

Vznik knihy Genesis

Předmluva k českému vydání

Zdá se, že moderní teologie už s Bibli nezachází tak kriticky, jako tomu bylo před časem. Teorie hledání pramenů textu se používá mnohem opatrněji. Ale chybí nějaká jiná teorie, nějaký nový pozitivní názor.

Předloženou knihu napsal anglický archeolog, který důvěrně znal svět, ve kterém žily biblické osobnosti. Ukazuje, že tento svět byl úplně jiný; než jak jsme si ho ještě před poměrně krátkou dobou představovali. Je nutné, abychom do našich úvah o Bibli zahrnuli i tyto nové poznatky.

Jeho teze byly poprvé uveřejněny v Anglii v roce 1936. Na evropském kontinentu jsou víceméně neznámé. Teprve před několika lety vyšla tato knížka německy a zažila velmi rychle za sebou 4 vydání.

Teď ji dostává do rukou i český čtenář. Určitě ji mnozí budou přijímat s překvapením a nedůvěrou. Ale kdo si dá práci a přezkoumá uvedené materiály, ten dojde k názoru, že skutečně není možno mluvit o vzniku biblických knih a přitom nebrat v úvahu objevy, které během posledních let přinesla archeologie.

Český překlad byl pořízen z němčiny, protože německé vydání bylo oproti původnímu doplněno. Všechny odchylky německého překladu od originálu byly konzultovány s autorovým synem, panem D. J. Wisemanem, který pracuje jako archeolog v Britském muzeu v Londýně. Některé dokonce vznikly na jeho návrh.

Informovaný čtenář pozná podle citovaných autorů, že kniha byla napsána už před řadou let. Také některé archeologické poznatky už nejsou zcela nové. Její výpovědi o vzniku knihy Genesis tím ale nejsou ani v nejmenším dotčeny a mají i dnes svou platnost.

V českém textu jsou jména lidí a míst uvedena podle ekumenického překladu Bible z r. 1979. Pokud to bylo možné, jsou jména uváděna v 1. pádu, aby mohla být bez počesťujících koncovek. Některá méně známá jména míst jsou prostě totožná s německým textem. Pokud tu odborník zjistí odchylky od zavedeného českého odborného názvosloví, nechť o tom laskavě uvědomí vydavatelství JAMI.

Za sebe přeji všem čtenářům, aby jim četba přinesla takovou radost a takový vnitřní požitek, jako mně.

Jan Štifter, červen 1993

Předmluva Dr. D. J. Wisemana k německému překladu této knihy

Tím, jak stoupá zájem o výsledky vykopávek, se Starý zákon znovu dostává do středu zájmu. Stále více lidí se seznamuje s mnoha překvapujícími objevy ve starém Orientu. Proto je samozřejmé, že mnozí z nich si kladou otázku, zda tyto objevy vrhají nové světlo na Starý zákon, tzn. na národy, které tam jsou zmíněny, s jejich zvyky a jazyky.

V poslední době proto vyšly celé řady knih, které ukazují, jak to veliké množství mimobiblických údajů může přispět k porozumění Písmu svatému. Vedle mnoha popularizujících děl, jejichž hodnota je přirozeně různá - je omezena už tím, že čtenářské veřejnosti se většinou předkládá pouze starší, a tím už částečně překonaný materiál - bych chtěl jmenovat především knihy, jejichž autorem je prof. J. B. Pritchard: *The Ancient Near Eastern Texts relating to the Old Testament* (2. vyd. 1955) a *The Ancient Near East in Pictures relating to the Old Testament* (1955). Jistě jsou to standardní díla na mnoho let.

Zatím ovšem ještě nedošlo k tomu, aby se k novým objevům přihlédlo i pro osvětlení literárního problému jak celého Pentateuchu, tak především knihy Genesis, a to i přes to, že nálezy svitků u Mrtvého moře znovu obrátily pozornost celého světa k biblickému textu. Mnoho tisíc hliněných tabulek z Babylonie nám dnes poskytuje poměrně obsáhlý obraz doby, kterou známe z prvních kapitol

Genese. Ve světle těchto starých písemností se ukazuje, že biblické zprávy patriarchů přinášejí věrný obraz doby a prostředí, kdy tito mužové žili. Badatelé, jako např. S. M. Kramer, poukázali na mnohé paralely, které existují mezi prvními kapitolami Genese a ranou sumerskou literaturou, která pochází z doby před rokem 2000 př. Kristem. Kramerova kniha *From the Tablets of Sumer* (1956) nás uvádí do zatím úplně neznámých oblastí a otevírá zcela nové údobí výzkumu, ve kterém se především budeme snažit lépe než dosud osvětlit třetí tisíciletí před Kristem.

Zatímco archeologové se prokopávají stále hlouběji do minulosti a mohou už předložit celou řadu překvapujících výsledků, snaží se jeden skandinávský teologický směr znovu oživit teorii z minulého století, podle které hrála při předávání raných hebrejských textů rozhodující roli ústní tradice - což je názor, který asyrologové s největší rozhodností odmítají. Vidí totiž ve svých starých textech, co vše se v oné staré době v Mezopotámii zaznamenávalo písemně. Hypotéza ústní tradice je stále méně pravděpodobná.

Nové objevy ovlivní pochopitelně i odpověď" na otázku o vzniku a datování prvních knih Bible, a zvláště knihy Genesis. Současné teorie o hledání pramenů biblických textů spočívají na předpokladech, které jsou dnes už zastaralé. Není možno se dále vyhýbat skutečnosti, že názor na vznik biblických knih, který dnes ještě stále převládá, je nutno důkladně přezkoušet.

Právě o to se snaží předložená kniha. Je to první pokus o srovnání našich stále obsáhlejších znalostí o době patriarchů s údaji Bible. Můj otec uveřejnil tyto myšlenky poprvé v roce 1936. Od té doby se toho na poli archeologie pochopitelně odehrálo velmi mnoho. Ale nenašlo se nic, co by odporovalo jeho tezi. Proto je čím dál těžší chtít před nimi zavírat oči.

D. J. Wiseman

Kapitola 1

Úvod do tematiky

Tuto knihu jsem napsal v Babylonii, v zemi knihy Genesis, kde jsem dlouhá léta pracoval a měl tak možnost se intenzívně zabývat jak archeologickými vykopávkami, tak knihou Genesis. Byl bych rád, kdyby moje práce mohla přispět k osvětlení tak důležité a sporné otázky, jak tato první kniha Bible vlastně vznikla. Na řešení tohoto problému totiž padne úplně nové světlo, když knihu Genesis budeme zkoumat v souvislosti s okolím, ve kterém vznikla, a zvláště když si budeme všimnout výsledků moderní archeologie.

Budeme se snažit pokud možno jednoduše a jasně si ukázat, co Genese sama říká o svém původu a o své stavbě. Dovedu si představit, že mnohý čtenář tady s překvapením nastaví uši. Genese sama že by měla obsahovat údaje, které nám mají pomoci poznat, jak tato kniha byla původně sepsána? To přece během posledních dvou století hledaly celé generace badatelů, aniž by něco našly. Celá řada hypotéz, které měly vysvětlit vznik Genese, vznikla právě z toho důvodu, že v textu samém nebyly nalezeny žádné jasné poukazy na jeho vznik.

Přesto jsem pevně přesvědčen - a to z dobrých důvodů - že moje tvrzení ob stojí. Jak důležité je objasnění této otázky, není snad nutno vysvětlovat. Jedná se o první knihu Bible, která tvoří základ pro všechno, o čem dále pojednává Starý i Nový zákon. Neexistuje žádný jiný dokument starověku, který by se svým významem jen zdaleka přibližoval knize Genesis.

Pokusím se ukázat novou cestu k vysvětlení literární struktury Genese. Podněty k tomu přišly, když jsem se podrobně zabýval nálezy, které lopata archeologů v posledních letech vynesla na světlo. Sám jsem strávil řadu let v Babylonii, často jsem navštěvoval rozličné vykopávky na historických místech a byl jsem stále v kontaktu s nejnovějšími objevy. Obklopen svědky doby, o které Genese pojednává, zabýval jsem se intenzívně touto knihou. Nedělal jsem to s úmyslem, abych snad objevil novou možnost pro objasnění její literární stavby, nýbrž porovnáváním s Bibli jsem chtěl dostat co nejplastičtější pohled na archeologii a geografii této země.

Během své práce jsem se postupně dopracoval ke klíči pro rozluštění literární stavby knihy Genesis. Postupně jsem totiž zjišťoval, že kniha sama skutečně obsahuje údaje o svém vzniku. Je ovšem nutné

jí naslouchat ve světle nových poznatků o literárních zvyklostech doby patriarchů, které dnes máme. Jak se zdá, až dosud se tyto poznatky nebraly v úvahu. Žádná známá teorie nedokázala najít klíč pro řešení literární struktury této knihy. Dovoluji si proto předložit úplně jiný výklad. Čtenář, který je informován o teoriích týkajících se vzniku této knihy, bude mým prohlášením asi překvapen. Jsem ale přesvědčen, že můj návrh odborně řeší všechny problémy.

Genese byla původně sepsána na hliněné tabulky. Autory byli sami patriarchové, kteří měli bezprostřední vztah k popisovaným událostem. Jejich jména jsou zřetelně udána. Knihu sestavil a ve formě, jak ji dnes známe, vydal Mojžíš, který jasně udává zdroje svých informací.

Takové tvrzení musí pochopitelně být jasně odůvodněno. Očekávám, že čtenář se bude důkladně zabývat všemi skutečnostmi, které slouží pro podložení důkazu. Kdo bude bedlivě zkoumat, rozpozná, že předložená teze je podepřena dostatečnými argumenty. Vyplývá ze srovnání s nálezy a je doložena tolika nehledanými důkazy, že vysvětluje téměř všechny kritické potíže týkající se literární struktury Genese.

Až do počátku posledního století byly nejstarší knihy Starého zákona jediným známým popisem dějin doby před rokem 1 000 před Kristem. Starobabylonské záznamy ještě nebyly objeveny. Ležely ukryty pod troskami a ruinami. Celá tisíciletí jsme o nich neměli ani tušení. Právě proto, že nejstarší knihy Bible tu byly samy a jako jediné vznášely nárok na to, že byly napsány o celá staletí dříve než jakékoliv jiné literární dílo, snažila se kritika posledního století dokázat, že biblické knihy musely být napsány v mnohem pozdější době, než ve které žil Mojžíš. Protože ale jak konzervativní, tak kritičtí badatelé vycházeli z předpokladu, že umění psát nebylo v době patriarchů běžně rozšířeno, ba že možná ještě vůbec nebylo známé, předpokládali, že obsah Genese se dlouho předával ústní tradicí.

Budeme se stále odvolávat na archeologické poznatky. Myslím, že to je nezbytně nutné. Až doposud se totiž na Genesi nahlíželo pouze moderníma očima, aniž by se uvažovalo o prostředí, ve kterém tato kniha vznikla. To vedlo k závažným omylům, jak to je zřejmé z literární kritiky Bible. Proto se budeme stále znovu vracet k teoriím této kritiky, která sice často odhalila nepochybné stylistické zvláštnosti textu. Z těchto objevů ale bohužel vznikly hypotézy, které jasně odporují jak údajům v textu samém, tak i moderním vědeckým poznatkům. Protože ve všeobecném teologickém bádání platí teorie „hledání pramenů“ stále za hlavní teorii, jejíž pomocí lze vysvětlit literární stavbu Genese, budeme ji též muset kriticky přezkoumat. Kdo se zaměstnává nově objevenými skutečnostmi, dojde k přesvědčení, že zmíněné teorie by nikdy nebyly vznikly, kdyby vědci dřívějších dob měli přístup k dnešním archeologickým poznatkům. Kdo se jimi totiž zabývá, dojde ke stejnému přesvědčení jako já, že totiž nastal čas knihu Genesis nově probádat ve světle dnešních poznatků, zejména z oboru archeologie. Kritické teorie totiž vznikly převážně v době, kdy jsme toho o životě patriarchů věděli žalostně málo.

Z těchto důvodů bude archeologie našim nejdůležitějším svědkem. Kdo jiný než ona by nás mohl lépe poučit o skutečných poměrech tehdejší doby? Pochopitelně se budeme zabývat pouze velmi omezeným množstvím poznatků. Co nás bude zvláště zajímat, je otázka, kdy se vyvinulo a rozšířilo umění psát, a jaké tehdy existovaly literární zvyklosti. Proto je nutno nejdříve krátce pojednat o nálezech, které nám pomohou zodpovědět tyto otázky. Potom musíme získané výsledky srovnat s údaji knihy Genesis. Když pak srovnáme poznatky archeologie s výsledky literárně kritického bádání, bude pozorný čtenář moci sám posoudit, které řešení problému Genese je blíže pravdě.

O to nám totiž právě jde - o nalezení pravdy. Proto je naší povinností držet se skutečnosti tak věrně, jak je to jen možné. Dogmatická zaujatost by nám mohla na této cestě hledání pravdy jen bránit. Protože všechna dosud navržená řešení tohoto problému jsou pouhé hypotézy, nebylo by nic horšího, než se už předem rozhodnout pro jednu z nich. Musíme zůstat otevření pro jakýkoliv nový fakt, který nás přivede dále.

Je mi naprosto jasné, že moje pojetí nesouhlasí s hypotézami hledání pramenů,¹ které vyvinulo historickokritické bádání.¹ Protože je ale podle mého přesvědčení odvozeno z nepopíratelných skutečností, cítím se být povinen zpřístupnit je široké veřejnosti.

Abych pomohl čtenáři zůstat maximálně objektivní, chtěl bych na závěr ještě podotknout, že kritická teorie o Bibli vždy najde přívržence snadněji než jakákoliv teorie pozitivní. Příčina není jen v

tom, že nesouhlas lze obecně vzbudit lehčeji než souhlas. Původ leží v samé podstatě Bible. Přestože v teologii neplatí vždy a všude za vědecké to, co strhává a boří, je bohužel pravdou, že s pojmem kritická teologie se převážně pojí destruktivní práce s Biblií. Tento faktor by čtenář při čtení této knihy neměl pustit ze zřetele.

Kapitola 2

Vykopávky v zemi knihy Genesis

Ze všech objevů v Babyloně vzbudily nepochybně největší zájem veřejnosti ty, které se nějak týkaly Bible. V době, kdy se s vykopávkami začalo, to byla téměř senzace, když se našel nějaký palác, ve kterém žil král, jehož jméno je zmíněno v Bibli, nebo když se podařilo rozluštit nějaký nápis dotýkající se Starého zákona. Ještě dnes sleduje veřejnost s mnohem větším zájmem vykopávky v kaldejském Ur než v mnohem starším městě Kiš. O Kiš, které nemá k Bibli přímý vztah, se zajímají téměř výlučně archeologové.

O pahorky s ruinami v Mezopotámii se začali badatelé zajímat teprve v polovině minulého století. Až do té doby skrývaly dlouhé, nepravidelně utvářené hromady sutin pozůstatky dávno zašlé kultury. Arabové na nich rozbíjeli své černé stany z kozí srsti. O to, co leželo pod povrchem země, již rozrývali svými primitivními pluhy, neměli zájem. Tyto pahorky byly tehdy jedinými viditelnými zbytky kdysi mocných měst, jako je Ur, Erech a Kalné „v zemi Šineár“ nebo Ašúr, Ninive a Kelach „v zemi Ašúr“. Písek přikryl ruiny v průběhu doby tak dokonale, že ještě před sto lety mohly být považovány za přirozené vyvýšení půdy. Tato písková pokrývka byla stejně jednotvárná jako okolní poušť. Občas vyryla dešťová voda ve svahu pahrbku brázdu, takže se objevily kusy rozbitých nádob nebo hliněné destičky, na kterých bylo vidět zvláštní vzory, sestavené z klínovitých vtisků.

V Egyptě jemný pouštní písek ani zdaleka natolik nezakryl veliké památky po faraónech - pyramidy, chrámy a paláce. Zůstaly alespoň částečně viditelné. Mezopotámie se naproti tomu stala jedinečným hřbitovem mrtvých měst. Tato města nebyla pouze pohřbena byla i zcela zapomenuta. Nevědělo se vůbec, kde by se po nich mělo pátrat. Arabové, usedlí v zemi, toho o tom, co leží pohřbeno pod jejich nohama, až na pár výjimek nevěděli víc než jejich kozy, které si tu hledaly svou skromnou potravu. Tak dobře uchovávaly pahorky svoje tajemství. Už dávno to předpověděli judští proroci: „Jeho města budou zničena, budou zemí bezvodou a pustou, zemí, v níž se nikdo neusadí, jíž člověk neprojde“ (Jr 51,43). A kolik takových pahrbků, o jejichž osudu nemáme potuchy, zbývá ještě dnes. Ještě před krátkou dobou považovalo několik známých archeologů pahorek, jehož obsah vícekrát prohlédli, za neznámou ruinu a netušili, že se jedná o zbytky důležitého historického místa.

Abychom nepřekročili rámec naší knihy, omezíme se v našem krátkém přehledu vykopávek na oblasti, které první kapitoly knihy Genesis nazývají Šineár a Ašúr. Ještě poměrně nedávno se tyto země označovaly starým názvem Mezopotámie (meziříčí, země mezi dvěma řekami). Jedná se o území dnešního Iráku. Jižně položené babylonské území neslo dříve jméno země Sumer, severněji položené Asýrii se říkalo Akad. Jedná se o oblast dlouhou asi 1000 km, omezenou na severu kurdeckými horami a na jihu Perským zálivem, a širokou asi 400 km. Na východě ji ohraničují perské nebo iránské hory a na západě se dotýká arabské pouště. Toto území tvoří naprostá rovina. Pouze obě řeky, Eufrat a Tigris, porušují jeho jednotvárnost.

Je to země, kde stála kolébka lidstva. Tady byly vykopány nálezy, které ukazují na počátky lidské historie. Zde byly nalezeny i nejstarší písemné dokumenty. Tady se zrodila lidská civilizace.²

Mnozí cestovatelé minulých století považovali tato zasypaná města za přirozené pahrbky. Nelze se tomu divit, i cvičené oko se jen těžko orientuje. Popisy, např. Babylonu, nacházíme sice už ve starých cestopisech, zdá se ovšem, že mnozí autoři popsali úplně jiné pahrbky než ty, které skutečně ukrývaly pozůstatky tohoto města.

Benjamin z Tudely, španělský Žid, navštívil Mezopotámii ve 12. století. Podle jeho údajů byly ruiny Babylonu „pro lidi nepřístupné pro množství jedovatých hadů a škorpiónů, které v nich žijí“ (*Itinerarium*, str. 70).

Marco Polo putoval kolem ruin, aniž by věděl, co to je. Podle údajů De Beauchampa, který zemi v letech 1780 až 1790 dvakrát procestoval, prý Arabové věděli, kde by měl ležet Babylon. Popisuje krajinu a mluví o ruinách města, „které leží přímo pod pahrbkem, který Arabové nazývají Bábel“.

Koncem 17. století přijel do Babylonie sir Anthony Shirley. Popisuje Ninive následovně:

„Z tohoto velkého města, jak Bůh sám o něm mluvil, nezůstal kámen na kameni. Vůbec nic ani nenaznačuje, že by tu vůbec kdy stálo město.“

Tavernier navštívil v r. 1644 město Mosul a popsal jeho zříceniny jakožto „... neforemnou masu zřícených domů, rozprostírající se v délce jednoho kilometru na břehu řeky. Lze už najít jen velký počet cihlových klenutých oblouků a jeskyní ve zdech, které jsou vesměs neobydlené.“

Už počátkem 19. století se začínaly podnikat první pokusy o odhalení tajemství těchto pahorků. S vlastními vykopávkami bylo ale započato teprve kolem r. 1842. O písemné záznamy se ale tehdy ještě nikdo nezajímal, nebyl nikdo, kdo by je uměl číst. Těch pár vědců, kteří se snažili o rozluštění klínového písma, nebylo zdaleka zajedno ani v tom, podle jaké metody by se vlastně mělo postupovat. Máme-li být zcela otevření, pak je nutno přiznat, že v tomto počátečním stadiu vykopávek ani příliš nešlo o probádání starověku. Jejich účelem bylo mnohem spíše nalezení pěkných soch a zvláštností, které by se staly ozdobou muzeí v Londýně a Paříži.

Prvním, koho lze označit za skutečného badatele v tomto oboru, byl Claudius James Rich. Už jako dítě se velmi snadno učil orientální řeči. V šestnácti letech vstoupil v hodnosti kadeta do služeb Východoindické společnosti (East India Company). V jedenadvaceti letech převzal její zastoupení v Bagdádu. Každý okamžik svého volného času věnoval historickému bádání. V prosinci 1811 navštívil Babylon. Ve svém popisu města zmínil kromě jiného i zloděje cihel, kteří odváželi Nebúkadnesarovy cihly na stavbu svých domů. Východoindická společnost ho požádala, aby poslal do Anglie několik těchto cihel a několik vzorků klínového písma. Obsah beden, které Rich poslal, byl na dlouhá léta jediným majetkem Britského muzea, pokud se týká babylonského starověku. Rich zemřel v roce 1821 na cholera věku teprve třicet čtyři let.

Po něm se o pahorky v Mezopotámii dlouho nezajímal nikdo. Teprve kolem r. 1842 přišel do Mosulu francouzský konzul Paul Emil Botta. Byl to on, komu bylo dopřáno, aby obrátil zájem světové veřejnosti na zemi mezi oběma řekami. Věděl, že na východním břehu Tigridu naproti Mosulu musejí ležet ruiny Ninive. Obzvláště nápadné mu byly dva pahrbky. Zvláště ho přitahoval jižnější z nich, zvaný Nebi Junus (tj. prorok Jonáš). Na jeho vrcholku ale stála malá vesnička s mešitou. Podle údajů Arabů se v ní měl nacházet Jonášův hrob. Majitelé domů a pozemků bohužel nechtěli dovolit kopání nebo požadovali tak vysoké sumy, že se Botta musel vzdát svých plánů. Byl tím donucen omezit se na severní pahrbek Kujundšik. Jeho vykopávky tam ale nepřinesly nic. Jednoho dne k němu přišel sedlák z vesnice Khorsabad ležící asi 40 km severně od Ninive, který věděl, že Botta hledá „malované kameny“. Vyprávěl, že v jeho vesnici se toho dají nalézt spousty. Francouz mu zpočátku nevěřil, protože Arabové už ho mnohokrát oklamali. Rádi předstírají, že přinášejí dobrou zprávu. Protože ale už několik měsíců kopal v Ninive bez úspěchu, poslal pár dělníků do zmíněné vesnice, aby nepropásl příležitost. Sotva tam počali kopat, už narazili na basreliéfy a nápisy. Byl objeven asyrský palác. Jakmile tato zpráva přišla do Paříže, vyvolala takovou vlnu nadšení, že se pořádaly sbírky, aby Botta mohl dále pracovat. Kolem roku 1844 už bylo odkryto několik sálů. Ukázalo se že se jedná o palác Sargóna II. O tomto asyrském králi čteme v Iz 20,1. Tam se o něm říká, že poslal jednoho ze svých vojevůdců do Ašdódu. Společně s tímto vojevůdcem je Sargón zobrazen na nádherně zpracovaném alabastrovém basreliéfu, který Botta rovněž našel.

Bottův nástupce Victor Place převzal po r. 1851 konzulát v Mosulu a pokračoval ve vykopávkách v Khorsabadu. Během dalších čtyř let vykopal celý Sargónův palác. Kromě zmíněného místa v Iz 20,1 nebylo o tomto panovníkovi vůbec nic známo. Dnes může každý navštívit prostory, které Sargón obýval, a obdivovat jeho sochu, která byla po 2 500 letech vytesána do kamene. Mnohé vykopané sochy a nápisy nechal Place společně s nálezy z Babylona zabalit do 68 beden a po vodu je chtěl dopravit k ústí Tigridu, odkud měly být převezeny do Paříže. Ještě než vor dosáhl soutoku Tigridu s Eufraatem, rozlomil se a celý drahocenný náklad byl ztracen.

Na vykopávkách v asyrském prostoru se především podílel Angličan Austen Henry Layard. O Blízký Východ se zajímal už od svého mládí. Musel si ale nejprve odpracovat šest let u jednoho londýnského advokáta, než mohl dát výpověď a cestovat do Konstantinopolu. Doufal, že by tam mohl najít práci na britském vyslanectví. V r. 1839 se pustil do tehdy nudného a nebezpečného podniku - služební cesty po Orientu. V r. 1840 při cestě do Persie mohl navštívit Ninive, kde se setkal s Bottou.

Jeho přání se splnilo až v r. 1845, kdy namísto zaměstnání na vyslanectví mu sir Stratford Canning, tehdejší britský vyslanec v Konstantinopolu, dal částku 50 liber na archeologická bádání. K této sumě přidal Layard své úspory, a aniž by se komukoliv zmínil o svých plánech, vydal se přímo do Mosulu a začal pracovat. Mohl najmout jenom šest dělníků, se kterými se vydal po východním břehu Tigridu 35 km proti proudu k pahorku se jménem Nimrud, starému Kelachu z Genesis 10. Už během prvního pracovního dne odkryli asyrský palác. Třetí den našli mnoho fragmentů destiček popsaných klínovým písmem, které ale Layarda moc nezajímaly, protože je neuměl rozluštit.

Jednoho dne, když Layard právě nebyl u vykopávek, uviděl dva Araby na koních, jak se k němu ženou nejvyšší rychlostí a rozčileně volají: „Pojď rychle, beji, pojď rychle k dělníkům, našli Nimroda. Je to pravda, viděli jsme to na vlastní oči.“ Právě byl nalezen velký okřídlený lev s lidskou hlavou, který je dnes v Britském muzeu. Neuplynul téměř den, aby nebyl odkryt alespoň jeden cenný předmět. Jednou vykopali dvacet metrů dlouhý příkop, aniž by něco objevili. Layard už chtěl tuto práci zastavit, když jeden z dělníků narazil na blok z černého mramoru. Byl nalezen známý obelisk Šalmanesera III, který obsahuje slova: „Dostal jsem tribut od Jehú, Izraelity, stříbro, zlato atd...“ Celý svět nastražil uši, když plukovník Rawlinson v Bagdádu rozluštil toto místo, které mluví o izraelském králi. V letech 1849 - 1851 vedl Layard druhou expedici. Ta byla tak úspěšná, že musel nakoupit stovky beden, aby mohl alespoň část svých nálezů převézt do Britského muzea v Londýně.

Layard najal v Mosulu domorodého pomocníka jménem Hormuzd Rassam, který již o dva roky později podnikl vlastní expedici. Protože v Nimrudu měl pouze nevelký úspěch, obrátil se k pahorku Kujundšik u Ninive. Objevil tam palác krále Aššurbanipala a ve zdi jednoho ze sálů basreliéf, který ukazuje krále, jak stojí ve svém loveckém voze a služebníci mu podávají lovecké zbraně. To ale nebylo všechno. Rassam objevil královu obrovskou knihovnu obsahující desetitisíce tabulek, z nichž mnohé byly bohužel rozbité nebo zničené ohněm. Zdá se, že Aššurbanipal byl náruživý sběratel starých klínových textů. - alespoň se tím sám chlubil. Prý vyslal své písaře i do nejdálších měst, aby tam okopírovali nejdůležitější zápisy. Některé z těchto zápisů byly prastaré už v jeho době. Rassam zabalil objevené tabulky do beden, bohužel bez náležité péče, a poslal je do Britského muzea. Bylo jich tolik, že těch několik málo znalců klínového písma je vůbec nemohlo ani prohlédnout. Celé roky ležely tyto tabulky ve sklepě muzea, než se přišlo na to, že mezi nimi jsou i Aššurbanipalovy kopie babylonských textů o stvoření světa a o potopě. Teprve o 20 let později je rozeznal George Smith a tím je naráz proslavil.

Všechny tyto objevy se udály na severu Mezopotámie v Asýrii. O jižně ležící Babylonii se tehdy ještě vlastně nikdo pořádně nezajímal. Plukovník Rawlinson navštívil v roce 1849 Ur v Kaldei a J. E. Taylor tam byl o pět let později. Rawlinson později kopal v Babylonu a Birs Nimrud,³ ale nedosáhl podstatného úspěchu. Také Loftus si prohlédl různá místa, kde se kopalo, ale kvůli výhružnému postoji Arabů nemohl nic podniknout. V roce 1878 začal v Babyloně s vykopávkami Rassam, ale nedosáhl tady ani zdaleka takového úspěchu jako v Asýrii. Proto je přirozené, že pozornost archeologů se znovu obrátila k Ninive.

George Smith započal svou odbornou dráhu v Britském muzeu. V jeho době bylo luštění klínových textů ještě velice obtížné. Během nesmírně únavné práce však získával stále větší jistotu a brzy se z něj stal nejschopnější překladatel své doby. Během své činnosti v muzeu rozpoznal a rozluštil tabulky o potopě, které byly nalezeny téměř o dvacet let dříve. Svůj objev zveřejnil v prosinci 1872 v přednášce pro Společnost pro biblickou archeologii. Jeho objev vzbudil takový zájem, že mu list *Daily Telegraph* v r. 1873 poskytl 1000 liber, aby v Ninive mohl hledat chybějící tabulky a dál pokračovat ve svém bá-

dání. Sotva Smith přišel do Ninive, stačilo mu odměst prach z několika tabulek, aby poznal, že našel právě to, za čím přijel. Vrátil se zpátky do Anglie, a protože povolení k vykopávkám, udělené tureckou vládou, platilo už jen čtyři měsíce, vypravil se Smith ještě v listopadu téhož roku na další expedici. Přes nepředstavitelné obtíže neúnavně pracoval a vykopal množství dalších hlíněných tabulek. Hledal převážně texty, které by přispěly k osvětlení Starého zákona, a především knihy Genesis. V březnu 1876 ho můžeme už znovu vidět na cestě do Ninive. Nedostal se ale k intenzivním vykopávkám, protože mezi obyvatelstvem vypukla cholera. Bez ohledu na vražedné podnebí panující v této zemi se vystavoval spalujícímu polednímu žáru a často nenašel ani čas se najíst. Přesto se musel vrátit do Londýna bez úspěchu. Zklamání z tohoto neúspěchu nemohl překonat. Dorazil pouze do Alepa, kde 19. srpna 1976 zemřel. Byl jedním z nejúspěšnějších archeologů Anglie, a co přinesl vědě, to se nedá změřit.

Američané se na vykopávkách v Babylonii podíleli teprve od roku 1888. V tomto roce zaměřili své rýče na pahrbek Nipur, jak Arabové jmenují Kalné z Gn 10. Kopali podle přesného plánu a přes bouřlivý odpor pokračovali ve vykopávkách až do vypuknutí první světové války. Z tohoto pahrbku vytěžili tisíce tabulek. Některé jejich texty, z nichž mnohé byly uveřejněny teprve v posledních letech, jsou mimořádně hodnotné.

Co bylo tímto způsobem v druhé polovině minulého století znovu odkryto, vzbudilo v celém světě právem velikou pozornost. A přece pocházely všechny nálezy ještě z poměrně pozdní doby. Pouze některé z nich dosahovaly až do doby Mojžíšovy a žádné až do doby, o které vypráví první kapitoly knihy Genesis. Kolem přelomu století byl nalezen kodex Chamurapiho. Odtud známe zákony, které platily v době Abrahamově. O tom, co se událo staletí předtím, mohli archeologové vyslovovat pouze domněnky, nic jistého nebylo známo. Mezitím nás ale objevy posledních let seznámily s některými velmi překvapivými a významnými skutečnostmi, které se dotýkají právě té doby, o které vypráví první stránky knihy Genesis. Dnes se archeologie obzvláště snaží probádat místa a vrstvy, které mají vztah k počáteční době knihy Genesis (3500 až 2000 př. Kr.).

V roce 1922 začal dr. (později sir) Leopard Woolley z Britského muzea ve spolupráci s univerzitou z Pensylvánie se systematickými vykopávkami v Ur v Kaldei. Již během několika prvních dnů rozpoznal tento zkušený archeolog, že stojí před nálezy, které patří velmi staré a mimořádně vysoké kultuře. V roce 1923 jsem měl možnost osobně se těchto vykopávek zúčastnit. Bylo nutno přemístit tisíce tun hlíny, aby byl odkryt veliký zikkurat, obrovská chrámová věž, která byla postavena 250 let před Abrahamem. Ale to byl teprve začátek. Nikdo tehdy netušil, jaké poklady jsou ještě ukryty v půdě. Měly dát našim poznatkům o době patriarchů úplně nový směr. Zikkurat z Ur, jedna z nejlépe zachovalých věží, je masivní cihlová stavba o délce 62,5 m, šířce 43 m a výšce původně jistě 25 m. Během vykopávek bylo nalezeno několik cihel s nápisem „Ur-Namu“. Toto razítko, vytlačené do hlíny, je něco jako značka výrobce a udává jméno krále, který tuto kultovní věž nechal postavit nebo podstatně vylepšit. Několik těchto cihel mám ve svém majetku. Klínové značky, které na nich jsou, dokládají, že písmo bylo známé už několik století před Abrahamem.

O rok později jsem viděl tabulku, kterou právě našli v Al Ubaid, které je vzdáleno asi 6 km od Ur. Je stará téměř 5000 let a je to jeden z vůbec nejstarších dokladů písma, které se tehdy používalo. C. J. Gadd z Britského muzea, který právě byl v Ur, na ní našel dvě jména sumerských panovníků. Jeden z nich už byl znám. Druhého považovali sami archeologové až do tohoto nálezů za pouhou legendu. Když člověk osobně prožije takovéto objevy, získá úplně jiný dojem o skutečnosti historického pozadí knihy Genesis. Byl jsem také u toho, když byla odkryta zeď, kterou Ur-Namu ohradil své město, ve kterém se o dvě století později narodil Abraham. Byla silná přes 20 m a dlouhá téměř 5 km. Tváří v tvář takovýmto objevům se člověku jeví heslovité údaje Genese v úplně jiném světle.

Bylo to v r. 1929. Sir Leonard Woolley poručil svým dělníkům, aby na vybraném místě ve vnitřním městě v Ur kopali hlubokou šachtu. Dělníci se brzy dostali na čistý, naprosto nedotčený jílu. Kopalo se ale dál... a potom přišla senzace: V hloubce dalších 2,5 m jílová vrstva skončila stejně náhle, jako začala, a na denní světlo začaly přicházet střepy rozbitých džbánů a jiných předmětů. Stále více znaků mluvílo o tom, že pod několikametrovou vrstvou jílu se muselo nacházet lidské sídliště. Šachta, která

vedla k tomuto objevu, procházela různými půdními vrstvami svahu pahrbku. Vrstvu jílu nanasla zcela jistě voda. Její síla byla různá, v nejsilnějších místech obnášela 4 m. Vodní masy; nutné k usazení takto silné vrstvy musely být obrovské. Proto došel sir Leopard Woolley k závěru, že se zde může jednat pouze o důsledek potopy. Všechny ostatní pokusy o vysvětlení tohoto jevu selhaly. Během vykopávek v letech 1929 - 1930 se prokopával skrze vrstvu nanesenou potopou až na panenskou půdu. V roce 1934 nechal o kus dál vykopat další šachtu, která opět pronikla vrstvou jílu. Pod ní bylo objeveno několik plastických a hliněných nádobí. Na konci této poslední sezóny vykopávek jsem se se sirem Woolleyem znovu setkal. Řekl mi znovu, že všechny další nálezy jen potvrdily správnost jeho předpokladu, že totiž jílovou vrstvu nanasla potopa. Osobně jsem zkoumal usazený jíl. V protikladu k ostatním vrstvám neobsahuje žádné minerály. Složení půdy je zcela zvláštní. Když k tomu připočteme, jak náhle jílová vrstva začíná a jak náhle končí, a když člověk vidí zbytky kostí a kusy rozbitého nádobí, které se našly pod ní, je velmi těžké najít jiné vysvětlení, než že tu stojíme před stopami potopy.⁴

V roce 1927 začal sir Leopard Woolley s vykopávkami na velkém hřbitově, který leží ve vrstvě, která se dnes všeobecně datuje do doby kolem 2700 př. Kristem. Našly se tam velmi pozoruhodné věci. Např. se zjistilo, že někteří lidé, kteří tam byli pohřbeni, přišli o život násilně. Bylo objeveno několik exemplářů zlatých ozdob hlavy, které byly skvěle umělecky vypracovány. Dále se našly početné perlové náhrdelníky, zhotovené ženskýma rukama. Jeden z nálezů, které vzbudily největší pozornost, byla zlatá helma Mes-kalam-sarova, který musel žít rovněž kolem r. 2700 př. Kristem.

Profesor Langdon z oxfordské univerzity začal v roce 1923 s vykopávkami v Kiš a v Jemdat Nasr. Výsledky těchto vykopávek mimořádně rozšířily naše znalosti o počátcích lidské civilizace: Osobně jsem navštívil Kiš dva dny poté, co tam byl nalezen velmi starý písemný dokument. Do kamene jsou vyryty figury, které představují určitý druh obrazového písma. Odborníci to považují za jedno z vůbec nejstarších písem. Také v Kiš, které je od Ur vzdáleno více než 250 km, byly zjištěny stopy potopy, jak jsme je už popsali.

V Nipur (Kalné) našla expedice pensylvánské univerzity velký počet nápisů; které pocházejí z doby před Abrahamem (uveřejnil University Press). Ve svazku, který vydal dr. Arno Poebel (*Historical Texts*), reprodukuje vydavatel celou řadu tabulek, které mluví o stvoření a o potopě a o „deseti králich, kteří vládli před potopou“. Je velmi dobře možné, že text tím míní stejné postavy, které známe z páté kapitoly Genese. Tyto tabulky jsou sepsány v jednom z nejstarších druhů klínového písma, jaké vůbec známe.

Před několika lety dostal H. Weld-Blundell do rukou několik popsaných hliněných hranolů, které byly nalezeny v Larsa. Nabídl je muzeu Ashmolean v Oxfordu, kde je profesor Langdon přeložil. Jedno z nich, známé pod značkou WB 444, obsahuje seznam jmen. Nejdříve jmenuje muže, kteří vládli „před potopou“, potom „vládce po potopě“, až do doby asi 2000 př. Kristem. Další text - WB 62 - - který pochází ze stejného naleziště, rovněž jmenuje deset mužů, kteří „vládli před potopou“.

Obzvláště je nutno zmínit zprávu dr. H. H. Frankforta (*Third Preliminary Report on the Excavations at Te// Asmar*). V kapitole, Náboženství v Ešuně (Asmar) ve třetím tisíciletí před Kristem píše: „K výsledkům naší expedice patří nejen materiální nálezy, ale především objev, který ode dneška musí brát v úvahu každý, kdo se zabývá náboženstvím Babylonie. Pokud víme, jsme první, komu se podařilo nalézt souvislý popis náboženských obyčejů. Jedná se o značně obsáhlý materiál, který pochází stejným dílem jak z chrámu, tak z domů těch, kteří v tomto chrámu pořádali bohoslužby. Jsme nyní schopni vyslovit závěry, které by nebyly možné pouze na základě nálezů. Např. jsme zjistili, že obrazy na pečetních válečcích, které normálně zobrazují různá božstva, jsou jednotné a tím poukazují na to, že v tomto chrámu byl uctíván jeden jediný bůh. Mnohá znamení naznačují, že různým zobrazením božstva v sumersko-akádském panteonu se nemyslí množství bohů.“ Podle toho by polyteizmus vznikl z monoteizmu a ne naopak, jak se to dnes předpokládá.⁵

Němečtí archeologové prováděli vykopávky ve Warka, což je Erek z Gn 10. Před krátkou dobou se tato práce znovu začala. Byly nalezeny doklady, že kultura v době před Abrahamem byla již překvapivě vysoká.

Během dlouhých let se archeologové snažili o sledování různých civilizačních vrstev stále více zpět až k temnotě počátku historie. V mnoha případech se dostali až na panenskou půdu, tedy až do doby, kdy na tomto místě ještě nežili lidé. Bohužel byly tyto vykopávky na dlouhou dobu přerušeny, protože nastaly potíže s iráckou vládou, když se jednalo o rozdělování nálezů. V letech 1934 až 1937 tam mohly pracovat jen dvě významnější expedice a potom začala válka. Teprve od roku 1954 se mohlo zase začít s prací, kterou vede prof. dr. H. Lenzen.

Většina míst, která byla odkryta během posledních dvaceti let, má vztah k době knihy Genesis.

Archeologie se tedy nyní snaží odkrýt nejranější období civilizace. Co se našlo, překvapuje. Kolik toho už dnes víme o kultuře a písmu lidí, kteří, žili před 5000 lety. Archeologický výzkum se dokonce zabývá dobou před potopou. Byli jsme donuceni podstatně revidovat naše představy o této rané době. Co jsme dříve mohli říci o počátcích civilizace? Dnes naproti tomu je pro nás prostředí, ve kterém žili patriarchové, celkem důvěrně známé. Známe dokonce literární zvyklosti, které tehdy byly běžné. Před vykopávkami posledních let považovali dokonce sami archeologové známé představy o oné době za legendy. Vykopávky nám ale přinesly úplně nový pohled na tuto dobu. Jsme na jejich základě dnes schopni výpovědi, které dříve patřily do oblasti prehistorie. Dnes např. víme, že sumerská kultura dosáhla svého vrcholu celá staletí dříve, než se narodil Abraham.

Přitom je dobré si uvědomit, že archeologové naprosto nehledali důkazy pro pravdivost biblických výpovědí. Spíše to bylo opačně. Z mnoha rozhovorů s archeology vím, že je Bible zajímala velmi málo. Nálezy vykládali ve velmi kritickém duchu a ve dvojznačných případech byli mnohem spíše ochotni přijmout kritické vysvětlení než vysvětlení Bible. Na druhé straně otevřeně přiznávají, že jejich práce je přinutit uznat správnost mnohých biblických údajů. Často jsem měl příležitost být při odkrytí nálezů, které je možno považovat za důkazy pro přesnost biblických výpovědí a mohl jsem je na místě porovnat s textem prvních kapitol Bible. Co na mne v posledních letech zvláště udělalo dojem, to je změna smýšlení, která se děje v myšlení archeologů, pokud se týče nejstarších zpráv Bible. Je to až nápadné, s jakou jistotou mluví tito muži v Iráku o událostech, které popisuje kniha Genesis.

Kapitola 3

Vývoj rané civilizace

Žádný jiný objev nevyvolal větší překvapení, než když se zjistilo, že civilizace povstala zcela náhle. Byl to přesný opak všech dosavadních předpokladů. Podle všeobecného názoru se očekávalo, že tím, jak se při vykopávkách bude přicházet ke stále starším vrstvám, budou se objevovat stále primitivnější kulturní formy. Ale to se nesplnilo ani v Babylonii, ani v Egyptě, což jsou nejstarší světové kultury. Dr. H. R. Hall o tom píše ve své *Ancient History of the Near East*: „Kdykoliv jsme narazili na staré civilizace, byly tyto již zcela vyvinuté,“ a na jiném místě: „I v té nejstarší podobě, pokud ji vůbec můžeme objevit, se sumerská kultura ukazuje v plné výši svého vývoje.“ A dr. L. W. King píše ve své knize *Sumer and Akkad* na straně 3: „Ačkoliv nejstarší sumerská sídliště v jižní Babylonii patří k poměrně rané době, zdá se, že jejich obyvatelé dosáhli již značně vysokého stupně kultury.“

Všechny údaje o místě počátku lidstva, které máme k dispozici - kniha Genesis, archeologie a ústní tradice - poukazují na mezopotámskou rovinu. Žádná jiná světová kultura - včetně kultury čínské nebo indické - se svým stářím nemůže měřit s kulturou obyvatel Babylonie. A přece v této zemi nelze najít ani jedinou stopu ukazující, že by nejranější vývoj probíhal jinak, než jak to popisuje kniha Genesis. Ani nemohl jinak probíhat, protože jižní mezopotámská rovina vznikla teprve v posledních deseti tisících letech. Ještě dnes ukládají obě velké řeky masy bahna do ústí Perského zálivu. Jen tak lze vysvětlit, že kaldejský Ur dříve ležel na pobřeží tohoto zálivu, zatímco dnes je od něj vzdálen několik set kilometrů.

Je ovšem nutno přiznat, že nedávný geologický průzkum těchto oblastí umožnil i jiný výklad tohoto jevu - a sice poklesem půdy (viz A. Wies a F. W. Faleen v „Geographical Journal“ CXVIII 1952, str. 24-38).

Na některých místech v jižní Babylonii, kde se prováděly vykopávky a kde byly nalezeny nejstarší známé stopy lidského osídlení, se archeologové dostali až k panenské půdě. Neznáme jiné vrstvy se stopami lidské činnosti, které by byly ještě starší. Jedná se o dobu 3500 až 2500 před Kristem. O době kolem roku 3500 před Kristem píše sir Leonard Woolley ve své knize *The Sumerians* na str. 37: „Naše překvapení není právě malé, když zjistíme, že Sumeňané znali nejen sloupy, ale i oblouk a klenbu. Z jejich klenutých stropů můžeme usuzovat, že používali architektonické prvky, které západní svět začal používat teprve při stavbě domů o několik tisíciletí později. Bohatá výbava jejich hrobů dokazuje, že souběžně s jejich vynikajícím stavebním uměním se vyvinula i ostatní kultura. V hrobech nacházíme běžně zlaté a stříbrné předměty, nikoliv pouze osobní dárky, ale také nádoby a zbraně. Dokonce i řemeslnické nástroje se zhotovovaly z těchto drahých kovů. Nádobí každodenní potřeby bylo z mědi.“

O technických vymoženostech třetího tisíciletí před Kristem, jak je možno je nalézt v Tell Asmar, vypráví dr. Frankfort: „Za dřívějších dynastií, např. v době akádských, bylo ovládání materiálů zvládnuto mnohem lépe, než se všeobecně předpokládá. Důkaz poskytne několik příkladů.“ Uvádí potom mezi jiným používání skla v době mezi roky 2700 a 2600 př. Kr. a výsledky analýzy, kterou provedl dr. C. H. Desch z Národní fyzikální laboratoře v Londýně na několika bronzových předmětech nalezených v Ur. Tyto předměty obsahovaly takové množství cínu, které přesně odpovídá našemu dnešnímu bronzu. V Tell Asmar byla většina kovových předmětů zhotovena z mědi. Dr. Frankfort píše, že „bronzový držák nože je u těchto nálezů výjimkou. Střenka nože z jednoho tamního domu však obsahovala 2,8 procenta cínu.“ Popisuje také „jeden naprosto neočekávaný objev“, který tam byl učiněn během poslední periody vykopávek. Podle něj se musely pracovní nástroje už v roce 2600 zhotovovat ze železa - tedy více než o 1500 let dříve, než kdosi - patrně jeden z chetitských králů - věnoval mladému egyptskému faraónovi jménem Tutanchamón první nám známou ocelovou dýku. Oba - patrně železné - držáky nože z Tell Asmar už se dávno rozpadly, zůstala pouze stříbrná fólie, kterou byly potaženy.

Sir Leopard Woolley, který mimořádně přispěl k lepšímu porozumění době před Abrahamem, napsal ve své knize *The Sumerians*: „Muselo to být kolem roku 2000, po pádu třetí dynastie v Ur, kdy sumerští písaři popsali slávu zašlých časů. Patrně měli k dispozici veliké množství písemných dokumentů, ze kterých sestavili jak politickou historii, tak náboženskou tradici své země. Tyto zápisy se ztratily. V babylonských kronikách se nacházejí pouze krátké výpisy pořízené mnohem později.“

Dosud se úplně přirozeně očekávalo, že archeologie potvrdí rozšířené mínění, že totiž civilizace vznikla pozvolným vývojem lidstva směrem vzhůru. V obou zemích s nejstarší civilizací, v Iráku i v Egyptě, se ale množí důkazy; že kultura dosáhla svého vrcholu krátce po potopě a později všeobecně upadala.⁶ Místo původního předpokladu, že kultura se vyvíjela nekonečně pomalu, než dosáhla určité úrovně, se dnes přechází k názoru, že umění - a v určitém smyslu i věda - vzniklo poměrně rychle. H. G. Wells považuje ve své knize *Outline of History* pyramidu ze Sakkary za nejstarší kamennou stavbu světa. „Ale od první stavby z kamene až do postavení této veliké pyramidy uběhlo sotva jedno a půl století“, píše dr. Breasted ve své knize *Conquest of Civilization* na str. 61. Sir Flinders Petrie o této stupňovité pyramidě píše: „Přesnost stavby je důkazem její důležitosti a obrovských schopností a zručnosti jejích stavitelů. Přesnost celé stavby je větší než odchylka měření kovovým metrem provedeného za různých denních teplot. Rozdíly ve výšce jednotlivých stupňů nejsou patrné pouhým okem.“ A dále: „Z toho nutně vyplývá závěr, že egyptské umění dosáhlo vrcholu svého rozkvětu kolem r. 3000 př. Kristem.“

Tato první kamenná pyramida, postavená v Sakkare, posmrtný chrám faraóna Džósera, byla nedávno vykopána pod záštitou egyptské vlády. Vykopávky vedl C. M. Firth. Dr. H. R. Hall z Britského muzea o tom píše: „Tato stavba, jakožto první úspěch mladého egyptského génia na poli architektury, je nesmírně zajímavá. Už tady se objevují sochy, sloupy a ozdoby, o nichž je těžké věřit, že by měly pocházet už z doby třetí dynastie. Jiné momenty ale dokazují toto stáří tak jednoznačně, že

o něm nelze pochybovat.“ A dále: „Samozřejmě se říká, že takovéto překvapivé architektonické schopnosti předpokládají dlouhou dobu učení a vývoje. V tomto případě ale tato doba naprosto chybí. Egypťané první dynastie asi o 300 let dříve ještě vůbec z kamene nestavěli. Pozdější legendy oslavují vládu faraóna Džósera právě za to, že se za ní začaly stavět kamenné budovy.“

Ale i tento rychlý vývoj byl předstížen. Neuplynulo ještě ani 150 let od zřízení této pyramidy a už byla dokončena největší kamenná stavba, jaká vůbec na světě existuje. V Khufu - řecky „Cheops“ - vznikla velká pyramida - „nádherná“, jak se jí říkalo. Byla vysoká 146 metrů a pokryla plochu dvanácti a půl akru. Ještě dnes z ní zbývá přes dva a půl milionů krychlových metrů zdiva, ačkoliv už velké množství materiálu bylo odneseno. Herodotos vypráví, že deset let se lámal a opracovával kámen v lomech a dalších deset let že se stavělo. Podle Diodora mělo na této stavbě pracovat tři sta tisíc lidí. Při tom mělo celé toto nasazení pracovních sil a času vytvořit - podle slov průvodce Britského muzea - „nejkrásnější a nejtrvalejší náhrobek světa“. Je ovšem nutno říci, že tento obrovský pokrok architektury nevydržel dlouho. Sir Flinders Petrie zjistil, že o kvalitě pozdějších staveb svědčí používaný materiál. Nejlepší materiál a nejčistší opracování nacházíme u nejstarších pyramid. Později, mezi 4. a 6. dynastií, lze doložit stálý vývoj směrem k horšímu, „až jsou pyramidy tvořeny pouze vnější kamennou slupkou, která je vyplněna suti“. To, že se ale náhle objevily obrovské schopnosti, což se dá pro stejnou dobu zjistit i v Babyloně, vtisklo architektuám obou zemí trvalou pečeť.

Na této veliké pyramidě nás překvapí nejen její rozměry, ale i plán, podle kterého byla postavena. Její architekti se museli vyznat v astronomii mnohem lépe než mnohý civilizovaný Evropan o 3500 let později. Umění i věda byly tehdy již vysoce rozvinuté. Sfínx, socha vytvořená druhým budovatelem pyramid, má podobu lva s královskou hlavou. Její tělo je dlouhé přes 60 m a hlava dosahuje výšky 20 m. Lidé, kteří uměli konstruovat pyramidy a otesávat kameny tak přesně, že mezi nimi nezůstávaly spáry, kteří dokázali transportovat miliony tun kamene a pak je postavit jeden na druhý, nemohli být primitivní. A přesto uplynulo sotva 150 let od chvíle, kdy byla postavena první kamenná stavba.

Těžko lze mluvit o dlouhém vývoji směrem vzhůru, když známe tyto skutečnosti. Nálezy mluví proti tomu. Přesto ještě dnes se teorie o vývoji nejhlasitěji prosazuje právě tam, kde ji dokládá nejméně faktů.

Také babylonské umění a technika bylo před 4000 lety už překvapivě vysoce rozvinuté. Analýza dvou bronzových kozích hlav z této doby ukázala složení materiálu: 82,9 % mědi, 1,33 % niklu, 0,88 % železa, 0,33 % antimonu a 14,61 % kyslíku. V Tellohu byla nalezena stříbrná váza. Z místa nálezu lze soudit na stáří téměř 4500 let. Lze na ní rozeznat erb krále Lagaše a čtyři orly s rozepjatými křídly, zobrazení je doplněno jeleny a lvy. Všechny tyto výtvořky vyžadují mimořádnou řemeslnou zručnost. Žádný produkt pozdější doby v nás nebudí tak mimořádný dojem jako tyto předměty. Dokonce i pomocí našich moderních prostředků by bylo těžké vytvořit něco dokonalejšího. Hliněné nádoby ze sumerské doby a z nejranější vrstvy babylonské civilizace dokazuje větší šikovnost než keramika z jakéhokoli pozdějšího období. Ať se archeologové dostali do jakkoliv rané doby, našli vždy pouze vysoce vyvinutou civilizaci. Sir Leonard Woolley (*The Sumerians* str. 44) dokonce míní: „Pokud je nám známo, dosáhlo sumerské umění svého vrcholu ve 4. tisíciletí před Kristem.“

Prvními obyvateli babylonské roviny byli zřejmě Sumeřané. C. J. Gadd píše ve své knize *History and Monuments of Ur*: „Tak daleko zpět, kam až můžeme něco rozpoznat, nebo alespoň vytušit, byli Sumeřané již vlastníky této země. Už bylo uvedeno, že starobabylonské záznamy - které podle svého vlastního svědectví sahají až ke stvoření - nemohly vzniknout v žádné jiné zemi mimo historické oblasti osídlení těchto národů.“ Dále píše: „Používané kamenné nástroje nepatří do čisté doby kamenné. V Iráku nebyly nalezeny žádné jednoznačné důkazy, že by se tam kdy vyskytovaly kmeny, které by neznaly a nepoužívaly kovy.“ To nám může připomenout slova, která vyřkl Berosus ve třetím století před Kristem, podle kterého to byly národy z jižní Mezopotámie, které vynalezly umění zpracovávat kovy i umění psát. V jeho díle stojí věta: „Všechny věci, které zlepšují život, dal lidem Oannes. Od té doby už nebylo objeveno nic nového.“ Dr. Gadd píše o první nám známé kultuře v Babylonii: „V Ur a dalších městech byla nalezena kulturní díla překvapující krásy. Nepocházejí z pozdějších dob, nýbrž ze samého počátku historie. Jenom té šťastné okolnosti, že totiž byly objeveny během regulérních vykopávek, vděčíme za to, že nebyly zcela falešně datovány.“ „Zdá se, že

Sumeřané vlastnili hojnost zlata, to je znakem jejich bohatství. Pod ochranou nesmírně bohatých panovnických rodů se v době rozkvětu objevily kulturní dovednosti, které dokazují vyvinutý smysl pro krásu a které v pozdějších dobách už neexistují. Zhotovované předměty jsou přirozeně podobné předmětům z pozdějších dob, ale na rozdíl od nich jsou ozdobeny tak bohatě, dokonce až marnivě, že připomínají spíše výrobky egyptské než tak často předpokládanou střízlivost Mezopotámie. Vždy znovu nás překvapuje množství zlata použitého na výzdobu, o stříbru ani nemluvě...“

Ani Bible, ani archeologické nálezy v Babylonii nemluví o nevyvinutém lidstvu. Samozřejmě nebyl život na počátku jednoduchý. Nebyl ale vytvářen pouze chladným rozumem, byl i vysoce kultivovaný.

Kapitola 4

Metody psaní před 5000 lety

Jeden výsledek archeologických objevů si zasluhuje zvláštní pozornosti: tak dávno, jak je vůbec možno sledovat lidskou historii, uměl člověk psát. Dnes se všeobecně uznává, že počátek lidské civilizace je nutno hledat v Babylonii. Právě z této země pocházejí také nejstarší známé písemné dokumenty - důkaz pravé civilizace.⁷ Překvapuje, že tyto dokumenty patří do mnohem starší doby, než jaké jsme zatím byli ochotni přiznat znalost písma. Dnes se upadá spíše do opačného extrému a znalost písma se někdy předpokládá už pro dobu kolem roku 3300 před Kristem. Byly dokonce nalezeny papýry, které podle názoru některých egyptologů vznikly snad už kolem roku 3000 před Kristem.⁷ Před několika lety jsem navštívil profesora Langdona z oxfordské univerzity. Právě prováděl vykopávky v městě Kiš. Byl jsem přítomen, když byl odkryt nejstarší nápis, jaký byl kdy nalezen. Do kamenné tabule byl vyryt určitý druh stylizovaných obrazců tvořených rovnými čarami. Podle mínění mnoha vědců se toto stylizované obrazové písmo vyvinulo z jakéhosi ještě staršího čistě obrazového písma. Zdá se tedy, že za sebou řazené obraty vyryté do hlíny nebo do kamene byly nejstarší možností lidstva, jak zachycovat myšlenky. I když je možno tento systém považovat za dětinský či primitivní, nešikovný není. Egypťané ho používali, ještě když stáli na vrcholu svého kulturního vývoje. A v nejnovější době si dokonce naše moderní civilizace vzpomněla na tento prastarý systém. Na ulicích se setkáváme s dopravními značkami v podobě obrazců, obrazy doprovázejí reklamu atd. Rovněž vzrůst obliby ilustrovaných časopisů je jen dalším znamením jednoduché srozumitelnosti tohoto „písma“. Kolik moderních jízdních řádů se nám předkládá ve formě obrázků. Cestu po pevnině ukazuje třeba lokomotiva, cestu po moři loď atd. Některé z raných forem obrazového písma jsou pochopitelně už příliš staré na to, abychom je mohli ještě rozluštit. Ale třeba znaky egyptského hieroglyfického písma jsou jednoznačné a srozumitelné.

Podle údajů některých archeologů by měly nalezené zbytky obrazového písma pocházet z doby mezi 3300 až 2800 let před Kristem. Z tohoto písma se později vyvinulo písmo klínové.

Už velmi brzy začali lidé používat jakožto materiál pro psaní hlínu. Tabulky z kamene se používaly jen pro zcela zvláštní účely. Hlína byla levná a byla všude. Hlína z údolí Eufratu byla obzvláště vhodná. Byla jemná jako hladce namletá mouka. Když se smísila s vodou, vzniklo těsto, ze kterého se snadno daly zhotovit tabulky libovolné velikostí. Kovovou či dřevěnou tyčinkou s ostrými hranami se do takové měkké tabulky vlačily klínovité otisky. Odtud pochází název „klínové písmo“. Jednotlivé znaky písma se pak skládaly z jednotlivých klínovitých otisků, uspořádaných buď vedle sebe nebo pod různými úhly. Na rozličných nápisích lze rozlišit až třicet různých druhů klínů, z nichž se vyvinulo téměř šest set rozličných znaků písma. Určitě bylo mnohem více lidí, kteří uměli číst a psát, než se dnes všeobecně předpokládá. Ale charakter písma zůstal ve všech dobách stejně neosobní, přes různou velikost použitých znaků a odlišnost použitých tyčinek, jak to můžeme na dokumentech rozeznat. Často nás překvapí pečlivé provedení nápisů. To zpravidla znamená, že se jedná o důležitý text.

Poté, co do vlhké hlíny byla vtačena klínová znaménka, tabulku buď vysušili ve slunečním žáru Babylonie, nebo ji vypálili ve speciální peci. Do hlíny se často přidávalo trochu křídly nebo sádry, aby

se tabulky během sušení nezdeformovaly nebo dokonce nezlomily. *Tato hlína je vedle kamene ten nejtrvalejší známý materiál, na který se kdy psalo.* I když byly tabulky vysušeny pouze na slunci, ztvrdly natolik, že písmo na nich zůstalo čitelné celá staletí. Při vykopávkách se muselo postupovat velmi opatrně pouze tam, kde tabulky, vysušené původně pouze na slunci, ležely ve vlhké hlíně. Když byly znovu vysušeny, ztvrdly tak, že je téměř nebylo možno odlišit od tabulek vypálených v peci.

Už kolem roku 2750 př. Kristem se běžně používaly hliněné „obálky na dopisy“, a to jak pro obchodní, tak pro soukromé účely. Běžně se na „obálku“ psal nadpis, který shrnoval obsah destičky. Obálka se potom uzavírala osobní pečetí. Pokud pečeť nebyla zlomena, mohl si majitel být jist, že obsah nebyl pozměněn. Při nesrovnalostech bylo možno pečeť zlomit a poradit se s textem originálu.

Jak jsme už naznačili, v nejranější době se myšlenky zachycovaly pomocí obrazů. Protože do kamene nebo do hlíny lze mnohem snadněji kreslit rovné linie, začaly se obraty velmi brzy stylizovat a zjednodušovat. Materiál, na který se psalo, tedy ovlivnil druh písma tím, že nutil ke zjednodušování znaků. V klínovém písmu se proto z původních obrázků staly symboly. O několika takových raných sumerských tabulkách, nalezených např. v Telloh, napsal prof. L. W. King, že „tyto dokumenty patří jak svým materiálem, tak i krásou svého písma k tomu nejkrásnějšímu svého druhu, co bylo v Babylonii vůbec nalezeno“ (*Sumer and Akkad*, str. 293).

Běžné klínové písmo bylo všeobecně známé již velmi brzy. Byly nalezeny tisíce tabulek z doby před biblickými patriarchy. Celkový počet hliněných tabulek, které zůstaly zachovány a které jsou roztroušeny po nejrůznějších muzeích po světě, se odhaduje asi na čtvrt milionu. Jak bylo umění psát v Babylonii běžné, může ukázat poznámka Friedricha Delitzsche: „Z celého množství tabulek, které nám zůstaly zachovány, se jich mnoho zabývá věcmi běžného života. Např. žena píše svému manželovi, který je na obchodní cestě, a sděluje mu, že se dětem vede dobře. Současně žádá o radu v úplně běžné otázce. V jiném dopise píše syn otci, že ten a ten ho smrtelně urazil. Rád by mu oplatil stejnou mincí, ale dřív by chtěl slyšet otcovo mínění. Jiný syn naléhá, aby otec už konečně poslal slíbené peníze. Svě naléhání podtrhává nestydatou nabídkou, že se potom za otce zase začne modlit, atd. Všechny tyto momenty dokazují dobře rozvinutý informační systém, kde poštovní spojení pomocí dopisů nebylo neznámé.“

Jako typický příklad dopisu z této doby necht' poslouží dopis psaný pro Chamurapiho - je možné, že se jedná o osobu zvanou v Bibli Amráfel (Gn 14,1-8).⁸ Pisatel podává zprávu o výběřím daní jménem Šep-Sin, který podal písemnou žádost o odložení platby do královské pokladnice. Platba se týkala sumy, kterou si Šep-Sin zakoupil právo vybírat daně v jednom babylonském okrsku. „O vrchním výběřím daní Šep-Sinovi jsem Ti už psal: ‚Pošli ho společně s 1800 gur sezamu a 19 min stříbra, které je ještě dlužen, a také vrchního výběřícího daní Sin-Muštala s 1800 gur sezamu a 7 min stříbra, které je dlužen, pošli je do Babylona.‘ Ty jsi mi na to odpověděl, že vrchní výběřčí odpověděl: ‚Ted' je čas žně, po žni půjdeme.‘ Tak to řekli, podle Tvých slov. Ted' už je po žni. Jakmile obdržíš tuto tabulku, kterou adresuji na Tebe, hned pošli vrchního výběřícího daní Šep-Sina do Babylona a s ním 1800 gur sezame a 19 min stříbra, které je dlužen, a Sin-Muštala, vrchního výběřícího daní s 1800 gur sezame a 7. min stříbra, které je dlužen. K tomu nutnou stráž. At' přijdou a rozestřou přede mnou celé své bohatství.“ (*The Letters and Inscriptions of Hammurabi*, přel. L. W. King.)

Téměř tisíc let před narozením Abrahama a jeden a půl tisíce let před Mojžíšem začínal Lugalzaggisi, král z Ereku, své nápisy téměř stejnými výrazy jako poslední babylonský král o 2200 let později. Cituji podle L. Delaporta: „Existovaly školy, kde bylo možno se naučit, jak se znaky tisknou do měkké hlíny. V prvním tisíciletí před Kristem byla nejznámější škola v Nipuru, protože ta ve svých archivech uchovávala velmi staré texty. Značný počet tabulek z doby Chamurapiho, k tomu modely vyučování a opisy, které zůstaly zachovány, nám dovolují učinit si obraz o tehdejších vyučovacích metodách. Existovaly tabulky s texty pro cvičení čtení i psaní, kde se začínalo s nejjednoduššími znaky a kde byla udána i jejich výslovnost. Žák se krok za krokem postupně seznamoval s používáním znaků a skupin klínového písma a ideogramů. Později se přecházelo k běžným formám. Existovala i výuka gramatiky, volba vzorů. skloňování a časování. Na konci výuky byla už jen gramatická cvičení.“ Ještě citát z předmluvy k Luckenbillově dílu *Ancient Records of Assyria and Babylonia*: „Materiál pro

psaní byl levný. Tím lze vysvětlit pozoruhodnou okolnost, že Sumeřané, Babyloňané a Asyřané neuzavřeli ani ten nejmenší obchod bez písemného zápisu.“

V Egyptě rostlo papyrové kapradí, a proto se také papyrus stal tamním běžným materiálem pro psaní. Nejstarší papyrový dokument, který zůstal zachován, byl napsán v době asi 3000 let před Kristem. Papyrové role, na které se psalo pomocí pera a inkoustu, byly běžně široké 22 až 25 cm. Nejdelší známá role je dlouhá 45 m (sr. J. Cerny: *Paper and Books in Ancient Egypt*, 1947). Zdá se, že v Iráku se papyrus vůbec nepoužíval. Tady byla doma hliněná tabulka.

Systém klínového písma se používal ve všech civilizovaných zemích východního středomoří. Převzali ho i Chetitě, o kterých se Genese často zmiňuje. Že klínové písmo uměli číst i v Egyptě, ukazují tabulky z Tell-el-Amarna, kterých bylo v r. 1887 nalezeno dobře tři sta kusů. Mezi nimi jsou dopisy napsané klínovým písmem, které poslali egyptští úředníci z Palestiny své vládě kolem roku 1400 před Kristem.

Kdy v Palestině zdomácnělo hebrejské písmo, nelze s jistotou říci. Až do nedávné doby byly nejstaršími známými dokumenty fénického písma - ze kterého se vyvinuly hebrejské znaky - moábský kámen (850 př. Kr.) a nápis v Siloa (700 př. Kr.). Od roku 1930 známe ale knihovnu hliněných tabulek v klínovém písmu v Ras Šamra, jejíž některé texty už místo několika málo klínových znaků používají písmen abecedy. Tato okolnost ukazuje na dobu kolem 1300 př. Kr., kdy toto písmo mohlo vzniknout. Abychom mohli vysvětlit původ hebrejštiny, bude nutné provádět vykopávky v Asýrii a v Palestině. Asyrština a hebrejštiny jsou blízce příbuzné; obě řeči mají mnoho společných slov.

Nyní se musíme obrátit k pokusům, které vedly k rozluštění klínového písma. Protože cesta k umění číst klínové písmo byla nesmírně zdoluhavá a těžká, omezíme se jen na krátký přehled. Když se první tabulky dostaly do Evropy, nebyli si ani vědci jisti, zda se jedná skutečně o písmo, či zda to snad není jen jakási orientální výzdoba. První vysvětlil smysl tajemných klínovitých otisků Grotefend. V r. 1802 už byl tak daleko, že mohl přibližně správně číst tři jména králů, která našel na svých nápisech z Persepolis. Kromě těchto tří jmen ale byly jeho závěry mylné.

Majoru (později generál, sir) Henry Rawlinsonovi, britskému zástupci v Bagdádu, se v roce 1835 s nasazením života podařilo v Behistunu u Karmenšahu opsat Dáriovy trojjazyčné texty. Do roku 1839 přečetl už 200 řádků tohoto písma. V roce 1847 se irskému duchovnímu Edwardu Hincksovi podařil veliký krok k rozluštění textů, když dokázal, že klínové písmo nespočívá na abecedním systému. Do roku 1857 našel smysl 252 kombinací klínového písma. Objevy, které se podařily Rawlinsonovi a Hincksovi, byly později potvrzeny jinými badateli.

S jakou skepsí byly překlady těchto mužů přijímány, ukazuje nabídka Fox-Talbota z roku 1857. Sám patřil k překladatelům a navrhl, aby Rawlinson, Hincks, Oppert a on dostali ke zpracování tentýž historický text většího rozsahu, který ještě nebyl publikován. Jmenovaní učenci svolili vypracovat překlad zcela nezávisle jeden na druhém a výsledky předložit Královské asijské společnosti (Royal Asiatic Society). Tato měla sestavit komisi, která by předložené překlady porovnála. Při tom se zjistilo, že výsledky jsou ve všech důležitých bodech totožné. Tím byly pochybnosti přemoženy.

Veřejnost pochopila, že byl nalezen klíč k rozšifrování textů babylonského klínového písma. Někteří vědci sice stále ještě nebyli zcela přesvědčeni, protože si neuměli představit, že by jediné znamení mělo mít více významů než jednu slabiku. To bylo možno částečně vysvětlit tím, že staré babylonské texty byly překopírovány do klínového písma, takže třeba pětidílná klínová značka nahradila značky pro čtyři prsty vedle palce a znamenala prostě ruku. Hvězdicovité uspořádání klínů znamenalo „hvězda“. Nakonec ale pochybnosti mizely a z luštění klínového písma se stala poměrně exaktní věda. Od té doby se těmito problémy zabývala celá řada schopných mužů jako C. J. Gadd, A. Poebel, S. N. Krämer a A. Falkenstein. Byly překonány i další těžkosti, které přinášely stále archaičtější formy písma.

Zde bych rád obrátil pohled čtenáře ještě k jiným zajímavým momentům. Totiž k otázce, jaké byly literární zvyklosti tehdejší doby. Jaké stylistické formy používali dávní písaři pro různé dokumenty? Jak podepisovali a datovali své dopisy a jiné tabulky? Důležitá je i otázka, jak u delších textů označovali tabulky, které patřily k sobě, a jak udávali pořadí, ve kterém se mají tabulky číst? Nebylo možno je jednoduše svázat dohromady, jak se to dělalo s pergamenovými rolemi nebo jak to známe z našich knih. O těchto otázkách nepojednává snad žádná populární kniha o archeologii. Kdo se o tom chce poučit, musí se zahлубat do odborných prací, které jsou určeny pro vědecký výzkum, a proto reprodukuji klínové texty povětšinou v originále.

Nejprve je nutno uvést, že zručný písař nejen psal texty dopisů, zpráv či modliteb, nýbrž otiskoval pod napsaný text i pečeť vlastníka. Tím byl text označen. Pečeť obvykle tvořil hliněný váleček dlouhý 1 až 4 cm. Ale někdy byl váleček zhotoven i z drahokamů, opatřených značkami písma, a nosil se na prstě. Každá pečeť nesla poznámku, kdo je jejím vlastníkem, a často na ní bylo i celé jméno vlastníka, vypsáno v klínovém písmu. Poukaz na takový pečetní prsten nacházíme třeba v knize Job 38,14: „Země se mění jak hlína pod pečetidlem...“ Juda u sebe nosil pečetní prsten a Josef obdržel takový prsten od faraóna jako dar (Gn 41,42). V kaldejském Ur našel sir Leonard Woolley pečeti, které patřily mužům žijícím v době před potopou. Otisk pečeti pod napsaným textem znamenal v té době totéž jako dnes vlastnoruční podpis. Nechal-li vlastník pod napsaný text otisknout svou pečeť, byl tím text podepsán. Já sám vlastním tabulky, které byly tímto způsobem podepsány před 4000 lety. Obsah textů na našich tabulkách je pochopitelně velmi různorodý. Existují *historické* texty se záznamy o historii rodin či národů a mnoho *rodokmenů*. *Úřední* texty mluví o koupi a prodeji půdy či budov nebo o půjčkách. Texty z *obchodního* života přinášejí účty za zboží, jiné se týkají výměny zemědělských produktů, nákupu a prodeje dobytka nebo řemeslnických výrobků. Konečně existuje i mnoho *dopisů*, ať už úředních, či osobních.

Kdo se v klínových destičkách trochu vyzná, může téměř na první pohled říci, o jaký druh textu se jedná. Dnes je to podobné, také my okamžitě rozeznáme podle velikostí a druhu papíru a podle formy dopisu, zda se jedná o kus papíru s poznámkami, o soukromý dopis nebo o úřední dokument. U babylonských tabulek velikost a formát značně spolehlivě poukazují na obsah. Existují hliněné tabulky ve formě hranolů, válečků a některé vypadají dokonce jako malé soudky. Jiné připomínají jako dobře vycpaný polštářek. Některé jsou velké jako náš formát A4 jiné jsou malé jen jako poštovní známka. Zpravidla se tabulky dělaly tak velké, aby se na ně vešel celý text. Někdy se toho dalo dosáhnout jen tak, že písař použil velmi malé značky, čímž se na danou plochu vešlo více slov. Většinou byla velikost tabulky omezena na určitou míru. Jednak pro velké tabulky existovalo větší nebezpečí, že se poškodí, a dále byly velké tabulky těžké, což omezovalo jejich použitelnost. Proto jen zřídka nacházíme tabulky o straně delší než 30 cm. Zpravidla plocha takové tabulky plně postačovala k vypsání požadovaného textu, třeba dopisu, smlouvy, účtu, rodokmenu apod.

Jak se to ale dělalo, když pro vypsání textu bylo potřeba více místa nebo když pro nějaké delší pojednání bylo nutno použít celou řadu tabulek? Tehdy bylo stejně důležité jako dnes jasně označit pořadí jednotlivých úseků textu. Aby se toho dosáhlo, používal se „titul“, „hesla“, a také „číslování“, jak je to i dnes běžné. *Titul pozůstával z prvních slov první tabulky, která se opakovala na konci každé tabulky následující. Pak následovalo číslo, které udávalo číslo tabulky v řadě.* My to vlastně děláme stejně, když na každé straně knihy otiskujeme nahoře název a dole číslo stránky. Tímto způsobem se dalo snadno poznat, ke kterému textu tabulka patří a o kterém úseku textu pojednává.

Aby jistota byla ještě zvýšena, používalo se kromě toho spojení pomocí „hesel“. I tento systém se používá ještě dnes, a sice při psaní na stroji, když se zapisují důležité dokumenty. Při tom se na následující stránce opakují poslední slova stránky předchozí. Na babylonských tabulkách se používal přesně stejný systém. První slova následující tabulky stojí jakožto „spojující heslo“ na konci tabulky předcházející.

Kdo se trochu vyzná v kultuře starého Orientu, nebude se divit, že mnohé literární formy jsou přesně opačné než naše formy dnešní. Hebrejci psali zprava doleva, takže v jejich knize, která má naši dnešní formu, je první stránka tam, kde my máme stránku poslední. Podobně ve starém Iráku nestál údaj o jménu pisatele, datu zápisu a „obsah spisu“ na začátku, ale na konci.

Není pochyb o tom, že kniha Genesis byla původně napsána na takové destičky. Ani u deseti přikázání by se nemluvilo o „deskách“, kdyby tomu tak nebylo. Sice byly z kamene, ale byly podobné babylonským a byly popsané z obou stran (Ex 32,15). Z původního významu hebrejského slova pro psát, totiž „vytesat, vyhloubit“, je též možno usuzovat na starou metodu psaní.⁹

V následující kapitole ukáže rozbor knihy Genesis, že tyto staré literární zvyklosti lze i v našich moderních překladech dobře rozeznat. Když se kniha Genesis sestavovala, zachovávaly se tytéž literární zvyklosti, které známe od písařů z Ninive, kteří před 2500 lety na konci svých tabulek krátce udávali, ze kterých knihoven si vypůjčili originální texty pro své kopie.

Kapitola 5

Klíč k vysvětlení knihy Genesis

Klíč, který nám vysvětlí literární stavbu Genese, dostaneme, když správně porozumíme větě: „Tato jest kniha rodů...“ (kral.) nebo „Toto je výčet rodopisu...“ (ekum.) Když získaný klíč správně použijeme, vyřeší všechny literární problémy Genese.

Zdá se, že všichni badatelé se shodují v tom, že tato věta je pro tzv. úvodní otázky knihy Genesis mimořádně důležitá. Např. dr. S. R. Driver říká (*Genesis*, str. 2): „Vyprávění knihy Genesis sleduje určitou vůdčí myšlenku, jak to vidíme na stále se opakující formulaci: ‚Toto je výčet rodopisu...‘ To je rámec, ve kterém je kniha v její dnešní formě vybudována.“ Prof. H. E. Ryle míní, že „tato věta označuje různé stupně během vyprávění“. Vykladači všech směrů, jako Spurrell, Lenormant, Skinner, Carpenter, Harford-Battersby, Bullinger, Lange, Keil, Wright a další, rozdělují knihu na odstavce, které začínají touto větou. Tuto formulaci najdeme v knize jedenáctkrát. Jak je důležitá, to nám ukazuje i řecký překlad Septuaginta, který dal této knize jméno „Genesis“, které odpovídá hebrejskému slovu pro „rod“.

Tuto formulaci najdeme na následujících místech (citace podle ekumenického překladu):

- Gn 2,4 „Toto je rodopis nebe a země, jak byly stvořeny...“
- Gn 5,1 „Toto je výčet rodopisu Adamova...“
- Gn 6,9 „Toto je rodopis Noeho...“
- Gn 10,1 „Toto je rodopis synů Noeho: Šém, Chám a Jefet...“
- Gn 11,10 „Toto je rodopis Šémův...“
- Gn 11,27 „Toto je rodopis Terachův...“
- Gn 25,12 „Toto je rodopis Abrahamova syna Izmaela...“
- Gn 25,19 „Toto je rodopis Abrahamova syna Izáka...“
- Gn 36,1 „Toto je rodopis Ezauův...“
- Gn 36,9 „Toto je tedy rodopis Ezaua...“
- Gn 37,2 „Toto je rodopis Jákobův...“

Vědci všech teologických směrů sice stále znovu podtrhovali důležitost této věty, co ale tato věta vlastně znamená, a proč se objevuje stále znovu, to dosud nikdo neobjasnil. Mnohé odstavce Genese, které tuto větu obsahují, totiž začínají - podobně jako jiné staré dokumenty - rodokmenem nebo seznamem, který má dokázat čistý původ. To vedlo k tomu, že věta „Toto je rodopis...“ se uváděla do spojitosti s rodokmeny, které někdy po ní následovaly. Rozumělo se jí tak, že tvoří úvod či shrnutí těchto rodokmenů. Např. Driver píše (*Genesis*, str. 2): „Tato věta patří už svou podstatou k rodokmenům. Současně věta vyjadřuje myšlenku, že jmenovaná osoba je tak důležitá, že si zasluhuje, aby jejím jménem započal nový úsek v rodokmenu. Jmenovaný muž a jeho potomci jsou tak dlouho předmětem dalšího vyprávění, dokud se nevynoří nové jméno, které je dostatečně důležité, aby jím mohl začít nový úsek.“ Toto tvrzení ale není ničím podloženo. Přezkoušejme jeho poslední část na nejdůležitější osobnosti knihy Genesis, kterou je nepochybně Abraham. Jemu by v každém případě příslušelo právo, aby jeho jménem začínal nový úsek rodokmenu. Ale větu „Toto je rodopis Abrahamův...“ bychom hledali marně. Též první část tvrzení je chybná. Naše věta naprosto nepatří

k rodokmenům, v několika případech po ní také žádná jména nenásledují. Ve skutečnosti je tomu tak, že o osobách, které tato věta zmiňuje, se už pojednávalo před ní a nikoliv až po ní. Když jsme např. četli: „Toto je výčet rodopisu Adamova“, neslyšíme už o Adamovi vůbec nic, kromě údaje o jeho stáří a o jeho smrti. Odstavec za větou „Toto je rodopis Izákův...“ neříká o Izákovi už téměř nic, ale zato hodně o Jákobovi a Ezauovi. Stejně tak po větě „Toto je rodopis Jákobův...“ pojednává text hlavně o Josefovi. Nad touto nesrovnalostí si lámali hlavy už mnozí vykladači a přes všechna opačná tvrzení mají pravdu, když tuto větu nechtějí uznat za úvod či předmluvu k pojednání o osobě, kterou věta zmiňuje.

Než půjdeme dále, je nutno vysvětlit, co tato formulace „Toto je rodopis...“ vlastně znamená. Hebrejské slovo, které se zde překládá jako „rod“, „rodopis“, „historie“, „vznik“ nebo „pokolení“ je *tóledót*. Slovo, které se běžně překládá „rod“ je v hebrejštině *dor a* vyskytuje se v Bibli 132krát. O významu slova *tóledót* by nemělo být pochyby. Gesenius, průkopník výzkumu hebrejštiny, udává ve svém slovníku (Hebräisches und aramäisches Handwörterbuch über das Alte Testament, 17. vyd., str. 873) význam slova *tóledót* následovně: „Historie, zvláště rodinná historie, neboť nejranější historie orientálních národů jsou většinou odvozeny od rodokmenů rodiny. Také počátek čehokoli, tj. příběh o počátku; Genesis 2:4 ‚toto je počátek nebe a země‘, tj. historie jejich počátku.“

Podobně překládají toto slovo všichni známí hebraisté. Např. F. Buhl (17. německé vydání): „historie vzniku“, Böttcher: „historie“. H. A. C. Havernick říká: „*Tóledót* znamená historii počátku“, J. Fuerst definuje jako „generace, stvoření, obvykle jakožto zpráva, jakožto historie vzniku či vývoje nějaké věci.“ B. J. Roberts: „Toto je historie“, M. Kalisch: „začátky“, H. Ewald: „původ“, Rashi (Solomon ben Isaac of Troyes): „produktions“ = vytváření, A. Dillman: „to, co bylo vytvořeno“, H. E. Ryle: „kroniky“.

Ještě před nedávnem používali rabíni v Mezopotámii, kteří žijí v biblické hebrejštině, slovo *tóledót* - přesně v tom smyslu, jako my používáme slovo „historie“. Hebrejská sbírka židovských tradic o životě Ježíšově se jmenuje *Tóledót Ješu a Židé* ji vždy překládali jakožto *Historie Ježíšova*. Také Driver zná tento význam slova *tóledót*, protože ke kap. 25,19 píše: „Rodopis Izákův je (podle principu, který používá redaktor), historie Izákova a jeho potomků...“ I v kap. 37,1 se odvolává na tento výklad, když říká, že se tu jedná o „úvod kněžského spisu do historie Jákobovy“.

Tyto údaje snad postačí, aby bylo zřejmé, že význam slova je v podstatě historie. Obvykle se jedná o historii rodiny, která se dotýká jejího původu. Věcně nejsprávnější překlad této věty by tedy byl „Toto je historie (vzniku)...“ nebo „Toto jsou počátky...“ Tato formulace v Genesi pochopitelně *poukazuje zpět na počátky rodinné historie* a nikoliv dopředu na pozdější život potomků. Podíváme-li se na místo, kde se stejné slovo vyskytuje v Novém zákoně, bude to ještě jasnější. V Mt 1,1 čteme: „Toto je kniha geneze Ježíše Krista...“ a pak následuje rodokmen. Matouš zde na začátku evangelia vědomě opakuje naši formuli z knihy Genesis a míní přesně opak slova „potomci“. Jde do minulosti až k začátku rodokmenu a přesně tím vystihuje význam řeckého slova *genesis*, které my překládáme jako „vznik, počátek, narození“. Když tedy v Gn 5,1 čteme: „Toto je kniha historie Adamovy...“ stojíme tu před závěrečným slovem Adamovy historie a nikoliv před úvodem do následujícího oddílu.

Naši větu nalézáme v knize Genesis poprvé Gn 2,4a „Toto je historie vzniku nebe a země, když byly stvořeny“ - překlad podle Menge. Luther přeložil: „Tedy vzniklo nebe a země.“ Toto místo je v mnohém pozoruhodné. Je to jediné místo, kde badatelé naši větu vykládají tak, že se vztahuje do minulosti na zprávu o stvoření. Proč? Protože by byla naprosto nesrozumitelná, kdybychom jí chtěli rozumět jakožto úvodu pro to, co dále v kap. 2 následuje. Tam se totiž o stvoření nebe a země už vůbec nemluví. Věta má smysl jen potud, pokud shrnuje a uzavírá předchozí text. Proto ji také většina vykladačů chápe jakožto závěr zprávy o stvoření, přestože ji na jiných místech považují za úvod pro následující vyprávění. Kdyby si uvědomili, že věta stojí na konci všech úseků knihy Genesis, neměli by problémy s literární stavbou této knihy.

Tím, že vykladači vycházejí z předpokladu, že tato věta tvoří úvod následujícího oddílu a nikoliv závěr oddílu předchozího - jak je to pro Gn 2,4a jediné možné, vytvářejí si sami spoustu potíží. Aby

odstranili rozpor, který plyne z vysvětlení Gn 2,4a, pokoušejí se někteří z nich dokonce změnit postavení této věty v biblickém textu. Spurrell např. píše ve svém komentáři k hebrejskému textu Genese (str. 19): „V této kapitole nenásleduje historie o vzniku nebe a země, protože E. Schrader a jiní předpokládají, že tato polovina verše vlastně musí stát na začátku první kapitoly před veršem 1,1. Za své dnešní umístění vděčí verš jistě redaktorovi knihy, který ho sem umístil, aby vytvořil přechod ke Gn 2,4b.“ J. E. Carpenter a G. Hartford-Battersby (*The Hexateuch*, svazek 2, str. 1) píší o této formulaci, že „se vlastně nehodí k vyprávění, které začíná veršem Gn 2,4b“, a míní, že by měla stát na začátku první kapitoly. Dr. J. Moffat jde ve svém novém překladu Bible tak daleko, že prostě změnil text. Vytrhl tuto větu z její souvislosti v Gn 2,4 a umístil ji na začátek první kapitoly. Přitom v rukopisech Starého zákona není možno nalézt ani jediný poukaz, který by badatele k takovéto změně textu opravňoval. Prostě převzali na tuto větu názor, který je sice všeobecně rozvířený, ale přesto mylný a předpokládali o něm, že je správný. K ospravedlnění tohoto názoru je pak nutno změnit text. Pro nás je důležité, abychom si na těchto operacích uvědomili, že naše věta se naprosto nemůže vztahovat na následující text. Ještě méně věrohodné je, že tato věta se na ostatních místech Genese vysvětluje přesně opačně. Jakým právem vlastně?

Velmi poučné jsou rovněž závěry *Ellicottova komentáře*, který se přísně drží konzervativního hlediska. O Nu 3,1 (ekum.: „Toto je rodopis Áronův - a Mojžíšův...“) se tam můžeme dočíst: „Slovo rodopis zde stejně jako v knize Genesis znamená historie.“ Potom ale pisatel upadá do obvyklé chyby a snaží se tuto historii chápat jakožto historii potomků a hledá v dlouhých a duchaplných výkladech vysvětlení skutečnosti, že se toto místo totiž o potomcích těchto dvou mužů vůbec nezmiňuje. Kdyby se držel správného významu tohoto slova, pak by se do podobných těžkostí vůbec nedostal, protože formulace se nevztahuje na oddíl následující, nýbrž zpět na předchozí historii, která buď vypráví o Áronovi a Mojžíšovi, nebo pochází z jejich pera.

Jenom na dvou místech knihy Genesis následuje bezprostředně po naší formulaci rodokmen. Na obou místech by rodokmeny byly úplné i bez ní. Není tedy naprosto nutno spojovat naši větu s genealogií, i když někdy je možno nalézt buď bezprostředně po ní, či před ní seznam potomků. „Rodopis nebe a země“ (Gn 2,4) zjevně nemá co činit s historií nějakých potomků. Stejně tak neexistuje přímé spojení mezi oběma větami v Gn 37,2. Toto místo zní v ekum. překladu: „Toto je rodopis Jákobův. Sedmnáctiletý Josef pásal se svými bratry ovce...“ První část „Toto je rodopis Jákobův“ znamená konec jednoho oddílu. Slovy „Sedmnáctiletý Josef pásal se svými bratry ovce“ začíná nové vyprávění.

Zdá se, že k nejdůležitějším záznamům starobabylonské doby patřila sdělení o předcích. Nejčastěji nacházíme tabulky předků jako úvod před vlastním vyprávěním. Začátky takových knih jako Exodus nebo Paralipomenon jsou skvělým příkladem. Když máme toto na zřeteli, pak odpadnou mnohé překážky, o jejichž odstranění se vykladači marně snažili, když chtěli vysvětlit, proč po naší větě tak často chybí rodokmeny. Podívejme se jen do výkladů Williama Paula v jeho *Analysis and Critical Interpretation of the Hebrew Text*. Tam se o Gn 6,9 říká „Toto je záznam historie Noemovy, podle významu slova ,tóledót‘, jak je vysvětlují Rosenmüller, Gesenius, Lee a jiní a jak je toto slovo použito zde a v Gn 2,4.“ Protože se ale Paul potom přiklání ke všeobecnému porozumění vět se slovem ,tóledót‘, může už jen s politováním konstatovat, že rodokmen, který „by sem patřil“, úplně chybí. „Nenacházíme tu vůbec rodokmen Noemův, text zmiňuje pouze jeho tři syny, které známe již z předchozího vyprávění.“

Tolik by snad stačilo, abychom si ukázali, že tuto tolik diskutovanou větu není v žádném případě možno považovat za obvyklou formulku, která uvádí rodokmen. Můžeme jí rozumět pouze jakožto závěru ať už rodokmenu, či nějakého vyprávění. Tento názor je podepřen množstvím textů hliněných tabulek.

Když si uvědomíme, jaké tehdy panovaly literární zvyky, vrhne to nové světlo na otázku po pravosti zpráv v knize Genesis i na jejich tradici. Nemůžeme očekávat, že jednotlivé odstavce textu budou mít předmluvu, jak jsme tomu zvyklí, zato ale často najdeme velmi formální závěr. Např. kniha Leviticus (3. Mojžíšova) končí na rozdíl od velmi jednoduchého začátku velmi slavnostně: „Toto jsou příkazy,

kteře vydal Hospodin Mojžíšovi pro syny Izraele na hoře Sínaji.“ A poslední věta knihy Numeri (4. Mojžíšova) zní: „Toto jsou příkazy a právní řády, které přikázal Hospodin synům Izraele skrze Mojžíše na Moábských pustinách u Jordánu naproti Jerichu.“ Stejně zvyky nacházíme i v mimobiblické literatuře. Např. kodex Chamurapiho, který pochází přibližně z doby Abrahamovy, má konec mnohem delší a slavnostnější než začátek. Teprve na konci slyšíme, od koho text vlastně pochází, když čteme: „Spravedlivé zákony, které zavedl moudrý král Chamurapi ... svá slavnostní slova jsem vyryl do tohoto kamene.“ Je to tedy starobylý literární zvyk, který se pochopitelně odráží i v knize Genesis. Protože ale vykladači až dosud předpokládali, že naší větou musí začínat nový úsek, nebylo možno vyřešit problém literární stavby knihy. K tomu je nutno tento klíč použít obráceně. Prof. Skinner (*Genesis*, str. 66) napsal krátce před svou smrtí v r. 1929: „Problém nadpisu slovem *tóledót* byl sice bouřlivě diskutován, ale přesto není vyřešen.“

Když se zmiňujeme o literárních zvyklostech, všimněme si ještě jedné věci. V Gn 5, 1, kde se naše věta vyskytuje podruhé, čteme: Toto jest *knih*a rodů Adamových...“ (kral.). Slovo přeložené zde jakožto „knih*a*“ zní *sefer a* znamená „zapsané vyprávění“ či - jak překládá Delitzsch - prostě „napsané“. Septuaginta reprodukuje dokonce Gn 2,4a jako „Toto je knih*a* počátků nebe a země“. „Knih*a*mi“ tehdejší doby byly tabulky. Slovo, které je zde použito, znamená prostě něco napsaného, písemný záznam (sr. Gesenius, *Wörterbuch*, str.551). Staré záznamy Genese tedy vznášejí nárok na to, že byly písemně zachyceny již ve velmi rané době a nikoliv, jak se často předpokládá, že by si je lidé ústně předávali až do doby Mojžíšovy. Nevíme pochopitelně, kdo napsal tabulky se zprávou o stvoření. O jednom bodě ale není možno pochybovat: Už dávno před dobou Abrahamovou se všechno, co jen stálo za zmínku, písemně zaznamenávalo na tabulky.

Lze z toho vyvodit ještě mnohem více. Když přezkoumáme, jaká jména stojí ve větách „Toto je historie...“, dostaneme se k překvapující skutečnosti, že tyto osoby ani tak nejsou předmětem předchozího vyprávění, ale spíš autory nebo vlastníky zápisu. „Toto je historie Noemova“ (ekum: Toto je rodopis Noemův), tedy neznamená „Toto je historie o Noemovi“, ale mnohem spíše „historie z majetku Noemova“ nebo „historie, jak ji napsal Noe“.

Když tedy v Gn 11,27 čteme: „Toto je historie Terachova“ (ekum.: „rodopis“), pak je tam o Terachovi napsáno jen, že byl synem Náchorovým. Podle výsledků plynoucích ze zkoumání babylonských tabulek označuje tato věta mnohem spíše pisatele nebo vlastníka rodokmenu, který přináší verše 10-27. Jak už bylo uvedeno, nikde nenajdeme větu: „Toto je historie Abrahamova“, ačkoliv se o něm velmi obšírně pojednává. Naproti tomu čteme, že Izák i Izmael vlastnili nebo napsali tabulky, kde se o Abrahamovi mluví. Patřilo to prostě k literárním zvykům oněch dnů, že na konci tabulky se uvedlo jméno jejího autora nebo vlastníka. Když Mojžíš pak sestavoval text knihy Genesis; s největší pravděpodobností převzal doslova i formulace „Toto je historie...“

Kdo nechce, ten se nemusí nechat vázat představou, že patriarchové nutně museli své zprávy vlastnoručně vtlačovat v klínovém či jiném písmu do hlíny nebo tesat do kamene. Je dokonce mnohem pravděpodobnější, že si k tomu najímali písaře.

S naší větou jsme tedy došli ke třem důležitým závěrům:

1. Věta tvoří *závěr* odstavce a váže se ke zprávě, která předchází.
2. Staré zprávy samy o sobě tvrdí, že byly *zapsány* už ve velmi rané době.
3. S vysokou pravděpodobností udává jméno ve větě buď *autora* zprávy, nebo *majitele* tabulky.

Podle toho se kniha Genesis skládá ze série tabulek, která je udána v následujícím přehledu. Původ jednotlivých tabulek je udán vždy na konci odstavce. Celá série se dostala do vlastnictví Mojžíše, který knihu sestavil do formy, jak ji známe, a vydal.

Číslo tabulky Obsah

I	Gn 1,1-2,4a	„Toto je historie vzniku nebe a země“
II	Gn 2,4b-5,1a	„Toto je kniha historie Adamovy“
III	Gn 5, 1b-6,9a	„Toto je historie Noeho“
IV	Gn 6,9b-10,1a	„Toto je historie synů Noeho“
V	Gn 10,1b-11, 10a	„Toto je historie Šémova“
VI	Gn 11,10b-11,27a	„Toto je historie Terachova“
VI a VIII	Gn 11,27b-25,19a	„Toto je historie Izmaela a Izáka“
IX až XI	Gn 25,19b-37,2a	„Toto je historie Ezaua a Jákoba“

Tímto způsobem Mojžíš zcela jasně udal zdroje informací, které měl k dispozici, a napsal jména osob, od nichž převzal obsah svých textů. Toto tvrzení zní pochopitelně v prvním okamžiku překvapivě. Ale srovnání s archeologickými nálezy jednoduše nutí k řešení, které musí vypadat nějak takto. Neopírá se o svévolně pozměněný text, nýbrž o členění, které - jak všichni uznávají - tvoří přirozený rámec knihy.

Že přirozené členění knihy je tímto způsobem správně vysvětleno, potvrzují dále dvě významná pozorování:

1. Nikde se nevypráví nic, co by jmenované osoby nemohly popsat z vlastní zkušenosti, nebo o čem by nemohly být informovány z dostupných zdrojů.
2. *Je velmi pozoruhodné, že jednotlivé oddíly textu Genese (viz přehled) končí dříve, než jmenovaná osoba umírá.* Většina oddílů obsahuje zprávu o životě jmenovaného až k jeho smrti nebo k datu, kdy byl oddíl zřejmě ukončen.

První bod bude v jedné z dalších kapitol podepřen důkazem, že ze všech zapsaných zpráv je zřejmá důvěrná osobní znalost popisovaných událostí.. Tyto rodinné historie, které jsou pro Starý zákon neobyčejně důležité, nebyly v žádném případě svěřeny paměti několika málo osob, jak se to dlouho předpokládalo. I když se vyprávění těchto historií z doby praotců v Izraeli ještě po staletí těšila veliké oblibě, o čemž není pochyby, bylo by naprosto nepochopitelné, kdyby nebyla zachycena písemně. Psaní bylo v tehdejší době široce rozšířené, jak ukazuje množství písemností, které nám zůstaly zachovány přes dlouhá tisíciletí. Kolik jich jen muselo existovat! A přitom lze mezi tím vším těžko nalézt něco, co by už v tehdejší době bylo důležitější než texty Genese.

Tyto domněnky se stanou jistotou, až je potvrdí výsledky archeologického bádání. Z nich jednoznačně vysvítá, že lidé se už ve velmi rané době zajímali především právě o historické texty, např. o zprávy o stvoření a o potopě, jakož i o rodokmeny. To patřilo k textům, které se nejvíce opisovaly. Např. o stvoření a o potopě jsme našli tabulky, které byly napsány před 4000 lety. Byly nalezeny v Kalné z Gn 10. Srovnáme-li je s Genesí, je jejich vyprávění pochopitelně groteskní. Byly ale napsány 600 let před narozením Mojžíše a ve své době byly opisovány z textů, které samy byly staré už několik století.

Správnost našeho rozdělení potvrzuje skutečnost, že v každém odstavci končí historie před smrtí osoby, která je uvedena na konci. V Genesi máme devět takových odstavců. První z nich - tedy první tabulka - nese žádné jméno. Je tam pouze napsáno: „Toto je historie vzniku nebe a země.“

Přezkoušení ostatních odstavců vede k následujícím výsledkům: Tabulka II (Gn 2,4b - 5,1a): Na konci odstavce jsou zmíněni:

Túbal-kain, „mistr všech řemeslníků obrábějících měď a železo“, Jábal, „praotec těch, kdo přebývají ve stanu u stáda“, a Júbal, „praotec všech hrajících na citeru a flétnu“. Tito muži patří do osmé generace po Adamovi. Srovnání s chronologií v Gn 5 ukáže, že všichni žili ještě společně s Adamem.

Tabulka III (Gn 5, 1b - 6,9a): Noemův rodokmen je ukončen zmínkou o narození jeho tří synů. Za seznamem následuje údaj o zkaženosti lidstva, o které se říká, že je příčinou Božího soudu, tedy potopy. Když potopa skutečně přišla, byl Noe už starý. Jistě byl schopen zprávu o potopě napsat sám, ale nacházíme ji teprve v „historii synů Noeho“.

Tabulka IV (Gn 6,9b - 10,1a): Obsahuje zpráv o potopě a o smrti Noeho. Není uvedeno, jak dlouho po Noeho smrti ještě žil Chám a Jefet. Víme ale, že Šém přežil svého otce o 150 let. Také tato tabulka tedy neobsahuje nic, co by Noeho synové nemohli napsat.

Tabulka V: (Gn 10, 1b - 11, 10a): Šém píše o narození páté generace svých potomků a popisuje kmeny, které se z nich vytvořily. Sám přežil poslední generaci, kterou jmenuje - syny Joktánovy.

Tabulka VI: (Gn 11.,10b - 11,27a): Terachův rodokmen obsahuje zpráv o smrti jeho otce Náchora. Terach sám se dožil 75. narozenin svého syna Abrahama. Kdyby Terach žil jen o 11 let déle, byl by zažil narození vnuka Izmaele, po dalších 25 letech narození Izáka. Ale historie obsažená na této tabulce končí krátce před jeho smrtí. Pokud slova „Živ pak byl Táre - Terach - sedmdesáte let“ (kral.) označují datum, kdy byla tabulka napsána, pak byla její slova pode samařského textu vytlačena do hlíny právě rok po smrti Náchorově, což je poslední datum, které je na ní uvedeno.

Obě tabulky VII a VIII (Gn 11,27b - 25,19a) pocházejí od obou bratří Izmaele a Izáka. Poslední datum, které je na nich uvedeno (Gn 25,1-4), se vztahuje na narození Abrahamových pravníků a na kmeny, které z nich vznikly. Izmael zemřel 48 let po Abrahamovi, Izák přežil Abrahama o 105 let. Zdá se, že Abraham se brzo po smrti Sáry oženil s Ketúrou - 38 let před svou smrtí. Těchto 38 let spolu s dalšími 105 lety, kdy žil Izák, dávají dostatečně dlouhý prostor, aby se mohli narodit z Ketúřiny linie Abrahamovi pravníci. Můžeme z toho usuzovat, že zpráva této tabulky končí těsně před Izákovou smrtí. Jeho jméno je uvedeno na konci. Izák přežil Izmaele o 57 let a mohl tudíž podat zprávu o jeho smrti.

Zbylé tabulky IX až XI (Gn 25,19b - 37,2a) obsahují údaje o Ezauovi, a především o Jákobovi. Jako poslední chronologický údaj se zmiňuje smrt Izákova. Těsně před závěrečnou větou „Toto je historie Jákobova“ čteme: „I usadil se Jákob v zemi, v níž jeho otec pobýval jako host, v zemi kenaanské.“ Tuto větu bylo v jejím kontextu velmi těžké pochopit. Uvidíme ale, že tato poznámka přináší několik velmi významných údajů. Víme, že Jákob nezůstal bydlet v zemi svého otce navždy, ale že se o několik let později odstěhoval do Egypta. Tato věta tedy pochází z doby, kdy ještě bydlel v zemi kenaanské. Tady napsal svou zprávu. Kromě toho je nápadné, že je na této tabulce sice zmíněna Izákova smrt, ale nemluví se o tom, že Josef byl prodán do otroctví, což se stalo jedenáct let před Izákovou smrtí. Stejně tak zde není nic tom, jak Josef vykládal sny, ani o jeho dalších zážitcích v Egyptě. Ovšem Jákob nemohl o Josefových zážitcích vůbec nic vědět až do chvíle, kdy opustil zemi svých otců a odstěhoval se do Egypta. Proto také končí jeho zpráva větou v Gn 37,1, totiž údajem o jeho bydlišti v době, kdy byla tabulka napsána. Jákob se sem vrátil deset let před tím, než zemřel jeho otec Izák, a mohl tedy o tom podat zpráv. O dalších deset let později je Jákob v Egyptě. Údaj v Gn 37,1 musel být tedy zapsán před stěhováním do Egypta a poskytuje přesné datum, kdy byl pořízen zápis předcházejícího oddílu.

Skutečnost, že na žádné tabulce nenajdeme nic, o čem by osoba uvedená na jejím konci nemohla vyprávět z vlastní zkušenosti, nemůže být pouhá náhoda. Kdyby někdo popisoval tyto události třeba jen o sto let později, pak by textové souvislosti vpadaly úplně jinak. Z toho je také zřejmé, že důležitou formulaci „Toto je historie...“, která byla odjakživa považována za rámeček knihy Genesis, je možno ze znalosti dobového pozadí dobře a trvale vysvětlit. Všeobecně platí, že tak, jak se určitému výrazu v písemném dokumentu rozumí, když se vyskytne poprvé, tak se mu také musí rozumět, když se vyskytne znovu. Je zcela jasné, co naše věta znamená, když se vyskytne poprvé v Gn 2,4a. Neexistuje žádný důvod ani žádný náznak, abychom této větě ve stejném textu později přikládali úplně jiný význam. Přijmout takovouto změnu znamená naprostou svévoli. Tím se ale dostáváme do situace, kdy můžeme jasně rozlišit písemné. prameny knihy Genesis a kdy se také můžeme zbavit mnoha hypotéz, které byly v této oblasti vyvinuty a které si vzájemně odporují. V knize Genesis stojíme před zprávami několika osob, které každý oddíl na konci jmenuje jakožto autory či majitele tabulek.

Kapitola 6

Stáří knihy Genesis

Všechny odstavce knihy Genesis obsahují náznaky, že to byl Mojžíš, kdo sestavil knihu do té podoby, jak ji dnes známe. Jako podklady mu sloužily záznamy ze starých dob, které se mu dostaly do rukou. Tento výrok chceme podepřít následujícími pozorováními:

1. V prvních jedenácti kapitolách knihy nacházíme babylonská slova.
2. V posledních čtrnácti kapitolách se vyskytují slova egyptská.
3. V knize jsou zmíněna města, která v Mojžíšově době již neexistovala, nebo jejichž původní jména už v této době nebyla známá. Mojžíš byl nucen uvést nové jméno, aby jeho současníkům bylo jasné, o které město se jedná.
4. Ze zpráv je zřejmá důkladná znalost prostředí. Kromě toho jsou zprávy natolik podrobné, že mohly být sepsány jen lidmi, kteří popisované události velice dobře znali.
5. Podle poznatků moderní archeologie jsme nuceni s jistotou předpokládat, že jednotlivé texty Genese byly již velmi brzy zapsány na hliněné tabulky.

První kapitoly Genese obsahují babylonská slova. Není náhodné, že kritici často zdůrazňovali, že místo vzniku Genese musíme s největší pravděpodobností hledat na půdě Babylonie. Proti tomuto výroku nelze nic namítnout. Samy texty tvrdí, že vznikly v této zemi. Výrok jen podtrhuje předpoklad, že texty byly písemně zachyceny už ve velmi rané době. Odkud by se jinak vzala babylonská slova, když jinak v celém Pentateuchu nic takového nenalzáme? Kdyby se měla dostat do textu až během babylonského exilu, proč by se nedostala i do ostatních textů? To by bylo skutečně velmi těžké odůvodnit. Navíc kladou dokonce i kritické teorie dobu vzniku těchto kapitol do doby mnohem dřívější než exil v Babyloně.

Jakmile vyprávění Genese dojde k bodu, kdy se Josef dostává do Egypta, obraz se úplně mění. Stále se nyní setkáváme s egyptskými názvy a výrazy - jako třeba „Potífar, velitel tělesné stráže“ (37,36) nebo „Safenat Paneach“ (tj. po egyptsku „ten, kdo dává pokrm životu“) a „Asenat“ (41,45). Zvláštní uznání patří dr. Yahudovi, který tyto rozdíly velmi jasně ukázal. Čtenář je naráz přenesen z jednoduchého života patriarchů na palestinském venkově do cizích mravů a zvyků egyptského dvora. Čteme o dvorních tahanicích a o nárocích kněží (47,22). Josef má kolem krku zlatý řetěz a běží před ním běžci, aby mu zjednali úctu, která patří nejvyššímu úředníku říše (41,43). Když přijdou do Egypta jeho bratři, jí Josef odděleně od nich, protože „Egyptané totiž nesmějí stolat s Hebreji, poněvadž to je pro ně ohavnost.“ (43,32). Tato věta by se v době Mojžíšově, nebo dokonce později nikdy nemohla do textu Genese dostat. Konečně čteme o tom, jak tělo Jákovovo a potom i Josefovo bylo podle egyptského zvyku čtyřicet dnů balzamováno. Kdo psal tyto řádky, znal egyptský život a egyptské myšlení až do nejmenších podrobností.

Významný poukaz najdeme i v Gn 10,19, kde stojí: „Pomezí kenaanské se táhlo od Sidónu směrem přes Gerar až ke Gáze, směrem přes *Sodomu*, *Gomoru*, *Admu* a *Sebójím* až k Leše.“ Sodoma a Gomora od doby Abrahamovy už neexistovaly a těžko je tedy bylo možno udávat jako orientační body, jak je tomu zde. Tato města byla zničena tak dokonale, že zmizely i jejich stopy - mnozí věří, že je pohltilo Mrtvé moře. Podle našeho rozdělení textu patří ale tato věta k tabulce Šémově, v jehož době Sodoma a Gomora ještě stály. Toto označení hranic bylo tedy napsáno pro lidi, kteří žili před dobou Abrahamovou.

V bodě 3 jsme zmínili města, jejichž stará jména v době Mojžíšově už nebyla známa. Mojžíš byl nucen uvést na místě starých názvů názvy nové, aby Izraelité, přicházející z Egypta, věděli, o která města se jedná. Některé takové příklady najdeme v Gn 14. Tato tabulka byla napsána v době Abrahamově a pojednává o válečném tažení několika králů. Města, kterých se toto tažení dotýkalo, nesou pochopitelně jména, která měla v této době. Ale po 400 letech, která uplynula mezi dobou Abrahama a Mojžíše, se celá řada jmen změnila, některá byla dokonce zapomenuta. Když Mojžíš sestavoval knihu Genesis, byl nucen doplnit stará jména novými, aby svým současníkům umožnil orientaci. Tak vznikly např. následující údaje:

„Bela, což je Soár“ (verše 2 a 8)

„dolina Sidím, kde je nyní Solné moře“ (verš 3)

„Ěn-mišpát, což je Kádeš“ (verš 7)
„Chób, jež je na sever od Damašku“ (verš 15)
„dolina Šave, což je Dolina královská“ (verš 17)

Zde stojíme před jediným místem v Bibli, kde jsou ještě udány místní názvy z velmi staré doby.

Další důkazy pro tvrzení, že do textu byly později připojeny vysvětlivky, nacházíme např. v kap. 16,14 „Studnice Živého...“ je mezi Kádešem a Beredem.“ V kapitole 35,19 čteme o „Efratě, což je Betlém“. V kapitole 23,2 stojí, že „Sára zemřela v Kirjat-arbě, což je Chebrón v kenaanské zemi“. Poslední údaj je mimořádně zajímavý. Bylo nutno nejen vysvětlit staré jméno novým, ale bylo i nutno říci, že „Chebrón“ je „v kenaanské zemi“. Mohl by vůbec existovat Izraelita, který by poté, co pod vedením Jozuovým dobyli zemi, nevěděl, kde leží Chebrón? Jozue dal Chebrón před celým národem Kálebovi k dědičnému vlastnictví. Kromě toho to bylo útočištné město, a proto bylo všeobecně známé. Později odsud dokonce sedm let vládl král David. Tyto úvahy ukazují, že zmíněná poznámka v textu by po době Jozuově, a tedy i Mojžíšově, byla úplně zbytečná. Ale byla nepochybně nutná pro lidi, kteří do země měli přijít zvenčí a měli nejen slyšet jména míst, kde žili jejich předkové, ale i znát jejich polohu. Všechno tedy mluví pro to, že tato slova byla velmi brzy (Mojžíš!) přijata do textu, který byl už tehdy tak starý (!), že nebyl plně srozumitelný.

Podobnou poznámku najdeme v 19. verši téže kapitoly: „... jeskyně na poli v Makpele naproti Mamre, jež je u Chebrónu v kenaanské zemi.“ V této jeskyni Makpela byli pohřbeni Abraham, Izák a Jákob. Jejich současníci polohu tohoto místa jistě dobře znali, pro ně tedy tato poznámka určena nebyla. Když se Izraelité po pobytu v Egyptě usadili v Kenaanu, vědělo každé malé dítě, kde jsou pohřbeni praotcové národa. Také pro ně by jakákoliv vysvětlující poznámka byla naprosto zbytečná. Mohla tedy být určena pouze pro lidi, kteří zatím bydleli v cizině. Smysl mají tyto poznámky jen tehdy, když uznáme, že je do textu připsal Mojžíš, který zemřel na prahu zaslíbené země, ještě než Izrael do země vstoupil.

Na našich tabulkách najdeme rovněž velmi primitivní geografické údaje, jak byly běžné v době Abrahamově. Např. „země polední“ (Gn 20,1 a 24,62 - kral.) nebo „země východní“ (Gn 25,6). Tato stará pojmenování oblastí jižně a východně od Palestiny se později úplně přestala používat. Po době sepsání Genese dostaly tyto země jasná a určitá jména. Taková označení jsou tedy jedním z důkazů pro stáří textu Genese. Žádný autor v době po Mojžíšovi by nepoužil těchto zastaralých názvů.

Na stejnou skutečnost ukazuje i existence malých městských států a mnoha kmenů, což jsou charakteristické znaky raného stupně civilizace. V době Šalomounově takové úkazy už neexistovaly. Už od dob Abrahamových byla jak v Egyptě, tak v Babylonii mocná monarchie, ovládající z hlavního města obrovské oblasti.

V dalších kapitolách si ukážeme ještě další skutečnosti, které mluví pro to, že naše zprávy nemohly být sepsány s velkým časovým odstupem po tom, co se odehrály události, o kterých se píše. Autoři znají tak důvěrně nejmenší detaily, že rozumný člověk nemůže říci nic jiného, než že tady píšou osoby, které popisované události skutečně prožily. K tomu jenom jeden příklad: Jednání Sary a Abrahama s jejich otrokyní Hagar, z níž se potom narodil Izmael, přesně odpovídá zákonům, kterých se tehdy v zemi běžně používalo. Dokazují to zákony č. 144-146 z kodexu Chamurapiho. Pro dobu po Mojžíšovi platily zcela jiné pořádky, jak to ukazuje kniha Deuteronomium (5. Mojžíšova). Pakliže kritici Pentateuchu tvrdí, že jednání Abrahama a Sary odpovídalo určitým náboženským představám, pak to neodpovídá skutečnosti.

To, že ve zprávách jsou zmíněny i chyby a slabosti patriarchů, je další důkaz věrnosti zpráv. Nedošlo k jejich stylizaci ani idealizaci, nýbrž ještě dnes přinášejí plnou pravdu.

Nejpřesvědčivější argument pro stáří Genese ale vyplyne ze srovnání vnitřních údajů textu s archeologickými nálezy. Velikost tabulek, které se používaly v Babylonii, se pochopitelně řídila rozsahem textu, který měl být zapsán. Kdo toho měl málo k napsání, použil malou tabulku. Když ale byl text tak dlouhý, že bylo nutno ho napsat na více tabulek, postupovalo se následovně:

1. Každá tabulka série byla opatřena společným „titulem“.

2. Správné pořadí tabulek bylo dáno „hesly“ uvedenými na konci každé tabulky. Kromě toho končilo mnoho tabulek ještě jakýmsi dodatkem, tzv. kolofonem. Odpovídá to asi naší dnešní titulní straně, která ovšem u antických textů stála na konci, a nikoliv na začátku, jak jsme tomu dnes zvyklí. Tento dodatek obsahoval kromě jiného zpravidla:
 3. Jméno toho, kdo tabulku napsal.
 4. Datum, kdy se tak stalo.

Tyto písarské zvyklosti zanechaly stopy i v Genesi. Nemůžeme pochopitelně očekávat, že jich najdeme mnoho. Byly důležité pouze pro sestavení textu, nikoliv pro samotný text. Přesto se úplně neztratily a dokazují svou existencí, jak brzy byly texty spojeny. To, že vůbec existují stopy těchto věcně nedůležitých poznámek, je dodatečný důkaz pro věrnost, s jakou byly texty zachovány.

Jako příklad pro tyto literární pomůcky můžeme uvést následující opakování slov a vět, které nápadně označuje začátek a konec každé tabulky.

- Gn 1,1 „Na počátku stvořil Bůh nebe a zemi.“
- Gn 2,4 „Hospodin Bůh učinil zemi a nebe...“
- Gn 2,4 „jak byly stvořeny“
- Gn 5,2 „kdy je stvořil“
- Gn 6,10 „Šéma, Cháma a Jefeta“
- Gn 10,1 „Šém, Chám a Jefet“
- Gn 10,1 „Po potopě“
- Gn 11,10 „po potopě“
- Gn 11,26 „Abrama, Náchora a Chárana“
- Gn 11,27 „Abrama, Náchora a Chárana“
- Gn 25,12 „Abrahamova syna“
- Gn 25,19 „Abrahamova syna“
- Gn 36,1 „to je Edómův“
- Gn 36,8 „to je Edóm“
- Gn 36,9 „praotce Edómu“ - dosl.: „otec Edóm“
- Gn 36,43 „praotec Edómu“ - dosl.: „otec Edóm“

Tohoto opakování částí vět na místě, kde jedna tabulka končí a druhá začíná, si všimnou ponejvíce badatelé, kteří důvěrně znají písarské zvyklosti staré Babylonie. Byl to běžný způsob, jak spojit texty, které patřily dohromady. Není proto možné, aby to byla pouhá náhoda, že toto opakování nacházíme právě v těch verších, které souvisí s kolofonem „toto je historie...“ Na jiných místech se podobná opakování prakticky nenajdou. Protože ale až do naší doby nebylo možné porovnat texty Genese s mimobiblickými texty, nebyla tato místa dostatečně doceněna.

Titul jednotlivé tabulky v sérii tabulek se tvořival z počátečních slov celého textu. Tak pojmenovali Hebrejci i prvních pět knih své Bible. Např. Genese se jmenovala *Beréšit*, tzn. „Na počátku“, podle prvních slov hebrejského textu. Kniha Exodus se jmenovala *Veéllé Šemót*, tj. „A toto jsou jména“. Kniha Leviticus nesla jméno *Vajjikrá*, tzn. „A on zavolal“, kniha Numeri *Bemidbar*, tj. „Na poušti“, a kniha Deuteronomium *Éllé Ha-debárím*, tj. „Tato slova“. V hebrejské Bibli nese pět knih Mojžíšových tato jména ještě dnes.

Prakticky to vypadalo následovně: Pokud dvě nebo více tabulek patřilo k téže sérii, dostaly všechny totéž označení. Tj. v kolofonu následujících tabulek se opakovala první slova první tabulky. My to dnes často děláme podobně, když na každé stránce knihy opakujeme název kapitoly. Jak důležitý tento zvyk je, si ujasníme představou, že bychom neměli v ruce svázanou knihu, ale jen volné listy. Opakování údaje názvu by v tomto případě zaručovalo souvislost textu.

Kromě toho vykazují některé tabulky i stopy ještě staršího datování. Když totiž tabulka byla dokončena a opatřena otiskem pečeti vlastníka, obvykle se ještě připojovalo „datum“. Ve starých dobách se to dělalo značně primitivně. Teprve později se přišlo na to, že je možno datovat podle léta vlády panujícího krále. Staré datování vypadá asi takto: „Rok, ve kterém byl postaven trůn Nabusův“,

„Rok, ve kterém Samuel, král, postavil zdi Sipparu“, „V roce kanálu Tutu-Hengal“ (tj. v roce, kdy tento kanál byl dokončen). Nebo: „V roce, kdy Samsu-iluna si udělal zlatý trůn“, „Rok, ve kterém byl vykopán kanál Chamurapiho“.

Následující příklady mají ukázat, jaká metoda byla použita pro datování tabulek Genese. Na konci první tabulky je napsáno: „V den, kdy Hospodin Bůh učinil zemi a nebe.“ Význam slov „v den“ můžeme rozeznat ze 17. verše téže kapitoly, kde Bůh říká: „... V den, kdy bys z něho pojedl, smrti umřeš“ (dosl.). Také verš 2.: „...a odpočinul Bůh v den sedmý ode všeho díla svého, kteréž byl dělal“ (kral.). Na konci druhé tabulky (Gn 5,1) čteme: „Toto je kniha historie Adamovy, *v den, kdy Bůh stvořil člověka.*“ Některé z pozdějších tabulek jsou datovány tak, že se udává, kde autor bydlil v době, kdy byl napsán kolofon. Tyto údaje jsou vždy bezprostředně spojeny se závěrečnou větou: „Toto je historie...“ Tak např.:

Gn 25,11 „...A Izák sídlil u Studnice Živého, který mě vidí.“

Gn 36,8 „Proto se Ezau usadil v Seířském pohoří...“

Gn 37,1 „I usadil se Jákob v zemi, v níž jeho otec pobýval jako host, v zemi kenaanské.“

Tyto primitivní metody datování, jak je zde můžeme rozeznat, se shodují s literárními zvyky této rané doby. Znovu potvrzují předpoklad, že Genese pochází z velmi časně doby. Jákob např. napsal své tabulky, když „bydlel v zemi svých otců“.

Já sám jsem zcela pevně přesvědčen, že by se mnohé problémy vyřešily, kdybychom vzali vážně starověké metody datování a způsob spojení textu pomocí „hesel“. Např. čteme v Gn 11,26-27: „Ve věku sedmdesáti let zplodil Terach Abrama, Náchora a Hárana. Toto je historie Terachova. Terach zplodil Abrama, Náchora a Hárana, Háran zplodil Lota.“ Vykladači měli odjakživa potíže s první polovinou tohoto verše. Podle doslovného znění textu jako by se tři synové, kteří jsou jmenováni, narodili sedmdesátiletému Terachovi v jednom roce. Z Gn 12,4 a ze Sk 7,4 můžeme vyčíst, že Abram se narodil o 60 let později, tedy v době, kdy Terach už byl 130 let stár. Je to čistá spekulace, když se řekne, že tento text mluví o narození ostatních dvou synů. Co jiného by ale měla znamenat věta: „Terach byl sedmdesát let stár“? Odvážím se tvzení, že Terach zde „datuje“ svou tabulku, a to úplně stejně, jak to bylo v jeho době běžné. Znamená to, že ji napsal, když mu bylo 70 let. Při tomto předpokladu se musíme pro získání údaje o úmrtí Náchora, Terachova otce, přiklonit k samařskému textu, podle něhož Náchor zemřel jeden rok před Terachovými sedmdesátými narozeninami. Skutečnost, že jména „Abram, Náchor a Háran“ se vyskytují před i po výrazu *tóledót*, znamená, že tu mají funkci „hesla“. Podle tehdejších zvyklostí se první slova následné tabulky zapisovala podle posledního řádku tabulky předchozí.

Mnohé nalezené tabulky nám ukazují, že v té době bylo běžné shromažďovat zprávy o předcích i o vlastním životě a předávat tyto zprávy dále. Je úplně přirozené, když předpokládáme, že bibličtí patriarchové to dělali také tak. Ve zkrácené formě se takové zprávy mohly shrnout do rodokmenu, kterým autor ukázal souvislost mezi sebou samým a minulými osobami nebo událostmi. Např. Terach to tak udělal. Jeho zpráva sestává pouze z rodokmenu, který spojuje jeho jméno se Šémem (Gn 11,10-27). Takovéto destičky se jmény předků byly v tehdejší době ceněny mimořádně vysoko a zdá se, že je sepisoval každý. Způsob, jak jsou tyto řady předků potom v Genesi sestaveny, odpovídá přesně metodám, které lze pozorovat i v mimobiblických textech. V Palestině se ovšem tyto metody v době, o které kritika Pentateuchu předpokládá, že v ní Genese vznikla, už dávno nepoužívaly.

Ani délka textů není pro ranou dobu vzniku nic mimořádného. Ta část textu, kterou zřejmě vlastnil už Abraham, je dlouhá jenom asi jako pětina textu „kodexu Chamurapiho“, který pochází zřejmě rovněž z doby Abrahamovy. Ve srovnání s ním jsou texty Genese až nápadně krátké. Zpráva o stvoření je z nich vlastně nejkratší, když navíc přihlédneme k důležitosti jejího obsahu. Teprve po potopě se vyprávění pomalu začíná prodlužovat. Protože můžeme předpokládat, že umění psát nebylo před potopou přece jen tak rozšířené jako v době Abrahamově, můžeme rozdílnou šíři vyprávění raných a pozdějších textů dobře pochopit. V době po Abrahamovi už umění psát zřejmě nebylo výsadou několika privilegovaných. O životě Abrahama a jeho synů máme také mnohem obsažnější zprávy než o událostech mnohem delší doby před potopou.

Co se ale v každém textu pravidelně vrací, to je dodatek, kolofon, který je někdy obsažnější a někdy obsahuje jen několik slov. Mezi jiným se v něm obvykle vyskytuje jméno autora či majitele textu. Skutečnost, že se tento literární zvyk objevuje všude a naprosto pravidelně, ukazuje, že se dobře osvědčil. Ještě dnes nacházíme jeho stopy v novinách a časopisech, kde se na konci poslední stránky uvádí jméno vydavatelství i tiskárny. Kolofon Genese má formu: „Toto je historie...“

To, že stopy těchto prastarých literárních pomůcek z doby klínového písma lze ještě dnes v Genesi rozeznat, vlastně už samo o sobě dostatečně jasně ukazuje, jak text zůstal čistý a s jakou péčí nám byl předán. Ukazuje nám to ale také, že tyto texty byly už velmi dávno zapsány na hliněné tabulky, z nichž potom vznikl souvislý text. Takto vznikly kapitoly 1, 1 až 37,1.

Kapitola 7

Kdo napsal původní texty?

Než se blíže podíváme na obsah jednotlivých tabulek, připomeňme si znovu skutečnosti, které v poslední době vrhly nové světlo na literární činnost v době patriarchů. Dnes už se nediskutuje o tom, zda psaní bylo známo už dlouho před tím, než žil Abraham. Kdo je informován o výsledcích vykopávek v posledních letech, pro toho už není problém, zda může věřit tomu, že by sami patriarchové mohli nechat zhotovit písemné dokumenty.

A když pomyslíme na to, jak zvláštní byla zjevení, která jim Bůh sesílal, museli bychom se velice divit, kdyby je nezachytili písemně. V lednu 1902 našel M. de Morgan v Persepolis tři díly kamene z černého dioritu. Když byly tyto díly sestaveny dohromady, vznikl sloup vysoký více než dva metry a o průměru skoro 50 cm. Do tohoto sloupu je v klínovém písmu vytesáno více než 8000 slov, uspořádaných do 49 sloupců a asi 4000 těsných řádků. Je to tedy asi čtvrtina textu knihy Genesis. Písmo na sloupu je provedeno s překvapující pečlivostí. Brzy se zjistilo, že na sloupu byl zapsán kodex zákonů Chamurapiho, který může pocházet z doby Abrahamovy. (Je možné, že Chamurapi je Amráfel z Gn 14 a že tedy žil ve stejné době jako Abraham.) To znamená, že vědci by dnes mohli číst a překládat originální texty patriarchů - za předpokladu ovšem, že by se je podařilo najít. Že Abraham takové texty nechal zapsat - velmi pravděpodobně např. Gn 14 - o tom není pochyby.

Asyrologové už přeložili texty, které pocházejí ještě z mnohem starší doby. Některé jsou staré snad 5000 let. Já sám jsem přihlížel, když byly vykopány tabulky, které vznikly jen krátce po potopě. Podle názoru prof. Langdona pochází jedna z těchto tabulek dokonce snad z doby *před* potopou. Když známe tato fakta, nemůžeme už vážně pochybovat, že i původní texty Genese, tedy zprávy o stvoření a o potopě; byly napsány ve velmi rané době.

Je jasné, že text první tabulky nemohl být napsán z osobní zkušenosti. Nikdo nebyl u toho, když Bůh tvořil svět. Je proto zajímavé, že na konci prvního oddílu chybí údaj o autorovi či písaři tabulky - sr. naše úvahy o kolofonu v předchozí kapitole. Je zde napsáno pouze: „Toto je historie vzniku nebe a země.“ Dále je zcela zřejmé, že obsah zprávy o stvoření leží v daleko vyšší rovině, než byl přírodovědecký obraz světa tehdejší doby. Odkud může tento text pocházet? Kdo ho napsal? Druhá otázka není tak důležitá jako otázka první. Běžně se o něm mluví jako o „teologické básni“ - přece nelze vážně předpokládat, že Bůh sám by poskytl jakousi krátkou zprávu o průběhu stvoření. Ale bylo by to skutečně tak nemožné? Podívejme se na tento text ještě jednou, bez jakékoliv předchozí zaujatosti. Jsou tu údaje, o kterých lidé po celá tisíciletí pochybovali, a jejichž správnost se prokázala teprve dnes pomocí exaktních vědeckých metod.

Sice i dnes teologové rádi mluví o „mnoha nesrovnalostech v Bibli“. Mlčí se o tom, že archeologie i jiné obory vědy stále více potvrzují spolehlivost biblických údajů. Jaká pozoruhodná zaujatost! Tyto nové důkazy není přece možno jednoduše stále přehlížet. Jeden z mála těch, kdo se tímto tématem vůbec zabývá, je prof. G. W. Wade. Ovšem dochází k právě opačnému závěru. Ve své *Old Testament History* píše na str. 41: „Je naprosto nemožné, abychom předpokládali, že text z tak staré doby by už tak přesně věděl o výsledcích moderních přírodních věd.“ To je pro něho důkaz, že zpráva o stvoření byla napsána teprve mnoho let po Mojžíšovi. Ale takto se přece nesmí argumentovat! Nebo snad

máme věřit, že v době po Mojžíšovi už měli lidé natolik správný obraz světa, že byli schopni napsat zprávu o stvoření, která „přesně zná výsledky moderních přírodních věd“?

Řeč této zprávy je sice jednoduchá, ale její obsah je nevyčerpatelný. Jsou to sice jen lidská slova, a tím tedy i slova dvojznačná a nedokonalá. Bůh je ale použil naprosto dokonalým způsobem. Bůh sám informoval Adama, jak vznikla země a všechno kolem něj. V zahradě Eden s ním Bůh měl obecenství a mluvil s ním. Tato první tabulka Genese je prosté shrnutí toho, co Bůh řekl a co udělal. Bůh řekl Adamovi tolik, kolik mohl pochopit. Nevykládal mu detaily, těm by Adam stejně nerozuměl. První oddíl Genese je tedy s největší pravděpodobností zpráva o tom, co Bůh Adamovi řekl. Co tu stojí, to není „teologická reflexe“ náboženského člověka starého světa, nýbrž poučení o stvoření a souvislostech světa, které Bůh poskytl prvnímu člověku na počátku historie.

Tato nejstarší zpráva, která v Bibli je, je ještě v mnohém nápadná. Téměř bychom si mohli myslet, že reprodukuje, jak Bůh s Adamem hovořil. Všimněme si jen následujících výroků: „*I řekl Bůh... Bůh nazval...*“ Potom přichází zpráva o tom, co Bůh nazval: „Klenbu nazval Bůh nebem... Souš nazval Bůh zemí a nahromaděné vody nazval moři.“ Vypadá to skoro tak, jako by Adam doslovně zaznamenal rozhovor s Bohem.

V této zprávě cítíme velmi osobní vztah. V žádném případě to není záznam jakési vize. Slova jako „viděl jsem“, „slyšel jsem“ se tady nevyskytují. Všechno je v přímé řeči: „Bůh řekl: .Hle, dal jsem vám každou bylinu.“ Tato slova Bůh skutečně vyřkl, když mluvil k prvním lidem, to nejsou jen jakési nejasné domněnky. Stačí srovnat biblický text s babylonskou zprávou o stvoření. Není těžké rozeznat jedinečnost biblické zprávy. Není možno ji srovnat s ničím jiným.

Řecký překlad Starého zákona reprodukuje závěrečnou větu první tabulky slovy: „*Toto je kniha historie vzniku nebe a země.*“ Jak tato kniha vznikla, nevíme. Víme ale, že řeč vznikla už v zahradě Eden. Není to vyloučeno, kdybychom předpokládali, že už Adam znal nějaký jednoduchý způsob, jak zachytit myšlenky písemně. Vzpomeňme jen na obrazové písmo. Jak už víme z dřívějších kapitol této knihy, zdá se, že tento text existoval v písemné formě už v době Noemově. Poznámka Septuaginty, že se tu jedná o „*knihu* historie vzniku nebe a země“, tuto domněnku ještě zesiluje. Samozřejmě lze pro tuto dobu předpokládat, že se zprávy předávaly také ústní tradicí. Nemá to ovšem žádnou velkou závažnost, protože Adam se dožil 930 let a zemřel teprve krátce před potopou.

Jak už jsem uvedl, byl jsem před několika lety osobně přítomen, když byla nalezena nejstarší známá tabulka s obrazovým písmem. Její stáří se odhaduje na 5000 let. První kapitola Genese je ale ještě starší. Je tak stará, že v ní není ani žádný mýtus, ani žádné legendy. a sice z toho důvodu, že tyto věci v té době ještě neexistovaly. Neuplynula ještě dost dlouhá doba, aby se mohly vytvořit. Proto není nutno text od těchto věcí osvobodovat, jak si to myslí někteří badatelé. Biblická zpráva je naprosto originální a nenese v sobě ani stopu jakéhokoliv filozofického systému. Rovněž je naprosto svobodná od jakéhokoliv nacionalismu. Nelze v ní rozeznat zvláštnosti ani egyptského, ani babylonského, ani židovského myšlení. Byla zde mnohem dříve, než se mohly vyvinout tyto národy s jejich specifickou filozofií a náboženstvím. Stojíme před počátkem, před originálem. Všechno pozdější je jen napodobenina, proměněná podle nejrůznějších náboženských názorů a znetvořená až ke grotesce. Prohlédněme si jen ostatní zprávy o stvoření a o potopě, jak jsou prosyceny dobovými názory, polyteizmem a mytologií. První kapitola Genese je proti tomu tak stará, jako lidstvo samo. Obě spolu překročilo práh historie i kultury.

Druhá tabulka - nebo druhá série tabulek - sahá od Gn 2,4b do 5,2. Obsahuje zprávu o počátcích lidstva na zemi, o zahradě Eden, o dědičném hříchu a o zavraždění Ábela. Také tato tabulka je velmi stará a je rovněž sepsána velmi jednoduchou řečí. V pozdějších dobách by nikdy nebyla sepsána v této podobě. Pokušitel je zobrazen jako had, který se po pádu plazí v prachu. Tento obraz se ve Starém zákoně už nevyskytuje. Rovněž výrazy jako „hřích se uvelebí ve dveřích“ ve spojení s Kainovou obětí nebo výrok Lámechův „Zabil jsem muže za své zranění, pacholíka za svou jizvu...“ jsou rovněž důkazem vysokého stáří textu. I tato zpráva je laděna velmi osobně: „Uslyšel jsem v zahradě tvůj hlas a bál jsem se... proto jsem se ukryl...“

Je nutno uznat, že autor pozdější doby by se nikdy nebyl odvážil napsat: „Tu uslyšeli hlas Hospodina Boha procházejícího se po zahradě za denního vánku.“ Pro židovské ucho by to bylo příliš neuctivé. Sám Mojžíš, přítel Boží, se mu přibližoval jen s velikou úctou a bázní. Výraz „denní vánek“, dosl. „když se den ochladil“, znamená pro tamní oblast dobu krátce po západu slunce. Příjemný vánek ochlazuje zemi, kterou polední žár rozpálil do téměř nesnesitelného vedra. To, že je zpráva podána takto osobně, nám dovoluje věřit, že je to zpráva z první ruky, že ji tedy napsala osoba, která toho o zahradě Eden a o hříchu věděla nejlépe. Druhá tabulka zahrnuje historii od počátku až do narození synů Lámechových. Krátce nato zemřel Adam. Závěrečná slova tabulky jsou: „Toto je historie Adamova.“

Tabulka Noeho zahrnuje text od 5,3 do 6,9. Začíná seznamem předků, který spojuje autora s Adamem. Takovéto seznamy často nalézáme právě na nejstarších tabulkách - o tom se lze přesvědčit v nejruznějších světových muzeích. Po tomto seznamu předků následuje popis zkaženosti světa v době Noeho a jak k tomu došlo. Věta „toto je historie Noeho“ uzavírá tabulku, která kromě rodokmenu obsahuje jen málo textu.

Další tabulka, nebo další řada tabulek, sahá od 6,9 do 10, 1. I zde se jedná o starý materiál. Začíná se v Babyloně, konec je ale mimo tuto zemi. Autor nás ale nevede do Palestiny, nýbrž na horu Ararat. V textu je použit výraz „gofér“ (dřevo), který je velmi starý a později se už nikde nevyskytuje. Tabulka končí větou: „Toto je historie synů Noeho.“ Je vlastně celá vyplněna zprávou o potopě. Na tento oddíl se soustředila obzvláštní pozornost historickokritického bádání. Předpokládalo se totiž, že se tu jedná o výpůjčku z Babylona. Mnohá pojednání o těchto kapitolách mluví o „dvou“, dokonce i o „třech zprávách“, které zde byly vzájemně zpracovány. Již Astruc mínil, že je bezpečně rozeznal, a uvádí následující místa:

7,18 „Vody zmohutněly a stále jich na zemi přibývalo...“

7,19 „Vody na zemi převelice zmohutněly, až přikryly všechny vysoké hory, které jsou pod nebesy.“

7,20 Do výšky patnácti loket vystoupily vody, když byly přikryty hory.“

7,21 „A zahynulo všechno tvorstvo, které se na zemi pohybovalo...“

7,22 „Všechno, co mělo v chřípích dech ducha života, cokoliv bylo na suché zemi, pomřelo.“

7,23 „...všechno bylo smeteno ze země...“

Spokojíme se tím, že tu ukážeme dvojí:

1. Podle údaje na konci tabulky se na jejím sepsání podílelo více osob než jedna, protože to je „historie synů Noeho“.
2. Důkladný rozbor textu dokáže, že tuto tragédii mohli takto popsat pouze její očití svědci.

Pátá tabulka obsahuje oddíl Gn 10,2 - 11,9. Je v ní známá kapitola 10 - rozčlenění lidstva. Vsunuta je krátká poznámka o vůdci Nimrodovi. Začátek 11. kapitoly mluví o stavbě babylonské věže a o rozptýlení národů. Na konci stojí „toto je historie Šémova“. Co znamená tento závěr, který tu stojí zdánlivě bez souvislosti s rodokmeny, společně s poznámkou o „synech Joktánových“, jakož i opakování a doplnění na tabulce Terachově, to jsme už ukázali. Šémův zápis popisuje běh historie po dobu 500 let po potopě.

V Gn 11,10 až 27 stojíme před rodokmenem Terachovým. Seznam předků začíná Noemovým synem Šémem a končí Abrahamem. Mezi spoustami nalezených tabulek s rodokmeny jsou i takové, které byly napsány ještě před dobou, kdy žil Terach.

Následující dlouhý oddíl (Gn 11,27 až 25,12) končí dovětkem, který zabírá sedm veršů (25,13-19). Podle mravu doby zařadil Mojžíš jméno Izmaele (v. 12), který byl starší, před Izáka (v. 19). Oba byli synové Abrahamovi. Podle stejné zásady stojí v následujícím oddílu Ezau před Jákobem. Stejně postavil Mojžíš v Nu 3,1 jméno Áronovo před své vlastní. Tedy zprávy tohoto odstavce pocházejí od

Izmaele a Izáka. Začínají slovy „Terach zplodil Abrama“ a končí „jeho synové Izák a Izmael ho pochovali do makpelské jeskyně“. Text, který leží mezi tím, vypráví vše, co víme o Abrahamovi, hlavní postavě Genese. Většinu materiálu pro toto vyprávění samozřejmě dodal Abraham sám, ale „do hlíny“ to zapsali jeho synové. Texty, které dostal do rukou Mojžíš, každopádně pocházejí z jejich rukou. Vyprávění ukazuje, že autoři byli dobře obeznámeni s detaily událostí, které popisují. Např. Gn 18 vypráví o návštěvě tří mužů u Abrahama. Stojí tam: „...seděl za denního horka ve dveřích stanu. Rozhlédl se a spatřil: Hle, naproti němu stojí tři muži. Jakmile je spatřil, vyběhl jim ... vstříc, sklonil se k zemi a řekl: Panovníku... Abraham rychle odběhl do stanu k Sáře a řekl: Rychle vezmi tři míry bílé mouky, zadělej a připrav podpopelné chleby. Sám se rozběhl k dobytku, vzal mladé a pěkné dobytce a dal mládenci, aby je rychle připravil ... a předložil jim to. Zatímco jedli, stál u nich pod stromem.“ Zbytek oddílu je právě tak osobně zbarven a vypráví o Abrahamově přimluvné modlitbě za Sodomu. Na konci čteme: „Za časného jitra se Abraham vrátil k místu, kde stál před Hospodinem. Vyhlížel směrem k Sodomě a Gomoře a spatřil, jak po celé krajině toho okrsku vystupuje ze země dým jako dým z hutě“ (Gn 19,27-28). Přesně tak to Abraham zřejmě později vyprávěl svým synům.

Následující sekce (Gn 25,19 až 36,1) má dva doplňky v kap. 36, které se vztahují na Ezaua v Kenaanu a v Seíru. Tyto tabulky pochází od Jákoba a Ezaua, vypráví ale hlavně o Jákovovi, a to ponejvíc o jeho cestě do Rovin aramských (Padan-Aram) a zpět. I to mohl tak přesně vyprávět jen on sám.

Abychom porozuměli následujícím textům, bude dobré si uvědomit, v jakém historickém rámci žily jmenované osoby. Abraham se v Egyptě setkal s faraónem a jeho rodinou. Egypt byl tehdy velmocí. Pokud Abraham, který byl pastevec a Hebrejec, což bylo Egyptanům ohavností, mohl předstoupit před faraóna, pak to nebyl obyčejný člověk. Navíc Chetejci (Chetitě) ho nazývají „knížetem Božím“, což zcela jistě nebyla pouhá orientální zdvořilost. Čteme, že měl služebníky a služebnice, že vlastnil velké bohatství, co se týče dobytka, zlata a stříbra atd. Přesto, že tam žili Kenaanci, mohl si s Lotem rozdělit zemi a říci: „Ať nejsou rozepře mezi mnou a tebou a mezi pastýři mými a tvými, vždyť jsme muži bratří. *Zdalipak není před tebou celá země?* Odděl se prosím ode mne. Dáš-li se nalevo, já se dám napravo. Dáš-li se ty napravo, já se dám nalevo. Lot se rozhlédl a spatřil celý okrsek Jordánu ... Proto si Lot vybral celý okrsek Jordánu ... Abram se usadil v zemi kenaanské...“ (Gn 13,8-12).

Volba se uskutečnila a připravila scénu pro následující kapitolu, kde Abraham vede válku se čtyřmi králi. Mezi nimi je mocný Amráfel, král šineárský. Když tyto čtyři králové zvítězili nad pěti malými králi ze Zajordánie, „Abram uslyšel, že jeho bratr byl zajat, vytrhl se svými třemi sty osmnácti zasvěcenci, zrozenými v jeho domě, a sledoval je až k Danu ... a pobíjel a pronásledoval ... Všechno jmění přinesl zpět a nazpět přivedl též i svého bratra Lota s jeho jméním, i ženy a lid... však Sodomskému králi odvětil: Pozdvihl jsem ruku k přísaze Hospodinu, Bohu Nejvyššímu, jemuž patří nebesa i země; že z ničeho, co je tvé, nevezmu nitku ani řemínek k opánkům, abys neřekl: Já jsem učinil Abrahama bohatým.“ Abraham byl tedy kníže, ve své době vysoce postavená panovnická osobnost. O Izákovi i Jákovovi čteme totéž. Nesmíme si tedy tyto muže představovat jako nasmělé jedince na okraji společnosti. Mezi jiným jim zcela určitě musíme přiznat, že uměli číst a psát. Pravděpodobně si ale najímali písaře, kteří pro ně zapisovali Boží zaslíbení, jež byla pro budoucnost jejich rodu tak nesmírně důležitá. Bylo by naprosto nesrozumitelné, kdyby to nebyli udělali. Žili přece v době, kdy se na tabulky zapisovala spousta věcí, které nebyly ani zdaleka tak důležité.

Až dosud jsme mluvili pouze o kapitolách Gn 1,1 až 37,1. Kdo ale napsal posledních čtrnáct kapitol Genese? Je v nich řeč převážně o Josefovi v Egyptě, který se stává hlavní postavou rodu. Oddíl začíná větou „Sedmnáctiletý Josef pásal...“ a končí poznámkou „I položili ho (Josefa) do rakve v Egyptě.“ Jak už jsme uvedli, v těchto kapitolách je mnoho egyptských výrazů a vět a množství neúmyslných poznámek o životě v Egyptě. I z literárního hlediska se scéna přenesla z Babylonie do Egypta. Text byl s největší pravděpodobností napsán na papyrus. Na rozdíl od ostatních oddílů tady na konci nestojí poznámka, která by udávala autora textu. Touto otázkou se ještě budeme zabývat.

Kapitola 8

První vydání knihy Genesis

Dosud jsme se zabývali pouze vznikem prvních třiceti šesti kapitol Genese. Zůstává ale ještě otázka, jak se na sepsání knihy podílel Mojžíš.

Text nikde jeho jméno v této souvislosti nejmenuje. V celé Bibli není ani jedno místo, které by mluvilo o tom, že by Mojžíš sepsal zprávy či rodokmeny Genese. A rovněž nenajdeme v Genesi ani jednu formulaci, která tak často stojí v úvodu textů knih Exodus, Leviticus, Numeri a Deuteronomium: „Hospodin promluvil k Mojžíšovi...“ nebo „Bůh mluvil k Mojžíšovi a řekl...“. Toto pozorování je mimořádně důležité. Kritika Pentateuchu totiž stále znovu a znovu zdůrazňovala, že při otázce po autorství textu si není nutno těchto vět všimnout. Pozdější autoři či redaktori textu prý tyto věty uváděli proto tak často, aby vyvolali dojem, že text, který napsali sami, pochází přímo od Boha, který ho vnukl Mojžíšovi. Schovávali se tak za Mojžíše, který se mezi lidem těšil obrovské autoritě.

Kdyby tomu tak bylo, jak by pak ale bylo možno vysvětlit, že v celé Genesi nenajdeme ani tu nejmenší připomínku Mojžíše? A právě Genese je postavena pod Mojžíšovu autoritu. Už z toho je zřejmé, že to, že Genese se na Mojžíše neodvolává, velice podřívá věrohodnost existence jakýchsi redaktorů či vydavatelů. Takoví lidé opravdu Genesi nepsali. Obráceně to ale také znamená, že formulace používané v ostatních knihách Pentateuchu, např.: „Bůh mluvil k Mojžíšovi a řekl“, jsou pravé a patří do původního textu.

Ve způsobu, jakým se Nový zákon odvolává na prvních pět knih Bible, je možno rozeznat, jak přesně se respektuje autorství jednotlivých výroků. Ačkoliv jak Kristus, tak apoštolové často citují Genesi, nikdy neříkají, že by ji napsal Mojžíš. Pokud se ale Nový zákon odvolává na texty ostatních knih Mojžíšových, čteme stále znovu a znovu: „Mojžíš řekl...“

Existují v textu vnitřní náznaky, že se Mojžíš podílel na sepsání Genese? Především je nutno říci, že tato kniha je sestavena podle určitého záměru. Josefovu historii sepsal nepochybně Mojžíš. Byl vychován ve vši moudrosti egyptské a znal tudíž celou egyptskou literaturu. Není potřeba se ptát, zda uměl psát. Narodil se šedesát čtyři let po tom, co zemřel Josef. Je vysoce pravděpodobné, že Josef po sobě zanechal písemné záznamy, ač o tom nic nevíme. Alespoň nenajdeme větu: „Toto je historie Josefova.“ Text kapitol 37 - 50 nemohl napsat Josef už proto, že se tam mluví o jeho smrti a balzamování. Celý oddíl obsahuje početné egyptské výrazy a prozrazuje hlubokou znalost zvyků a obyčejů této země. To vše ukazuje, že text mohl napsat jen jeden muž, který - jako Mojžíš - skutečně znal situaci. Kromě toho se do textu dostaly „poznámky“ a „vysvětlivky“. Jejich účelem je, aby textu mohli rozumět i „cizí“. Jak už jsme ukázali v kap. 6, mají tyto doplňky význam pouze pro čtenáře, kteří ještě stojí před branami zaslíbené země. Nakonec je nutno poukázat na začátek knihy Exodus. Tato kniha pokračuje právě tam, kde Genese končí. Knize Exodus bychom ale bez knihy Genesis vůbec nemohli rozumět, což znamená, že by tak, jaká je, vůbec nemohla být sepsána, kdyby Genese ještě neexistovala.

Mnoho badatelů se snažilo obhájit Mojžíšovo autorství Pentateuchu, ale ani jeden neříká nic o jeho podílu na sepsání Genese. Dokonce ani dr. W. H. Green z Princetonu, který uvádí množství cenných argumentů pro Mojžíšovo autorství zákonů v knihách Exodus až Deuteronomium; si Genese vůbec nevšímá. Dr. Adam Young píše, že pro knihy Exodus, Leviticus, Numeri a Deuteronomium je jak vnitřními, tak i vnějšími znaky jednoznačně dokázáno, že jejich autorem je Mojžíš. O Genesi neříká ani slovo. Jiní zase píší o „čtyřech pětinach Pentateuchu, které měl sepsat Mojžíš“. O první pětině - o Genesi - se nezmiňují.

Konzervativní badatelé byli zajedno v tom, že knihu Genesis napsal Mojžíš. Jak ale přišel k potřebným informacím, to neuměl nikdo vysvětlit. Pochopitelně se nikdo neodvážil tvrdit - a jistě právem - že Bůh sdělil Mojžíšovi obsah celé knihy přímým zjevením. Kdyby totiž tomu tak bylo, pak by to byl Mojžíš také jasně napsal, jak to v knihách Exodus až Deuteronomium neustále dělá. Každý chápe, že je jasný rozdíl mezi přímým zjevením Božím o nějakých událostech či nějakých rodokmenů

a mezi sbíráním a sepisováním již známých textů, i když se to děje pod vedením Božího Ducha a i když výsledek je stejný. Lukáš psal své evangelium, „když vše znovu důkladně prošel“. To ani v nejmenším nesnižuje autoritu jeho evangelia. Někteří vědci sice už přišli s myšlenkou, že Mojžíš používal při sepisování Genese písemné dokumenty. Pokud je mi ale známo, nikdo zatím nepopsal ani obsah, ani charakter těchto dokumentů.

Vinu na tom nese jednak špatné pochopení věty „Toto je historie...“, jak jsme to ukázali v kapitole 5, a dále se toho příliš málo vědělo o literárních zvycích tehdejší doby, a proto je nebylo možno na knihu Genesis aplikovat. Těmto literárním zvláštnostem se dosud nepřikládal význam. Proto také zmínky o nich najdeme jen v odborných archeologických dílech. Kromě toho se i konzervativní teologové drželi všeobecného názoru, že obsah Genese se až k Mojžíšovi tradoval ústně. Badatelé se spokojovali pouze tím, že ukazovali, že pro ústní předání historie před potopou bylo potřeba jen několik málo článků, aby se toto vyprávění dostalo přes patriarchy k Mojžíšovi. Ale tato často citovaná teze „ústní tradice“ je pouhá fikce. Nenajde se pro ni podklad ani v Genesi, ani v jiné biblické knize. Naopak, údaj v Gn 5,1 „Toto je kniha...“ - tedy tabulka - ukazuje úplně opačným směrem. Mimoto výsledky vykopávek posledních let toto místo jednoznačně komentují. Teorie o ústní tradici není ničím podepřena. Pochází z doby, kdy se ještě nevědělo, jak brzy se lidstvo naučilo psát.

Mohl bych popsat stovky tabulek nebo uvést jejich číslo katalogu v nejrůznějších muzeích světa, které byly napsány i o více než tisíc let dříve, než žil Abraham. Já sám vlastním tabulku, která byla napsána tisíc let před Mojžíšem. Některé z těchto starých tabulek popisují stvoření a velkou potopu. Tváří v tvář těmto skutečnostem je přece nemožné chtít dále držet ničím nepodloženou hypotézu, že zprávy Genese nebyly - navzdory tehdejšímu zvyklostem - zachyceny písemně, ale předávaly se ústně. A to přesto, že Mojžíš na konci každého oddílu udává svůj informační pramen. Prý to měl Mojžíš označit zřetelněji. Ale jak? Citoval své zdroje tak často, jak to tehdy bylo obvyklé. My musíme pouze respektovat tehdejší zvyk a pak bude vše jasné.

Nyní stojíme ještě před otázkou, jak se tabulky dostaly do Mojžíšových rukou. Někdo je musel nějak sebrat. Od počátku dějin se jedna připojovala k druhé. Každý autor rozmnožil řadu o svůj příspěvek: Noe, jeho synové, Terach, Izák, a konečně Jákob. Tabulka o stvoření existovala, jak už jsme viděli, s největší pravděpodobností už v době Noeho. Totéž platí o zprávě ze zahrady Eden a o prvotním hříchu. Obě potom přešly do vlastnictví Noeho, který je musel znát, protože se ve své zprávě (Gn 5,29) odvolává na první tabulku (Gn 3,17). Noe pak připojil tabulku předků, kterou máme v Gn 5. Je zajímavé vědět, že byly nalezeny klínové texty s podobnými údaji. Mluví se v nich o deseti mužích, kteří „byli panovníci před potopou“. Ovšem jejich údaje, zejména o počtu let, jsou fantasticky přehnané a nelze je srovnávat se střízlivostí biblického textu. Tito předpotopní králové babylonských tabulek měli dohromady žít alespoň desetkrát déle než muži Bible. Na Noeho tabulce najdeme ještě údaj, že v jeho době „se na zemi rozmnožila zlovůle člověka“. Jeho synové napsali, jak říká Genese, zprávu o potopě. Zpráva o rozmnožení a rozšíření lidstva (Gn 10) a krátká zpráva o stavbě babylonské věže pocházejí od Šéma. Noe určitě předal Šémovi tabulky o potopě a o hříchu, které doplnil svým vyprávěním. Šém ještě doplnil zmíněné tabulky zprávou o potopě, o rozšíření lidstva. (Gn 10), o stavbě babylonské věže a všechny spolu s Terachovým rodokmenem přešly do majetku Abrahamova. Tento první proud staré tradice (Gn 1,1 až 11,25) se zcela jistě shromáždil u Abrahama. Vždyť šlo o Boží vyvolení, jak je můžeme vidět v linii zaslíbení.

Nesmíme si ovšem představovat, že by si podobné záznamy dělali pouze lidé, které známe z Bible. Tak to opravdu nebylo. Z nálezů tabulek můžeme usuzovat, že je měl každý kmen a každá rodina vlastnila jejich opisy. Takovéto sbírky jednoduše patřily k majetku rodiny. Můžeme zjistit - a je to až příliš dobře pochopitelné - že při pozdějším opisování se do textů dostávaly dobové polyteistické názory podle přesvědčení autora. Velmi dobře to můžeme pozorovat např. na babylonských textech o stvoření a o potopě. Biblické podání není tímto znetvořením dotčeno. To je možno vysvětlit jenom tak, že tyto zprávy pocházejí z linie, kam nemohlo vniknout uctívání falešných bohů ani polyteizmus.

V šesté kapitole jsme mluvili o zprávě o stvoření a o prvotním hříchu. Na základě textu i archeologických nálezů jsme se odvážili předpokladu, že tyto zprávy musely existovat v písemné formě už v době Noeho a že Noeho synové je doplnili zprávou o potopě. Zjistili jsme, že Noe znal

tabulky o stvoření a o hříchu, protože se o nich ve svém vyprávění zmiňuje. Šém připojil svou zprávu k již existujícím tabulkám, jejichž opisy zjevně vlastnil.

Víme dnes, že např. Terachovy tabulky musely být sepsány takovým druhem klínového písma, které známe z kaldejského Ur a které dnes umíme číst. Tabulky před Terachem byly patrně napsány ještě starším písmem. Zdá se, že byly později převedeny do modernějšího písma, aby odpovídaly požadavkům doby. Tak se tyto drahocenné dokumenty dostaly do majetku Abrahama, kterému vyprávěly o Bohu jeho otců, o Bohu, který stvořil nebe a zemi. Abraham slyšel volání tohoto Boha, aby opustil Ur a odešel do země kenaanské. Mezi jeho zavazadly byly i tyto tabulky. Jakou řečí se mluvilo v Kenaanu, když tam Abraham přišel, to ještě není plně vysvětleno. Ale víme, že ještě o šest set let později se z této země vedla korespondence mezi Babylonií a Egyptem v klínovém písmu. Zdá se, že toto písmo bylo tehdy všeobecně známé. Zcela určitě ho používal i Izák a Jákob, když psali své zprávy.

Když se Jákob stěhoval do Egypta, bral s sebou už značně obsáhlý text. Ze zpráv Gn 1,1 až 37,1 už toho nemohlo mnoho chybět, protože Jákob své vlastní vyprávění napsal, když ještě žil „v zemi svých otců, v zemi kenaanské“. Jak jsme viděli ve 4. kapitole, je Izákova tabulka spojena s tabulkou Terachovou pomocí „hesla“. Zbytek této série, odkaz Ezauův a Izmaelův, pak byl připojen do vyprávění Jákobova. Snad tvořilo prvních 36 kapitol knihy Genesis jednotný celek už v době Jákobově.

Z rodiny Jákobovy se pak v Egyptě vyvinul národ Hebrejců. Lze předpokládat, že Jákobovi synové zpočátku zažili v zemi Gošen velmi šťastný rozmach, protože požívali přízně mocného knížete Josefa. Není pochyb o tom, že přes temno, které zastírá tuto dobu, aspoň starší lidu pěstovali rodinnou tradici. Ještě to jasněji ukážeme. Když se později stal vůdcem lidu Mojžíš, dostala se mu samozřejmě do rukou i jeho náboženská a historická tradice. Nemusely to nutně být originální tabulky, které našel v archivech národa - i když vypálená hlína je materiál téměř nezničitelný. V každém případě to byly staré exempláře. Číst jejich klínové písmo nepředstavovalo pro vzdělaného Egyptana překážku. V době Mojžíšově to bylo stále ještě písmo diplomatů, ve kterém egyptské ministerstvo zahraničí vedlo veškerou úřední korespondenci se severními a východními oblastmi. Dokazují to stovky tabulek nalezených v Tell-el-Amarna. Mojžíš, vychovaný „ve vši moudrosti egyptské“, byl bez pochyb schopen číst tyto staré texty, a pokud to bylo nutné, je i přeložit.

Ze Mojžíš znal nejen „veškerou moudrost egyptskou“, ale i historii svého lidu, a to ještě dříve, než se stal jeho vůdcem, vyplývá z jeho povolání v midjánské poušti u hořícího keře. Bůh, který se zjevuje, navazuje tam, kde se Mojžíš vyzná: „Já jsem Bůh tvého otce, Bůh Abrahamův, Bůh Izákův a Bůh Jákobův.“ Stačilo, aby mu Bůh připomněl tato jména, a Mojžíš měl celý obsah tabulek před očima - „Mojžíš si zakryl tvář...“ (Ex 3,6).

Starší Izraele měli stejné znalosti (Ex 3,16). Pokud je pravda, co jsme si řekli, že totiž zprávy z rané doby se předávaly písemně, pak není pochyb o tom, že v pozadí Mojžíšova povolání stojí texty našich hliněných tabulek.

Tyto tabulky tedy byly Mojžíšovou „Biblií“. Z nich znal Boha svých otců, věděl o zaslíbení, které dostal Abraham, a věděl, jak Bůh svůj lid vedl. Z nich se dozvěděl, jak už Ábel Bohu obětoval a uctíval ho. Slyšel, jak Noe postavil oltář a jak i Abraham uctíval Boha všude, kam přišel. Doba před Mojžíšem nebyla tmavá a beze světla. Bůh nenechal jeho praotce „bez svědectví“. Mluvil k Adamovi, Noemu, Abrahamovi, Izákovi a Jákobovi. Co jim řekl, to se dostalo až k Mojžíšovi, a sice v písemné podobě. To, co Bůh zjevil lidem minulosti, určitě nebylo svěřeno pouze lidské paměti.

Už brzy potom, co se Mojžíš stal vůdcem lidu, čteme, že na Boží pokyn začal psát. Je možné, že psal na hliněné tabulky (desatero přikázání bylo napsáno rovněž na tabulky, i když na tabulky kamenné - nikoliv na tabule - a podle běžného zvyku bylo písmo po obou stranách). Hebrejské slovo pro psát „vyhloubit, zapustit, vytesat“ je poukazem na tuto starou metodu psaní, i když při tom lze myslet také na pergamen. Když Izrael na poušti porazil Amáleka, slyšíme: „Hospodin řekl Mojžíšovi: Zapiš na památku do knihy...“ (Ex 17,14). Po uzavření smlouvy na Sínaji čteme: „Hospodin řekl

Mojžíšovi: Napiš si tato slova... a ... psal na desky (tabulky) slova smlouvy...“ (Ex 34,27-28). Když Bůh vydal Mojžíšovi první část zákona, stojí tam: „Nato Mojžíš zapsal všechna Hospodinova slova...“ (Ex 24,4). O stanovištích Izraelců na poušti je řečeno: „Na Hospodinův rozkaz sepsal Mojžíš místa, odkud vycházeli...“ (Nu 33,2).

Slavnostní zakončení knih Leviticus a Numeri: „Toto jsou příkázání, která přikázal Hospodin Mojžíšovi...“, říká totéž. Rovněž v Dt 27,2-3 čteme: „V den, kdy přejdete Jordán do země, kterou ti dává Hospodin, tvůj Bůh, postavíš si veliké kameny a obilíš je vápnem. Napíšeš na ně všechna slova tohoto zákona...“ Podle 8. verše to měli napsat „co nejzřetelněji“. To znamená, že museli existovat lidé, a zřejmě jich nebylo nijak málo, kteří to uměli přečíst. V Dt 31,9 stojí, že „Mojžíš napsal tento zákon a předal jej kněžím“. V téže kapitole najdeme ještě zajímavou informaci, že Mojžíš v témž dnu napsal ještě píseň. Proč ji napsal tak rychle, je odůvodněno ve verši 21: „aby neupadla do zapomenutí“. Ve 24. verši této kapitoly čteme: „Když Mojžíš dokončil zápis tohoto zákona do knihy, přikázal lévijcům...: Vezměte knihu tohoto zákona a uložte ji po straně schrány smlouvy Hospodina, vašeho Boha“. Tohoto dne ukončil Mojžíš svou literární činnost, které se věnoval čtyřicet let.

Už jsme mluvili o tom, že v Genesi se nacházejí malé poznámky a vysvětlivky, které mají napomoci k tomu, aby text byl srozumitelnější. S největší pravděpodobností měly dopomoci Izraelitům, kteří měli vtáhnout do zaslíbené země, aby se v ní mohli orientovat. To znamená, že byly - a tím i celá Genese - napsány před tím, než lid překročil hranice země. Během čtyřicetiletého putování po poušti měl Mojžíš v jednotlivých stanicích dost času, aby se zabýval tradicí Božího lidu. K tomu přichází jeho prorocký pohled, jakožto přítele Božího, jak je to zřejmé z jeho spisů. To mu umožnilo umístit události minulosti i přítomnosti na duchovně i historicky správná místa. Tím byla dána osa jeho vyprávění. Z množství materiálu mohl vybrat tabulky, jejichž obsah známe v tom pořádku, jak ho Mojžíš uspořádal. Že se starými texty jednal s velkou šetrností, je zřejmé z archaických stop, které v nich dodnes zůstaly. Mojžíš ani nezměnil slova, která už byla v jeho době zastaralá a nepoužívalo se jich, ač zřejmě musel text přepsat do nového písma. Jak už jsme viděli, rovněž v textu ponechal stará, vlastně už nepotřebná jména měst. Pouze k nim připojil drobné poznámky, aby bylo jasné, o které město se jedná. Někdy uvádí, že určité město nese své jméno. „až do tohoto dne“. Jiné poznámky vysvětlují staré zvyky, určují polohu Edómu a označují města z doby praotců. Podíváme-li se přesně na místo jako např. Gn 23,17 „Tak připadlo Efrónovo pole v Makpele naproti Mamre ... do Abrahamova majetku...“, pak máme dojem, jako by se tu jednalo o výňatek z doslovného textu kupní smlouvy. Přesně tak to často můžeme najít na tabulkách z doby Abrahamovy.

Všechna tato pozorování nám ukazují, s jakou úctou stál Mojžíš před těmito starými texty. Neodvážil se třeba ani vynechat opakování, nebo zkombinovat rodokmeny. Tabulka předků Šémových třeba stojí jak v Gn 10,22-29, tak v Gn 11,10-26. Rovněž dvakrát se vyskytuje údaj o zkaženosti lidstva a o přicházejícím soudu, Gn 6,5-8 a Gn 6,11-13. Už jsme uvedli, že tyto dvojité údaje pocházejí z tabulek rozličných patriarchů. Taková opakování jsou pro knihu Genesis téměř charakteristická a každý čtenář je může poznat. Další významnou vlastností je, že každé vyprávění - s výjimkou Josefovy historie - začíná krátkým opakováním událostí, které popisuje předchozí oddíl. Kdo zná literární zvyklosti starověku, vidí v tom pouze další důkaz, jak věrně byl text předán.

Na tomto místě by bylo snadné propadnout pokušení chtít jít ještě dále, než co texty samy říkají o tom, jak byly písemně zachyceny. Bezpochyby by bylo zajímavé pokusit se domyslet, jak Mojžíš postupoval při sestavování knihy. Ale to by nás odvedlo od jistých skutečností na půdu spekulace. A spekulace není dobrým základem stavby. už mnozí na ní v minulosti uklouzli. Co lze o vzniku starých zpráv říci, to stojí v Genesi, pokud ji ovšem čteme ve světle její doby. O tom není nutno spekulovat. Stačí vědět, že tyto zprávy sestavil Mojžíš a že je máme před sebou v téže formě, jako je měl kdysi on.

Čím přísněji zkoumáme Genesi za použití principů, které jsme zmínili na začátku, čím důkladněji zkoumáme obsah celé knihy i jednotlivá slova a čím více čteme knihu ve světle moderních archeologických poznatků, tím nevyhnutelněji se vnucuje přesvědčení, že knihu Genesis sestavil Mojžíš, tato jedinečná postava z počátku dějin izraelského národa, jehož jméno je s touto knihou také nesporně spojeno. Mojžíš pro svou práci používal staré písemné záznamy. O každém z nich na konci příslušného oddílu uvedl, odkud ho má.

Kapitola 9

Přehled dějin kritiky

Zástupci kritiky Pentateuchu otevřeně přiznávají, že jejich názory na vznik prvních knih Bible se nekryjí s údaji Písma. V krátkém přehledu o vývoji kritického výzkumu si chceme ukázat, jak si tento směr představuje vznik Genese. Abychom se při tom vyhnuli nedorozuměním, budeme nejprve citovat Wellhausena, jednoho z nejznámějších či snad dokonce vůbec nejznámějšího zástupce této školy. Byl to on, kdo dal směr základnímu názoru na vznik Starého zákona, který přetrvává dodnes. Chci. přitom zdůraznit, že následující citáty budeme reprodukovat s ohledem na souvislost, v níž byly vyřčeny. Budeme se snažit, abychom názory kritiků podali skutečně správně.

Slovy „kritika Pentateuchu“ označujeme to odvětví teologické práce, které zkoumá především stavbu, autorství a datování pěti knih Mojžíšových. Pojem „literární kritika“ je nadřazený a označuje obor, kde se stejné otázky řeší pro všechny knihy Bible. Proti tomu, že se někdo těmito otázkami zabývá, nelze nic namítat, pokud ovšem jeho práce přispívá k lepšímu porozumění Bibli. Dnes ale označují uvedené pojmy teologický směr, který zastává názor, že biblické knihy vznikly úplně jinak, než jak to stojí v Bibli samé.

Je nutno dobře rozlišovat mezi „literární kritikou“ nebo „kritikou Pentateuchu“ a mezi „kritikou textu“, která se zabývá otázkami přesnosti textu a jeho překladem. Tato práce je nutná a má pro každého čtenáře Bible neocenitelný význam.

Eichhorn jako první zavedl označení „literární kritika“ pro metodu, která se pokouší vyřešit jmenované otázky pro biblické knihy. V předmluvě svého *Einleitung zum Alten Testament* z roku 1787 říká, že se zde musí vydat „na nedotčenou půdu a osvětlit pomocí literární kritiky vnitřní souvislost jednotlivých spisů Starého zákona“. Až do roku 1670, kdy vyšel Spinozův *Tractatus Theologico-Politicus*, považovali jak Židé, tak křesťané knihu Genesis úplně samozřejmě za dílo Mojžíšovo. Co se stalo potom, o tom nechme vyprávět Wellhausena:

„Spinoza svým chladným tvrzením, že nejen Pentateuch, ale i historické knihy Starého zákona napsal Ezdráš, značně přestřelil. Bylo nutno vynaložit spoustu drobné namáhavé práce, než se podařilo v hlavních rysech vysvětlit stavbu Pentateuchu. První kroky ke správnému vyřešení tohoto problému podnikl francouzský lékař Jean Astruc. Objevil v Genesi dva prameny, do kterých se mu podařilo až na pár výjimek - rozdělit celou knihu. Hlavním rozpoznávacím znamením pro rozlišení těchto pramenů pro něho bylo používání různých Božích jmen - buď Elohim (Gn 1, sr. s Ex 6,3), nebo Jahve (Gn 2,4). Vedle toho už upozornil na rozdíly- ve stylu, které stály v určitém poměru k použitému Božímu jménu. Astrucovy hypotézy v Německu rozšířil Eichhorn svou knihou *Einleitung in das Alte Testament* a ty pak daly podnět k dalšímu bádání.

Další vývoj přinesl rozvíření tohoto principu z knihy Genesis i na ostatní knihy Pentateuchu. Zprvu se to dělo jen pozvolna, protože v těchto knihách používání různých Božích jmen vždy neznámá, že se jedná o rozličné prameny. Když byl tento krok posléze přece jen proveden, rozdrobil se Pentateuch v rukách Skota Geddesa a Němce Vatera na celou řadu více nebo méně obsažných fragmentů, pro které se marně hledalo něco, co by je spojovalo dohromady (teorie fragmentů). Tuto teorii fragmentů podpořily hlavně argumenty, které vyplynuly ze středních knih Pentateuchu. Když byla použita pouze na tyto knihy, došla tato teorie dalšího rozšíření. Dokonce De Wette z ní vycházel, přestože vůbec nepatřila k oboru jeho práce. Jeho snahou bylo především najít v jednotlivých částech Pentateuchu stopy určitých základních motivů, tedy jakousi teologickou tendenci. Přitom už tušil, jak úzké příbuzenství je mezi Elohistou Genese a zákonodárnými fragmenty středních knih Pentateuchu.

Tato příliš negativní kritika vzbudila bouřlivou opozici. Zašlo se příliš daleko. Proto vystoupila jiná škola s pozitivnějšími názory, které se značně odlišovaly od čistě destruktivní práce De Wetteho. Jejimi hlavními zástupci byli Bleek, Ewald a Movers. Ti postupovali tak, že se vzdali určitých částí Pentateuchu, aby jiné části mohli tím určitěji připsat Mojžíšovi. Podle této metody se posuzovaly i Žalmy. U některých Žalmů se přestalo trvat na autorství Davidově, aby se u jiných Žalmů mohlo tím

přesvědčivěji obhájit. Takový způsob práce - vybrat a vypustit některé písně ze Žalmů nebo některé zákony z Pentateuchu - bylo něco jako ‚decretum absolutum‘ tehdejší teologie. Badatelé si tak chtěli dodat zdání vědecké věrohodnosti. Reakce, která tím byla vyvolána, byla v mnohém oprávněná. Mladý De Wette a jeho žáci si počínali skutečně příliš radikálně, když rigorózně přenesli na celý Pentateuch princip používaný k výzkumu knihy Genesis. Výsledkem byl mimořádně neuspokojivý pohled na stavbu a vnitřní souvislosti jednotlivých částí Bible. Zde musela začít historickokritická práce. Už De Wette pocítoval tuto nutnost a podílel se po roce 1817, kdy vyšlo jeho *Einleitung*, s velkým úspěchem na řešení problému Pentateuchu. Tak došlo k překonání teorie fragmentů. Jasně byla rozpoznána příbuznost Elohisty z Genese s částmi zákona středních knih Pentateuchu. Kniha Jozue se stále zřetelněji ukazovala jako závěr celého Pentateuchu. Obzvláště velký dojem vzbudila vnitřní souvislost a pravidelnost stavby ve vyprávění Elohistově. Stále jasněji se tak Elohista stával kostrou celého díla, které bylo oblečeno masem a krví Jahvisty. Jahvista nevykazoval ani zdaleka tolik vnitřních souvislostí. Z toho všeho vyplynulo, že na Elohistu se počalo pohlížet jako na základní spis, který byl doplněn Jahvistou, který vznikl později - tzv. doplňovací hypotéza.

Tento náhled převládal až do roku 1853, kdy Hupfeld uveřejnil své výsledky v knize *Die Quellen der Genesis und die Methode ihrer Komposition*. Hupfeld popřel, že by Jahvista byl podřízen Elohistově rámci a jen tu a tam přispíval k jeho obohacení. Naopak ukázal, že elohistické části Genese, např. kapitoly 20, 21 a 22, které byly zřejmě podrobeny jahvistické redakci, patří jinému Elohistovi než tomu, kterého známe z Gn 1. Hupfeld tedy rozlišil v textu tři navzájem nezávislé prameny. Dále předpokládal, že všechny tři prameny vznikly zcela nezávisle a že teprve později je jakýsi redaktor zapracoval jeden do druhého. Tento předpoklad opravil Noldeke, který dokázal, že druhého Elohistu je možno najít v jahvistické historii jen ve výtazích. Podle jeho teorie tvoří Jahvista i druhý Elohista jeden pramen. Druhý pramen Pentateuchu, z něhož vyloučil knihu Deuteronomium, pak tvoří základní elohistický spis. Podle toho bylo možno - přes Hupfeldův objev - zase mluvit o dvou pramenech.“ (Julius Wellhausen: *Encl. Britannica*, 9. vyd., sv. 18.)

Další vývoj těchto teorií popisuje Driver v knize *Literature of the Old Testament* na str. 20:

„Postup, jak kniha Genesis dostala svou dnešní podobu, si můžeme představit zhruba následovně: Nejprve vznikla nezávisle na sobě dvě vyprávění o době patriarchů - J a E. Ta byla spojena do jednotného díla. Je poměrně snadné vysledovat pracovní metodu redaktora, který někdy za sebe zařadil delší odstavce jednotlivých vyprávění a jindy zase spojil paralelní zprávy do vyprávění jednoho. Takto vzniklo dílo JE, které později další redaktor skombinoval s dílem vypravěče P (kněžský spis; P podle ‚Priester‘ nebo ‚Priestly‘, tj. kněz, kněžský - pozn. překl.). Tento redaktor použil spis P jako kostru a vyplnil její mezery dílem JE. Opakování, která nebyla nutná, jednoduše vypustil, a aby vytvořil ucelené dílo, doplnil text drobnými redakčními poznámkami. První místo zaujal pochopitelně text Gn 1,1 až 2,3. Je možné, že při tom věta 2,4a přišla o své původní umístění. Původně totiž stála jako nadpis před Gn 1,1. Byla prostě přesunuta na své dnešní místo. Následuje Jahvistova zpráva o ráji, ze které redaktor pravděpodobně vypustil úvodní slova. Vyprávění totiž začíná zcela bezprostředně. K Božímu jménu Jahve připojil redaktor ještě Elohim {Jahve Elohim), aby výslovně ztotožnil stvořitele života z Gn 2,4b s Bohem celého stvoření z Gn 1,1. Redaktor se dále přidržel Jahvisty, převzal z něho historii Kaina a jeho potomků (Gn 4, 1-24), vyřadil ale rodokmen potomků Šétoych - z úloмок v J je jasné, že tam musel být. Převzal z něho jen dvě první jména (Gn 4,25) a vysvětlení jména Noeho (Gn 5,29) a vložil je do rodokmenu a chronologických údajů kněžského spisu P (Gn 2,1-28.30-32). V Gn 6,1-9, 17 spojil dvě zprávy o potopě do zprávy jedné, převzal ale více jednotlivostí z obou zpráv, než jak to odpovídá jeho zvyku. Změnil též postavení slov. V Gn 9,18-27 převzal z J prorocké výpovědi o charakteru a vlastnostech tří velkých skupin lidstva, které pocházejí z Noeho. Následuje vyprávění P o Noeho konci (Gn 9,28nn). Kapitola 10 - rozmnožení národů - - obsahuje prvky z obou pramenů. Následuje zpráva J o rozptýlení lidstva (Gn 11,1-9). V Gn 11,10-25 pokračuje zpráva P, která zde přináší linii předků Izraele od Šéma až k Terachovi. Odstavec 11,26-32 míří přímo k Abrahamovi a pochází částečně z P a částečně z J. Je to vlastně úvod do historie Abrahamovy, která pokračuje kapitolou 12 a dále. V dalších kapitolách Genese je použita stejná metoda.“

Od doby Wellhausenovy nebylo k objasnění vzniku knihy Genesis řečeno nic nového. Pátralo se jen po tom, kdo asi byli tito neznámí písaři a kdy a kde asi žili. Abychom zůstali věrni své zásadě, dáme zase slovo zástupcům těchto škol.

Ve II. svazku Hastingsova *Bible Dictionary* na str. 145 píše Ryle: „Většina kritiků se kloní k názoru, že jahvistický vypravěč pochází z jižního království (Juda). Tato domněnka bývá podpírána tím, že Jahvista udává za bydliště Abrahamovo a pravděpodobně také Jákobovo Chebrón. Dále není jako vůdce Josefových bratří jmenován Rúben, nýbrž Juda. Takovéto argumenty je pochopitelně nutno přijímat velmi opatrně. Pojetí Kuenenovo, který hledá písaře v severní říši, není ovšem dostatečně podloženo.“

O Elohistovi říká Ryle: „Všeobecně se uznává, že v E se odráží efrajimská tradice. V jeho vyprávění se totiž vyskytují převážně místa ležící v severní říši i osoby, jejichž vzpomínky se vztahují mnohem více na severní než na jižní říši.“

O spojení obou pramenů J a E říká: „Zda toto spojení provedl pouze jeden písař, či zda je výsledkem delšího vývoje pod vedením skupiny mužů z prorockých kruhů, to musí zůstat otevřeno.“ A dále na str. 146: „Který z obou dokumentů je starší, to už nikdo nezjistí.“

Potom pokračuje: „Těžkosti, před kterými dnes stojíme, spočívají v nutnosti očistit historické jádro těchto vyprávění od pozdějších legend a orientální symboliky. Tato úloha je ale tak nesmírně těžká, že dosavadní metody našeho výzkumu na ni nestačí. Snad nové objevy vrhnou další světlo na tato vyprávění z doby patriarchů.“

Lze se pouze podívat, že tváří v tvář těmto problémům se někdo ještě odvažuje mluvit o „jistých výsledcích historickokritické práce“. Kdo se trochu zabýval vývojem zmíněných hypotéz, tomu je zřejmé, že použitý princip se už dávno vymkl z rukou svých objevitelů a že přívrženci kritiky jsou bezradní. Uveďme zde jen to, co píše Lenormant ve své *Genesis* na str. 7:

„Do dnešní doby byl každý verš Pentateuchu velmi pilně rozpracován a slovo za slovem mnohokrát prodiskutováno, aby se zjistilo, odkud pochází. Materiál se ale už rozrostl natolik, že pouze specializovaní odborníci si dokáží udržet přehled o výsledcích tohoto bádání.“

Snad tato informace z úst představitelů kritiky postačí, abychom v rámci naší knihy byli informováni o způsobu badatelské práce na knize Genesis.

Kapitola 10

Kritika kritiky

Jedno je jisté: Kritické teorie o vzniku Genese by nikdy nebyly vznikly, kdyby v době, kdy vznikaly, už byly známy archeologické objevy, které známe dnes. Hlavní chyby těchto teorií spočívají právě v tom, že v minulém století ještě převládaly naprosto chybné představy o době, kterou kniha Genesis popisuje. V souhrnu lze pro tento chybný vývoj odhalit následující příčiny:

1. V době, kdy zmíněné teorie vznikaly, se ještě nic nevědělo o stavu rané civilizace.
2. Literárněkritický rozbor textů se prováděl zcela nekriticky. Vycházelo se přitom z moderních hledisek a nebral se ohled na literární zvyklosti doby jejich vzniku - které ostatně tehdy ještě nebyly známy.
3. S úplnou samozřejmostí se všeobecně předpokládalo, že patriarchové ještě neuměli psát.
4. Postoj ke Genesi byl většinou určen světovým názorem badatelů (evoluční teorie, hypotéza mýtů atd.), který byl nevěcný a stál v přímém protikladu k Bibli.

Jak se dnes ukazuje, stojí budova kritiky Genese na písku. Je zastaralá, protože její předpoklady nebyly správné. Ukázalo se, že skutečnost, tj. stav civilizace v době Genese, byla zcela jiná, než se s úplnou samozřejmostí předpokládalo. Pochopitelně tehdy nikdo nemohl tušit, že vykopávky v údolí Eufratu úplně změní naše názory na tehdejší dobu. Začalo se s nimi také teprve v polovině minulého století, a navíc velmi zvolna. Zdá se, že nikdo ani nepočítal s možností, že by se odtud mohly ozvat

námítky proti kritickým konstrukcím. Badatelé měli za to, že jsou schopni vysvětlit literární vlastnosti i tak starých textů jako je Genese i bez příslušných znalostí.

Starý zákon byl jediným historickým svědectvím, které se nám z této jinak temné doby zachovalo. Teprve když Layard a Botta začali s vykopávkami historických míst v blízkosti Ninive, začaly tuto temnotu osvětlovat první paprsky. Ale jejich objevy nás nezavedly dále než do doby starozákonních proroků. Na počátku 20. století jsme se dostali až do doby Abrahamovy. Vzpomeňme jen na práci sira Leonarda Woolleye, který v Ur odkryl vrstvy nanesené potopou. Tyto objevy vytvořily úplně nové poměry. Domnívali bychom se, že staré hypotézy, které byly založeny na nesprávných předpokladech, budou odhozeny. Ale zdá se, že na něco takového jejich zastánci ani nepomysleli.

V mnoha kruzích se ještě dnes pokračuje, jako by se nic nestalo. Při literárním rozboru Genese se diskutovalo o výskytu nápadných slov či vět, aniž by kdo věděl, jaké literární zvyklosti byly důvodem toho, že se dostaly do textu. Kdo si osobuje právo posuzovat stáří, stavbu či autorství tak starých textů, jako jsou texty Bible, ten musí mít velmi obsáhlé a přesné znalosti literárních zvyků doby, ze které texty pocházejí. Ovšem o hypotézách literární kritiky mluvil už kdekdo i v časech, kdy ještě nevyšel na denní světlo ani jeden text z doby Abrahamovy. Nikdo nevěděl, jak se v oné době zapisovala a tradovala historie. Nelze se tedy divit, že během posledních dvou set let vzniklo a zase padlo tolik teorií o vzniku Genese - opíraly se totiž pouze o předpoklady a domněnky. Celek byl pouze stavbou z vícedimenzionálních hypotéz. Nejenom výsledky, také zásady přebíral jeden od druhého, přičemž jednotni byli pouze ve všeobecné bezradnosti a vtom, jak se podřizovali duchu doby. „Hypotéza fragmentů“ nahradila „teorii dvou dokumentů“ a byla sama poražena „hypotézou doplňování“. Po ní následovala „krystalizační teorie“. Delší doba platnosti nebyla dopřána ani jedné z nich. Četli jsme přece, co o tomto vývoji napsal Wellhausen: Jedna teorie „nahrazuje“ druhou. „Teorie fragmentů dominuje“, než ji Hupfeld „vyvrátí“. Hupfeldovy domněnky potom „koriguje“ Noldeke. Kdo nám může zaručit, že názor, který dnes rozšiřuje ten či onen specialista, nebude už zítra vytlačen něčím jiným? Ve hře je příliš mnoho, než abychom beze všeho přijali dobové mínění. Není ale možno pochopit, proč se badatelé drží těchto teorií, které se obrací dnes sem a zítra tam, přestože dnes známe dostatečné množství nezvratných skutečností.

Skutečnost, že tato udivující práce byla na knize Genesis vykonána, přestože znalosti skutečných poměrů oné doby byly mizivé a přestože nebyl znám jediný tehdejší písemný dokument, nás nutí k největší obezřetlosti. Zachází to opravdu příliš daleko, když se takto staré texty pouze na základě „stylistických odlišností“ nebo „redakčních poznámek“ rozkládají na nepatrné částice, pro které se potom hledají přísluní autoři. Čím kritičtěji se postupovalo, tím nekritičtěji se spisy starých Izraelitů posuzovaly podle měřítek, podle jakých se dnes posuzuje moderní literatura.

Příčinou falešných předpokladů kritické práce byla vedle světového názoru badatelů, zatíženého filozofií, především hluboká věcná neznalost. Jen tak bylo možno předpokládat, že civilizace byla na počátku historie nevyvinutá a že umění psát bylo v době patriarchů ještě neznámé. Jak málo se o tom vědělo, vyplývá už z toho, že první tabulky s klínovým písmem, které se dostaly do Evropy, byly považovány za jakýsi druh orientální dekorační keramiky. Jak to dnes zní podivně, když vezmeme do ruky komentář ke Genesi z minulého století a čteme tam v předmluvě, jak se autor snaží obhájit tvrzení, že Mojžíš snad dokonce mohl umět psát! Podívejme se jen do konzervativního *Speaker's Commentarv* z roku 1871. kde na str. 2 čteme: „Přirozeně se tu vynořuje otázka, zda v tak rané době, jako byla doba Mojžíšova, už lidé uměli číst a psát - zvláště pokud se týče Egyptanů a Židů...“ Přitom byly vykopány tabulky, které byly sepsány 1000 let před Mojžíšem. Mám jich několik ve své sbírce a velká muzea vlastní tisíce tabulek, které byly staré už tehdy. když se narodil Mojžíš. 1000 let před dobou, kdy tento veliký zákonodárce Izraele žil, už lidé zapisovali tak běžné věci, jako byly historické záznamy, kupní smlouvy, nebo i osobní dopisy. V době Mojžíšově lidstvo už zřejmě mělo vrchol kultury za sebou, a nikoliv, že by se teprve zvolna vyvíjelo směrem vzhůru.

Padesát let před počátkem archeologických vykopávek byla velmi rozvířena tzv. „teorie mýtů“. Koncem 18. století, tedy velmi brzy potom, co byly formulovány první kritické hypotézy, bylo v celé Evropě módou vysvětlovat všechny zprávy z raného údobí historie jako „mýty“. V roce 1795 uveřejnil

Wolf své proslavené dílo Prolegomena, ve kterém se snažil ukázat, že všechny osoby a všechna místa, o kterých píše Homér, je nutno chápat jen jako mytologii. Dokonce pochyboval, zda Homér vůbec kdy žil. Tento pozoruhodný názor se rozšířil jako epidemie. Všude se hledaly další historické dokumenty, které by bylo možno mytologicky vysvětlit. Rozumí se samo sebou, že zástupci kritické školy tuto metodu okamžitě přejali. Ted' měli, co potřebovali: Historické údaje Genese jsou přece pouze zašifrované výpovědi mytologie. Déle než tři čtvrtě století toto mínění na školách převládalo, než nečekaný protiúder všechno zvrátil: V roce 1874 začal Schliemann se svými vykopávkami a 16. listopadu 1876 objevil hrob Agamemnónův. Nejprve byly jeho zprávy přijímány s posměchem. Agamemnón, král mykénský, byl přece, podle mínění předních vědců, pouze mytickým výtvorem jakéhosi neznámého řeckého spisovatele. Postupně bylo ale nutno se s tím vyrovnat. Archeologické nálezy mluvily příliš jasně: Mezitím se našlo několik set mumií lidí, kteří byli nedávno prohlašováni za „osoby z říše bájesloví“. Bylo vykopáno mnoho paláců, ve kterých tito lidé žili.

Proto je nevědecké a neoprávněné, když se mluví o „jistých výsledcích moderní kritiky“. Výsledky nejsou ani jisté, ani moderní. Stojí dokonce na velmi nejistém základě. Moderní nejsou už vůbec, protože vznikly ve století, ve kterém jsme měli naprosto falešné představy o době, ve které Genese vznikla. Jednoduše jsou zastaralé. Archeologie natolik osvětlila kulturní i literární pozadí doby patriarchů, že o rozsahu tehdejší civilizace i o tehdejší znalosti písma máme poměrně dobrý přehled.

Stojíme před překvapivou skutečností, ve kterou se neodvažoval doufat ani ten nejkonzervativnější badatel: Archeologické bádání naprosto potřebovalo kritické hypotézy o knize Genesis a plně potvrdilo údaje Bible.

Kapitola 11

Kniha Genesis a kritika

Musíme se ještě trochu podrobněji podívat, jaké argumenty z textu Genese čerpá kritika, aby podepřela své teorie. Uvádějí se následující body:

1. Rozdíly v používání slov a ve stylu.
2. Dublety, tj. jedna zpráva se vyskytuje vícekrát.
3. Vnitřní poukazy na dobu vzniku textu.
4. Rozdílné používání Božího jména.

Literární kritika předpokládá, že jsme ještě dnes schopni ve starých textech Bible jasně rozeznat rozdíly ve stylu a v používání jednotlivých slov. Tak je prý možno navzájem rozlišit jednotlivé verše, a dokonce věty či jen slova a přiřadit je jednotlivým pramenům jako jsou: P - kněžský spis, J - Jahvista a E - Elohist. Na několika místech prý dokonce lze rozeznat, kde pozdější vydavatelé nebo redaktoři do textu připojili jednotlivá slova. Ačkoliv se neví, kdo tito autoři byli, ani kde žili a kdy psali, jejich styl má být přesně znám. Před několika lety se mluvilo také o tom, že nemusel existovat pouze jeden „kněžský spis“ nebo jeden „jahvistický vypravěč“ atd., prý to mohly být celé školy příslušného směru. Tyto školy pak pracovaly na textech během delší doby. Jejich spisy později znovu přepracovali jiní redaktoři, kteří jednotlivá vyprávění dále harmonizovali. Ale i jejich dílo později ještě jednou přehlédli koneční redaktoři, a teprve jejich úprava dala knize její dnešní podobu. Mnohé důvody donutily kritiky, aby zavedli tyto různé redaktory, což ovšem na druhé straně odporuje jejich vlastním poznatkům. Tito redaktoři by totiž určitě byli schopni vymýt z textu „rozpory“ a „dublety“. Můžeme předpokládat, že Hebrejec, provádějící závěrečnou úpravu knihy, by rozpoznal tak často citované „trhliny“ textu stejně dobře jako kterýkoliv průměrný kritický badatel naší doby.

Byla by to stejně únavná jako zbytečná práce věnovat se všem těm různým názorům na jednotlivé „rozdíly v používání slov a ve stylu“ v knize Genesis. Jeden příklad postačí, abychom si ukázali, jak se při tom postupuje. Ukážeme si to na 37. kapitole. Tento text bývá rozdělován následujícím způsobem - přidržíme se pouze jedné školy, existuje ještě celá řada jiných možností:

Verše	1 až 2a	se přidělují	P
	2b až 4	se přidělují	J
	5 až 11	se přidělují	E
	12 až 18	se přidělují	J
	19 až 20	se přidělují	E
	21	se přiděluje	J
	22 až 25a	se přidělují	E
	25b až 27	se přidělují	J
	28a	se přiděluje	E
	28b	se přiděluje	J
	28c až 30	se přidělují	E
	31 až 35	se přidělují	J
	36	se přiděluje	E

Tento rozbor degradoval text na sbírku naprosto různorodých myšlenek. V naší knize jsme navrhli řešení problému Genese, které se nám zdá být mnohem jasnější než všechny teorie o mnoha neznámých písárech, o nichž nikdo neví, ani kde žili, ani kdy psali, ale o nichž se věří, že jejich literární styl, používání slov i náboženské přesvědčení je tak známé, že jejich vliv můžeme vystopovat dokonce i na jednotlivých slovech. Držíme se raději Mojžíšových údajů, které jsou mnohem jasnější a zřetelnější než mnohá vysvětlení, která navrhuje kritika.

Mnoho se psalo o tzv. „dubletách“. Např. S. R. Driver napsal, že „zpráva o potopě v Gn 6,9-13 (zkaženost lidí) je opakováním odstavce Gn 6,5-8“. Toto opakování nemůže nikdo popřít. Ale jak k němu došlo? To poznáme teprve tehdy, když je zkoumáme ve světle dobových literárních zvyklostí, které jsme krátce popsali v 7. kapitole této knihy. První zpráva, tedy Gn 6,5-8, tvoří závěr tabulky Noemovy. „Dubleta“ v Gn 6,9-13 naproti tomu tvoří začátek zprávy „synů Noeho“ o potopě. Takové opakování je úplně běžné v literatuře oné doby.

Jako druhá „dubleta“ se uvádí obě zaslíbení, která slibují Sáře syna (Gn 17,16-19 a Gn 18,9-15). Potíž se odstraní, když víme, že se v obou těchto odstavcích setkáváme se zprávami obou nevlastních bratří, Izmaele a Izáka. Zdá se, že mnozí teologové si ani nevšimli, že „dublety“ je možno „vytknout“ téměř každému starému textu. To prostě patřilo ke stylu oněch dnů a je to znamením stáří spisu. Když Arno Poebel zpracovával několik sumerských tabulek, které byly nalezeny v Nippuru (Kálné) - viz jeho práce o klínových textech *Historical Texts*, vyd. v r. 1914 univerzitou v Pensylvánii - napsal: „Čtenáři Bible by zde okamžitě poznali známý princip: Texty se částečně opakují a často se odvolávají na odstavce, které byly napsány dříve.“

Jako třetí dubletu uvádí Driver odstavec Gn 27,46 až 28,9, „který se stylově podstatně odlišuje od Gn 27,1-45“. I zde napsali texty rozdílní autoři - Izák a Izmael. Zdá se, že Driver vůbec neviděl, jak úplně odlišné oba texty jsou. Jeden je totiž, přesně, jak to lze očekávat, napsán z hlediska Izmaelova, druhý z hlediska Izákova.

Jako čtvrtou a pátou dubletu uvádí Driver Gn 28,19 a Gn 35,15; „kde se vyskytují dvě vysvětlení jména Bét-el“ a Gn 32,29 a Gn 35,10 „kde je dvakrát vysvětleno jméno Izrael. O Ezauovi se zde říká, že už bydlel v Edómu. Naproti tomu v Gn 36,6 je jeho cesta tam závislá na okolnostech, které se mohly vyskytnout před Jákobovým návratem z Rovin aramských.“ (*Genesis*, str. 4).

Jestliže to souhlasí, pak jen za předpokladu, že Ezau před Jákobovým návratem z Rovin aramských (Padan Aram) neměl žádná stáda. Jákob ale odešel do Rovin aramských teprve, když mu bylo už 77 let. V tomto odstavci nestojí ani jedno slovo, které by bylo možno důvodně zpochybnit. Driver přece také věděl, že pohoří Seír leží na jižním konci Mrtvého moře, asi 70 km od Beer-šeby, kde žil Jákob. Když už se často říká, že patriarchové byli šejci nomádů, pak by se mělo jako samozřejmost uznat, že často putovali sem a tam.

Těmito pěti příklady jsme si ukázali všechny dublety, které uvádí Driver. Nevěřím, že nás tyto dublety nutí, abychom vysvětlovali jejich původ tím způsobem, jakým to činí kritika.

Jako další argument pro kritický náhled se uvádí vnitřní poukazy textu na dobu vzniku Genese. Podle Drivera (*Genesis*, str. 15) existují v Genesi místa, „o kterých se při nepředpojatém zkoumání dá těžko předpokládat, že by mohla být napsána před tím, než se Izrael usadil v zemi. Např. Gn 12,6, Gn 13,7, Gn 14,14 (Dan), Gn 21,32.34 a 26,1 (Pelištejci, pokud je správný údaj v 10,14, nejsou před Ramessem III, tj. před vyjitím Izraele z Egypta, v Palestině k nalezení) a Gn 40,15 (o zemi kenaanské se mluví jako o ‚zemi hebrejské‘).“

Obě první námitky se dotýkají téhož předmětu, proto o nich můžeme pojednat současně. V Gn 12,6 se říká: „...tehdy v té zemi byli Kenaanci“ a v Gn 13,7: „...tehdy v zemi sídlili Kenaanci a Perizejci“. Potíž je ale okamžitě odstraněna, když se na tyto údaje díváme jako na vysvětlivky, které připojil Mojžíš, když sestavoval a opisoval staré tabulky. V souvislosti textu se totiž vyskytují dvě jména míst: Šekem (kral. Sichem - pozn. překl.) a Bét-el. Tam se přechodně usadil Abraham, když přišel do Kenaanu z Mezopotámie. Rozbil své stany v Šekemu a narazil při tom na Kenaance, kteří žili v této oblasti. Když potom šel dále na jih do Bét-el, bydlili v zemi Kenaanci a Perizejci. Ze způsobu použití obou výrazů „Kenaanci“ a „Perizejci“ je ale jasné, že slovo „Kenaanci“ zde, jako i na jiných místech, znamená pouze označení kmene. Kenaanci jsou zde označeni jako jeden kmen mezi jinými, které v té době bydlely v Palestině. Tyto „vysvětlivky“ nepochybně připojil Mojžíš, když Izrael po čtyřicetiletém putování po poušti stál na hranicích země a chystal se do ní vstoupit. Jak víme, bylo to 400 let po Abrahamově krátkém pobytu v Šekemu a v Bét-el. V době Mojžíšově žily na jmenovaných místech jiné kmeny, což Mojžíš svou poznámkou vysvětluje. V Nu 13,29 totiž stojí, že v době Mojžíšově „na pohoří jsou usazeni Chetejci, Jebúsejci a Emorejci, při moři a podél Jordánu Kenaanci“. Během uplynulých 400 let tedy Kenaanci ztratili nebo opustili svá bývalá bydliště a přesídlili z hornatiny kolem Šekemu a Bét-el do pobřežní roviny a do údolí Jordánu. Poznámka je důkazem, že ji později připojil Mojžíš, aby vysvětlil novou situaci, a že tudíž původní text pochází z velmi staré doby.

Jako další argument kritických teorií bývá uváděna zmínka o „Dan“ v Gn 14,14. Míní se přitom, že se tu jedná o město úplně na severu země, které Izraelci dobyli až v době soudců. Ale tato domněnka nemusí být správná. Ve starých textech se občas vyskytují jména, která znějí stejně, a nedá se hned mluvit o rozporech či o zfalšování. Pravděpodobně se tu jedná o jakési staré město, které neslo toto jméno už dávno před tím, než Danovci dobyli město Lajiš (Sd 18,29) a přejmenovali je na „Dan“. ¹⁰

Další místo, které Driver uvádí, se stalo obtížným teprve kritickým převysvětlením. Jedná se o zmínku o Pelištejcích v Gn 10,14. ¹¹ Text sám nepřináší žádnou obtíž, ta se do něj může pouze zanést.

Snažili jsme se předložit i jiná hlediska než naše s co největší objektivitou. Pokud je mi známo, neopomenuli jsme žádné důležité argumenty. Ale všude lze zjistit, že vysvětlení kritického směru jsou velmi jednostranná. Uvádějí se výlučně takové argumenty, které mají mluvit proti věrohodnosti biblických údajů. Nikde není možno nalézt - ani v Driverově shrnutí - ani pouhý náznak, že v textu existují místa, která jednoznačně vypovídají jiným směrem. O textech jako např. Gn 10,19, který udává Sodomu a Gomoru jako orientační body, ač tato místa byla už v době Abrahamově zničena, se prostě mlčí.

Tváří v tvář výsledkům historickokritického výzkumu Bible se vnučuje otázka, zda za tímto výzkumem nejsou úplně jiné tendence než pouhá vědecká pravda. Kritické bádání je dobré. Kde se ale stane služebníkem nevěcných tendencí, tj. tendencí, které neodpovídají Bibli, a kde se ukazuje jeho dogmatická vázanost, musí počítat s protikritikou. V našem případě se ukázala nedostatečnost jeho argumentů, které nemohou překonat údaje Genese. Naopak poznatky nových archeologických výzkumů tyto údaje jen potvrdily.

V následující kapitole se budeme zabývat ještě posledním argumentem, který bývá uváděn jako vnitřní důkaz pro teorii pramenů - a sice tím, že kniha Genesis používá různá Boží jména.

Zastánci teorie dělení textu na různé prameny opírají své teze především o to, že Genese používá pro Boží jméno a Boží titul různé výrazy. Kritici vychází z předpokladu, že každý z autorů označoval Boha jenom jedním jménem nebo jedním titulem. Na základě takového předpokladu pak ovšem každý odstavec nebo verš, kde se příslušné označení Boha vyskytne, musí pocházet od téhož autora. Když se tento předpoklad zavedl, bylo už jenom jeho logickým důsledkem, že se v Genesi začaly vyhledávat různé prameny. Jak čas plynul, stávala se z původně jednotného textu stále složitější sestava. Pokud to v krátkosti vůbec je možné, budeme se snažit sledovat myšlenkový postup této hypotézy.

Jak jsme už zmínili, byl to francouzský lékař Jean Astruc, kdo první vyslovil myšlenku, že Genese vznikla tak, že do sebe byly vzájemně zapracovány různé původní prameny a ty že by bylo možno odlišit podle toho, jaké Boží jméno se v nich používá.

V prvních třiceti pěti verších Genese (Gn 1,1 až 2:4a) je Bůh označen pouze výrazem Elohim (Bůh). V odstavci 2,4b až 3,24 se Bůh jmenuje Jahve Elohim (Hospodin Bůh), když nepřihlížíme k místu, kde o Bohu mluví Satan. Astruc mínil, že tyto texty musí pocházet od dvou různých autorů, protože nelze předpokládat, že Mojžíš by v jednom odstavci nazýval Boha jedním jménem a v odstavci bezprostředně následujícím jménem jiným. Astruc proto rozdělil knihu na kratší odstavce, které se navzájem liší v tom, jakým výrazem označují Boha. Tímto způsobem dostal neznámý autor textů, v nichž je Bůh označován Elohim, název Elohista. Autor, který používal jméno Jahve, byl analogicky pojmenován Jahvista.

Po celém století usilovné práce se došlo k následujícímu duchaplnému zmatku, jehož pomocí má by vysvětleno používání různých Božích jmen v Genesi: Oba prameny J a E pocházejí z pera dvou rozdílných vypravěčů, možná celých škol, z doby někdy po Saulovi. Jakýsi redaktor RJE zpracoval obě dvě vyprávění do vyprávění jednoho, tak jak to odpovídalo jeho záměru. Z obou vyprávění vybral místa, která se mu hodila, sem tam je mírně pozměnil či přidal jednotlivá slova nebo i celé věty. Svě dílo provedl tak dobře, že je dnes velmi obtížné - jak říkají kritikové - navzájem odlišit původní texty. Pozdější redaktori pak text ještě dále upravovali. Asi 1000 let po Mojžíšovi vznikl v kněžských kruzích další spis, který dnes nazýváme P. Jiný redaktor RP spojil tento spis s již hotovým spojením JE a doplnil celek ještě některými vysvětlivkami.

Kdyby kritika měla pravdu, pak by žádná kniha během celé světové historie nebyla napsána tak, jako kniha Genesis. A přesto sama kritika neúnavně opakuje, že Bible se nijak neodlišuje od ostatních knih. Před několika lety vyšlo kritické vydání knihy Genesis, kde různé prameny byly označeny různými barvami tisku. Říkalo se tomu „duhová bible“. Je to působivý příklad zmatku, do kterého jsme se dostali. Podle této metody dochází nejen k porušení logické souvislosti textu, nýbrž i jeho gramatické stavby.

V této souvislosti se musíme zmínit ještě o jednom důležitém místě. Už Astruc na ně poukázal a použil je k podpoře své teorie. Jeho následovníci to pochopitelně dělali po něm a viděli v tomto místě jeden z pilířů své hypotézy.

Jedná se o místo v Ex 6,2-3, kde se říká: „Bůh promluvil k Mojžíšovi a ujistil ho: „Já jsem Hospodin {Jahve). Ukázal jsem se Abrahamovi, Izákovi a Jákobovi jako Bůh všemohoucí (El Šaddaj). Ale své jméno Hospodin (Jahve) jsem jim nedal poznat.“¹²

Podle názoru zastánců literární kritiky je tady řečeno vše. „Ani jedno místo Genese nemůže pocházet z ruky autora Ex 6,3; bylo by to možné, jen kdyby odporoval sám sobě“ píše Carpenter (*Oxford Hexateuch*, svazek 1, str. 24).

Zdá se, že tento verš („své jméno Jahve jsem jim nedal poznat“) podporuje názory kritiků. To velmi zřetelně ukazuje i postoj konzervativních komentátorů k tomuto místu. Svoje rozpaky zastírají tím, že se verši snaží podstrčit jiný význam. Argumentuje se např. takto: „Jméno Jahve se v Genesi vyskytuje téměř 200krát. Proto musí tento verš vypovídat něco jiného, než se zdá, že ve svém doslovném znění říká.“ Jiný píše k tomuto místu: „Ačkoliv jméno Jahve pochází ze staré doby a patriarchové je znali, nebyl jim ještě zjeven jeho plný význam. Toto jméno jim ještě neříkalo nic o Boží podstatě.“ Nebo: „Jméno Jahve bylo známé, ale nebyl ještě znám jeho smysl.“ Tyto výklady přehlíží předně, že tady sám Bůh říká, že se praotcům zjevoval pod jiným jménem, a potom, že ani tady není ani náznak po

zvláštním vysvětlení jména Jahve v jeho plném významu. Slyšíme jen sice velmi hlubokomyslné, ale jednoduché vysvětlení: „JSEM, KTERÝ JSEM.“

Aby se ukázalo, že Ex 6,3 skutečně nemůže znamenat, co doslovně říká, poukazuje se na Gn 4,26: „...Tedy se začalo vzývat jméno Jahve.“ Něco podobného se ovšem dalo nalézt už v předcházejících textech, jméno Jahve se vyskytuje už mnohem dříve: Vydavatel *Companion Bible*, zástupce konzervativní školy, k tomu říká: „Tento verš prostě nemůže znamenat začátek pravé bohoslužby, s tou začali už Ábel i Kain a jejich potomci bezpochyby následovali jejich příkladu. Ve skutečnosti se tu jedná o *zprofanování jména Jahve*.“

Tento „výklad“ stojí ale ve stejném rozporu s textem jako kritické hypotézy. Není prostě ničím podložen. Už celý tento způsob argumentace ukazuje, jak velice se komentátoři pokoušeli obejít tuto obtíž, kterou nemohli vysvětlit. Mohli bychom uvést ještě celou řadu nevěcných a nepodložených „vysvětlení“. Zračí se v nich veliké rozpaky nad tímto místem. Uveďme z nich jen jeden velmi duchaplný, ale nijak přesvědčivý pokus, jak vysvětlit toto místo. Pochází z pera židovského učence H. M. Weinera:

„Autor rozumí výpovědi ‚jméno Jahve jsem jim nedal poznat‘ úplně jasně. Ale my tomu dnes rozumíme jinak. Primitivní člověk totiž míní, že jméno má i objektivní existenci. Jakmile někdo vysloví jméno, má podle tohoto pojetí i určitou moc nad tím, koho jmenuje. Ve Starém zákoně lze všude lehce dokázat, že i Hebrejci věřili v objektivní sílu jména. Zdá se, že přesně to znamená i použití Božího jména na tomto místě. Vlastní smysl tohoto místa tedy není zjevit nové jméno nebo dát již známému jménu nový význam. Daleko více jde o navázání spojení mezi božstvem a člověkem. Pro Mojžíše i pro Izraelity mělo od této chvíle být Boží jméno zárukou, že mohou disponovat i silou božstva.“ (*Origins of the Pentateuch*, str. 38)

Dostali bychom se příliš daleko, kdybychom tu chtěli uvádět všechny vzájemně si odporující výklady tohoto místa, navržené jak konzervativními vykladači, tak zástupci teologické kritiky. Nikdo neuměl vysvětlit, proč podle Ex 6,3 patriarchové neměli znát jméno Jahve, když Abraham, Izák i Jákob je v Genesi tak často jmenují. *Všechny tyto faleš i vyhýbavé výklady pramení z předpokladu, podle kterého ani část knihy Genesis nebyla napsána před Mojžíšem.*

Kritiku zavedl tento předpoklad do zmateného bludiště hledání pramenů a zástupci konzervativní školy byli nuceni přerušovat text nebo jeho výklad. Aby zachránili svou teorii, museli první vymyslet tajuplné redaktory a vydavatele. Při tom předpokládali, že Genese vznikla během staletého procesu, kdy na ní pracovalo a pilovalo mnoho rukou. Je ale možné podle této teorie věřit, že ti poslední, kdo ji přepracovávali, si nevšimli rozporu mezi Ex 6,3 a Genesí? Výklady, jako jsou kritické, potíže jenom zvětšují. Všechny tyto výmluvy a vytáčky vznikly jen proto, že během celé, už tak dlouho se táhnoucí diskuse nikdo nevěřil, že Genesi opravdu napsala osoba, jejíž jméno tato kniha nese.

Je nutno mít stále na mysli, že první texty byly s největší pravděpodobností sepsány ve velmi starém písmu. Pozdější texty pak byly zachyceny v písmu klínovém. Tabulky, které Abraham vzal s sebou z Ur, byly nepochybně napsány stejným klínovým písmem, které z Ur oněch dnů známe. Když tabulky později přešly do držení Mojžíšova, musel je přeložit a přepsat do jiného písma. Na těchto tabulkách se stále znovu vyskytovala značka klínového písma pro pojem „Bůh“. Ve zprávě o stvoření se vyskytovala 34krát. Na jiných místech byla klínopisná značka pro „El Šaddaj“ (Bůh všemohoucí nebo Bůh, který stačí na všechno), tj. jméno, kterým se Bůh představoval Abrahamovi, Izákovi a Jákobovi, jak to je výslovně napsáno v Ex 6,3.

O Božím jménu El Šaddaj lze připojit ještě několik zajímavých poznámek. Plný titul El Šaddaj, jak ho známe z Ex 6,3, se používá pouze v Genesi, a sice jen na velmi význačných místech - viz Gn 17,1: „Když bylo Abrahamovi devětadevadesát let, ukázal se mu Jahve a řekl: ‚Já jsem El Šaddaj, chod' stále přede mnou, bud' bezúhonný!‘“ Srovnej ještě místa Gn 28,3 35,11; 48,3. Dále je nápadné, že Šaddaj bez El se vyskytuje ještě 42krát, a sice téměř vždy u osob, které žijí nebo píší mimo hranice Palestiny nebo které mají spojení s babylonskou kulturou. Job to používá 31krát, rovněž to používá Bileám, který pochází z Mezopotámie. Stejně tak Moábka Rút a Ezechiel, prorok v Babylonii. Pokud ze 42

míst, kde se toto jméno vyskytuje, jich 38 stojí v takovémto spojení, pak to má nepochybně svůj význam.

V Ex 3 máme zprávu o tom, jak se Bůh zjevil na Chorébu a jak povolal Mojžíše, aby šel do Egypta a vysvobodil národ z otroctví. Je tam řečeno: „Avšak Mojžíš Bohu namítl: Hle, já přijdu k Izraelcům a řeknu jim: Posílá mě k vám Bůh vašich otců. Až se mě však zeptají, *jaké je jeho jméno*, co jim odpovím? Bůh řekl Mojžíšovi: JSEM, KTERÝ JSEM. A pokračoval: Řekni Izraelcům toto: JSEM posílá mě k vám. Bůh dále Mojžíšovi poručil: Řekni Izraelcům toto: Posílá mě k vám Hospodin, Bůh vašich otců, Bůh Abrahamův, Bůh Izákův a Bůh Jákobův. To je navěky mé jméno, jím si mě budou připomínat od pokolení do pokolení.“

Pojem „Bůh“ není jméno, nýbrž titul. Boží jméno bylo Jahve. Musíme dále jasně rozlišovat mezi jménem a titulem. Můžeme si to ukázat na druhém příkázání, kde se říká: „Nezneužiješ jména svého Boha Jahve...“. Žádný Žid se neobával mluvit nebo psát o Bohu (Elohim). Ale zákaz, aby nebral Boží jméno Jahve nadarmo, bral tak vážně, že toto jméno nevyslovoval, ani když četl Písmo svaté. Kde se toto jméno vyskytovalo, četl místo něho Adonaj (Pán).

Hebrejci mohli mluvit o „tom Elohimovi“, jediném pravém Bohu, na rozdíl od mnoha božstev falešných, ale nikdy nemluvili o „tom Jahve“, protože existoval pouze jediný Jahve v nebi i na zemi.

V Genesi také čteme o „mém Bohu“, ale nikdy o „mém Jahve“. Sice je nazýván „Bůh izraelský“, ale nikdy „Jahve izraelský“, protože existoval jenom jeden Jahve. „Já jsem Jahve, to je mé jméno a svoji čest nedám žádnému jinému.“

Když si lidé ale začali „dělat mnohé bohy a pány“, nebylo možno vystačit pro všechny s titulem „Bůh“, bylo potřeba zavést *jména*, aby je bylo možno vzájemně rozlišovat. Pojem „Bůh“ poklesl na jakési označení druhu. I Bible se přizpůsobila této proměně. a když mluví o pravém Bohu, používá jméno, aby ho odlišila od model, protože i modlám se říkalo „bohové“. Lábán své bůžky, které mu ukradla Ráchel, nazývá „bohové“ (Elohim) a Jákob mluví stejně. V Ex 12,12 čteme o bozích (Elohim) egyptských. Babyloňané znali tucty bohů: kteří měli každý své vlastní jméno. V knize Hermanna Rankea *Early Babylonian Personal Names of the Hammurabi Dynasty*, vydané v řadě D v *Researches and Treatises of the University of Pennsylvania*, je na str. 197 a dalších uvedeno přes 80 jmen babylonských bohů. Tato jména pocházejí z klínových tabulek, kde byla označena slůvkem „ilu“ (bůh). Tito bohové byli „moderní“ v době Abrahamově.

V době Mojžíšově to bylo ještě horší. Egypt se skládal z více než 40 malých států, z nichž každý měl svého vlastního hlavního boha, který byl uctíván v hlavním městě. Vedle něj bylo mnoho vedlejších bohů, bůžků, bohůň a božích synů. Každý bůh byl ve své oblasti uctíván jako „všemohoucí bůh“, jako stvořitel a udržovatel světa. Nám se to dnes zdá nelogické, ale tehdy to bylo běžné. Každé město, každá vesnice, každý dům měl svého boha a každý z nich měl své vlastní jméno. V „Knize mrtvých“ z Théb je vyjmenováno více než 450 bohů a z textů pyramid jich známe ještě dalších 200. Dnes je známo více než 2 200 jmen egyptských bohů, kolik jich jen bylo skutečně! V tomto polyteistickém prostředí se Bůh chtěl zjevit jako jediný, živý Bůh. Jak se měl označit? To bylo možné jen tak, že si dal *jméno*, které by ho zřetelně odlišilo od všech bohů okolí. Dal si jméno, které bylo nanejvýš charakteristické: „JSEM“.

Když Mojžíš přistoupil k sepisování knih, které dnes nesou jeho jméno, byly události popisované v Ex 6,3 už dávno za ním. To, že ke své práci používal klínopisné tabulky z doby patriarchů, jsme si už ukázali. Když usuzujeme podle babylonského způsobu mluvy i podle místa Ex 6,3, musel narazit nejen na titul „Bůh“, ale i na výraz „El Šaddaj“, tj. všemohoucí Bůh (nebo „El Ellion“, nejvyšší Bůh - sr. Gn 14,19-20). Toto označení prozrazuje, že už došlo ke konfrontaci s okolním polyteizmem. V babylonské tradici uctívání pravého Boha byl Bůh odlišován od zemských božstev výrazem „El Šaddaj“. Nyní se tento živoucí Bůh zjevil Mojžíšovi pod novým jménem Jahve - to je osobní pojmenování, nikoliv titul. Jaký výraz měl nyní Mojžíš použít při překladu a přepisu klínových tabulek, aby označil pravého Boha z historie otců tak jasně a nezaměnitelně, jak jen možno? Každý, kdo překládá Bibli, stojí před stejnou otázkou. Bylo samozřejmě možné použít titul „Bůh“. Ale jak se třeba měl z klínového písma přeložit výraz „El Šaddaj“, který už byl pokládán za jméno? Aby co

nejasněji označil Boha otců, který se i v jeho době viditelně staral o svůj lid, mohl Mojžíš použít jen to jméno, kterým se mu Bůh nově zjevil, a *toto jméno vztáhnout i na minulost*. Jakékoliv jiné pojmenování Boha by mohlo u čtenářů Genese vést jen k omylům, i kdyby Mojžíš použil přímý přepis pojmu „El Šaddaj“. Kromě toho dostal teď Izrael právo nazývat Boha jménem Jahve, které jim bylo zjeveno. Které jiné jméno by mělo stejný zvuk a stejné oprávnění, aby mohlo označit Boha otců? Vždyť to přece byl Jahve, kdo tehdy mluvil k otcům! Nešlo zde přece o totožnost jména, nýbrž o totožnost Boha, ať už byl nazýván tím, či jiným jménem. To věcně dává za pravdu Mojžíšovi, že se uchýlil k tomuto „anachronismu“ - poměry jeho okolí ho k tomu přímo nutily.

Když se Bible překládala do čínštiny, stáli překladatelé před problémem, jaký čínský pojem pro slovo „bůh“ použít pro Boha Bible. *Tien-chu* znamená „pán nebe“, *Šang-ti* bylo konfuciánské označení pro „nejvyššího vládce“, slovo *Šin* odpovídá asi našemu pojmu „duch“. Ale všechna tato označení byla tak úzce spojena s okolním pohanským náboženstvím, že ani jedno z nich nebylo možno použít k označení Boha, o kterém mluví Bible.

V arabských zemích je to podobné. Bůh nebe je tam *Alláh*, který se považuje za jediného boha. (*Elah* je jednotné číslo od „Elohim“ a řekne se arabsky *ilah*, spojeno se členem to zní *al' ilah*, z toho pak vzniklo moderní „alláh“.) Pro Araby znamená slovo Alláh jednoznačně „bůh“. Kdyby ale křesťané nebo Židé zvěstovali v arabsky mluvících zemích „alláha“, pak by se vlastně hlásili k bohu falešného proroka Mohameda.

Mojžíš tedy stál před otázkou, jaké jméno má použít při přepisu textů. Je nutno si připomenout, že Bůh mu nově zjevil své jméno. Toto jméno Mojžíš sdělil Izraelitům v Egyptě a od té doby Boha pod tímto jménem uctívali. Nyní měl Mojžíš shrnout a vydat starou historii svého národa. Stará jména, jako „El Šaddaj“ (Bůh všemohoucí) nebo „El Ellion“ (Bůh nejvyšší), vyvolávala v jeho době vlivem polyteizmu už nejnemožnější modlářské představy. Jestliže Mojžíš začal i pro starou dobu používat jméno Jahve, pak to bylo nejen zcela přirozené, ale i nutné. Tím můžeme vysvětlit výskyt tohoto jména v Genesi, aniž bychom na jedné straně museli ohýbat text nebo se na druhé straně museli zaplétat do rozporných teorií kritiky.¹³

Jak už jsme viděli, skládá se Genese ze série tabulek. Odstavce tvořené jednotlivými tabulkami tvoří též přirozený rámec knihy. Toto přirozené rozdělení Genese také vrhá nové světlo na používání různých Božích jmen. Když se podíváme na první tabulku, na zprávu o stvoření, zjistíme, že se tam vyskytuje pouze titul „Bůh“. Na počátku historie tento titul plně postačoval k označení pravého Boha. Jiní „bohové“ ještě tehdy nebyli. Zvláštní jméno k označení Boha, stvořitele nebe i země, nebylo tedy ještě nutné.

Druhá tabulka (Gn 2,4b až 5,1) byla napsána před potopou a obsahuje titul „Bůh“ a jméno „Jahve“. Titul a jméno zde stojí zásadně pohromadě, kromě slov Evy a pokušitele. Společné používání obou označení je přímo charakteristikou tohoto oddílu. Jsme zde v době Adamových vnuků, ve dnech Henocha, kdy se začalo „vzývat jméno Jahve“. Zde je tedy pravý Bůh už označen zvláštním jménem. Proč? Zřejmě se už začal objevovat polyteizmus. Už se uctívalo více „bohů“, proto musel být pravý Bůh vzýván jménem, které ho odlišovalo od jiných „bohů“. Je-li text Ex 6,3 správný, pak toto jméno ještě nebylo „Jahve“, ale „El Šaddaj“, protože tehdy se Bůh lidem zjevil pod tímto jménem. Protože vliv polyteizmu se stále rozrůstal, bylo jméno „El Šaddaj“ stále dvojznačnější a nesrozumitelnější, až muselo být nahrazeno novým jménem - Jahve.

Kritika Pentateuchu vznikla - viz 9. kapitolu této knihy - na základě toho, že v knize Genesis se používají různá Boží jména. Dnes se ukazuje, že záměnu jména je možno vysvětlit úplně jinak, než jak to dělá kritika. Když pohlédneme na vznik Genese ve světle jejího prostředí, vidíme, že tato záměna je dokonce nutná. Je příznačné, že H. W. Green ve své knize *The Higher Criticism and the Pentateuch* na str. 98 píše: „Lze ostatně zjistit, že rozdíly v používání Božích jmen v Pentateuchu jsou nápadné pouze v Genesi, a tady opět pouze v první části knihy.“ Tyto kapitoly ale popisují právě dobu, kdy vznikala a rozmáhal se polyteizmus, aniž by již existovalo pevné národní společenství, ve kterém by se jméno pravého Boha mohlo zachovat v čistotě.

Při podrobnějším pohledu lze ostatně zjistit, že tabulky, ze kterých Genese sestává, v mnoha místech odpovídají kritickému rozdělení.

Tomu se nelze divit. Během své práce na Genesi došli i kritičtí badatelé k mnoha správným poznatkům o stylu, používání slov, souvislosti textu atd. Ale výklad jejich pozorování je falešný, protože vychází z falešných předpokladů. Nebyly do nich totiž zahrnuty historické okolnosti. Tím byla Genese i celý Pentateuch degradována na nepřehledný zmatek, který měl vzniknout zcela neobvyklým postupem a k tomu ještě mnohem později, než text sám udává. Přes všechna opačná prohlášení zástupců literární kritiky se tu vzniku základních knih Bible přisuzuje tendence, kterou je možno označit za „pobožný podvod“. Ač jsme si dnes na tuto myšlenku více méně zvykli, bude věřícímu čtenáři Bible dělat potíže, když by měl takovéto tendence uznat za dílo Ducha Svatého a „pravdivé slovo Boží“. A to tím spíše, že všechny předložené hypotézy jsou mimořádně jednostrunné a navíc velmi slabě doložené. Kromě toho lze literární stavbu Genese vysvětlit i jinak. Kdo se drží rozdělení, které Genese sama nabízí, pro toho mnohé exegetické i kritické potíže prostě odpadnou.

Kapitola 13

Co chce literární kritika?

Občas je možno slyšet názor, že kritické bádání se děje se záměrem posílit víru v Boha a v jeho zjevení skrze Písmo a osvobodit ji od falešných opor. Aniž bychom chtěli být nespravedliví, věříme, že o takto pozitivním zhodnocení kritiky je možno důvodně pochybovat. Abychom se o tom ujistili, podívejme se jen na její dějiny. Obzvláště jasný obraz najdeme na začátku. Protože na začátku stanovili průkopníci tohoto směru principy i metody práce, které ještě dnes pro kritickou teologii platí, pak se právě tady jasně ukáže, „který duch“ je otcem tohoto konání.

Určitě to není náhoda, že mezi prvními zástupci kritického výzkumu se nachází anglický deista Hobbes a holandský Žid Spinoza. Spinoza byl zakladatelem filozofického panteismu, což je filozofický směr, který radikálně popírá existenci osobního Boha! Tito muži vedli otevřený boj nejen proti Bibli - nikdo z nich nevěřil, že by mohla být Božím zjevením - ale i proti celému křesťanskému poselství. Od nich přejal Eichhorn pojem „literární kritika“.

O Eichhornovi, otcí biblické kritiky, napsal Cheyne ve své *Founders of Old Testament Criticism* na str. 16, že „chtěl svojí prací přispět k tomu, aby se vzdělané vrstvy zase vrátily k náboženství lidu“. Je ale nutno vědět, že v jeho době probíhala v Německu duchovní revoluce proti všemu nadpřirozenému. Myšlení lidí začínal ovlivňovat racionalismus, který neuznává ani zázraky, ani nadpřirozené zásahy do průběhu tohoto světa. Eichhorn doufal, že by mohl lidem usnadnit víru v Boha a jeho slovo, kdyby z Bible odstranil všechno nadpřirozené a všechny zázraky. Nechtěl ale jít tak daleko jako Spinoza, kterému dokonce zazlíval, že se „vysmívá lidskému rozumu, když připisuje části Mojžíšova zákona Ezdrášovi“. Přes své dobré záměry byl ale Eichhorn úplně slepý pro Boží zjevení v Bibli. Dokonce Ewald, který se velmi zasloužil o rozšíření kritických myšlenek, o něm napsal, že „není možno se o něm vyhnout výroku, že Bible, viděna z náboženského hlediska, pro něj byla zavřenou knihou“.

Jako dalšího velikého -zástupce kritiky je nutno zmínit jméno De Wette. Ten skončil s Eichhornovou vírou, že Mojžíš byl autorem Genese, ačkoliv i ten v ní viděl pouze jahvistické a elohistické fragmenty. Ztroskotal Eichhornův záměr, když chtěl pro Bibli získat vzdělané vrstvy. De Wette se proto také neostýchal jít ještě dále a opustit historickou půdu knihy. Podle jeho názoru byla Genese napsána několik století po Mojžíšovi. Také v ní nejsou skutečné události, nýbrž pouze legendy. Poměrně nevýznamné skutečné události prý byly během staletí při ústním vyprávění glorifikovány a opředeny věncem legend.

Když biblická kritika dospěla do tohoto stadia, postavila se jí do cesty překážka - autorita Ježíše Krista a jeho postoj ke Starému zákonu, obzvláště ke knize Genesis. Tady cestu prorazil Semler, další pionýr kritického bádání, který přišel se svou „akomodací teorií“. Tato teorie odpírá Pánu Ježíši právo, abychom ho v tomto případě vůbec mohli brát vážně. Podle ní Ježíš sice říkal, že Mojžíš napsal některé knihy Starého zákona, ale tvrdil to pouze proto, aby se přizpůsobil mínění lidu, který nechtěl

popudit. Věděl to tedy lépe, ale neřekl to! Je příznačné pro tyto teorie, že změkčují pojem pravdy. Každý může poznat, jak jsou nemožné. Jak se někdo odvažuje doopravdy tvrdit, že Ježíš se přizpůsobil nevědomosti své doby z obavy, aby nenarazil, když víme, že to byl právě on, kdo nasadil svůj život, aby korigoval falešné názory svých současníků.

Sir William Robertson Nicoll vypráví o svém rozhovoru s Wellhausenem: „Mluvili jsme o Robertsonu Smithovi. Poznamenal jsem, že Smith považuje Bibli za inspirovanou a historicky spolehlivou, ačkoliv přejímá jeho (Wellhausenovy) teorie, a že považuje i zázraky za pravdivé. Nato Wellhausen potřásl hlavou a řekl, že pro zázraky neexistuje žádný historický důkaz, ačkoliv on sám nechce popírat, že by nebyly možné - a že Smithův postoj je velmi ‚podivuhodný‘, on sám by se ho ale nechtěl dotknout. Zeptal jsem se ho potom na jeho mínění o postoji Ježíše Krista ke Starému zákonu. ‚Co se týče Starého zákona,‘ řekl ‚se Kristus zjevně mýlil. Věděl toho o Bibli v tomto smyslu právě tak málo, jako třeba o Slunci nebo o Zemi, ale to s tím nemá co dělat.‘ Na moji námitku, že takovéto názory by nutně mezi lidmi podryly víru v Bibli, přiznal, že ho tato myšlenka také znepokojuje, ale že nevidí východisko. Rozčiloval se nad Stadem, který jeho (Wellhausenovy) myšlenky v Giessenu zvěstuje skoro jako evangelium.“ Tyto teorie se rozšířily rychlostí větru a dostaly se i do ciziny. V Anglii je rozšiřoval především Robertson Smith, který byl v roce 1881 na základě svého článku o Bibli v *Encyclopaedia Britannica* propuštěn ze svobodného teologického semináře v Aberdeenu. C. W. Emmet o něm píše, že jeho knihy se dnes staly učebnicemi velmi střízlivých a ortodoxních kritiků. On sám přiznává, že „toto učení je sice na tenkém konci klínu správné. Jakmile se ale církve vzdají tradiční víry v inspiraci Písma, jakmile se začne pochybovat jenom o jedné historické události nebo o jednom zázraku, jakmile se připustí možnost chyb či rozporů, pak nikdo nebude moci říci, kde tento proces skončí. Zastaralá teorie o inspiraci padla ve prospěch skutečnosti, teď už se můžeme jen dívat, kam nás skutečnost zavede. Kde by bylo možno táhnout hranici? Kdyby se s tímto pochodem začalo dříve, pak by už dnes všichni zodpovědní učitelé církve popírali historičnost zpráv o stvoření a o potopě.“ Jak zvláštní: Tyto věty stály na papíře teprve několik let, když archeologové začali psát celé kapitoly o historické pravdě o potopě. Jak sir Leonard Woolley a Stephen Langdon objevili stopy potopy, to jsme už viděli.

Poslední a největší průkopník kritického bádání, který ještě vyslovil vlastní a nové myšlenky, byl Julius Wellhausen. Něco zásadně nového po něm už nikdo neřekl. Pak už se jen staré myšlenky upravovaly a obohacovaly novými otázkami. Wellhausen se stal čistým racionalistou. Stejnou měrou, jak mu jeho požadavky braly z rukou list Bible za listem, mizela i jeho víra, až z obou nezbylo nic. Dokonce veřejně přiznal, že „zničil“ svou vlastní víru. Po něm přišel Kuenen. Ve své knize *Religion of Israel* srovnává náboženství Izraele s jinými náboženstvími a říká na str. 37: „Pro nás je náboženství Izraele jedním z těchto náboženství, nic víc a nic méně.“ Všichni tito muži šli od víry k pochybnostem a od pochybností k radikální nevěře. Věc, kterou prováděli, má svůj vlastní spád a dovedla je k praktickým důsledkům, jak to popisuje Friedrich Delitzsch ve svém spisu *Die grosse Enttäuschung*.

Ještě před několika málo lety se vyjádřil jeden z těchto vědců, W. F. Lofthouse, děkan Handsworth College v Birminghamu, že „Hebrejci byli, až na několik názorů, o nichž nevíme, odkud pocházely, sotva lepší než lidé, o kterých dnes mluvíme jako o animistech“. Abychom byli spravedliví, musíme přiznat, že dnes se tak daleko odvažuje už jen málokdo, kyvadlo se vychyluje na druhou stranu. Dnes nikdo nechce dotáhnout své teorie až k jejich logickému konci. To ale neznamená, že by se byly proměnily principy, na kterých tyto teorie stojí.

Přes tento potěšující obrat k umírněnosti zjišťujeme stále znovu, že základní sklon kritické práce je pořád ještě naprosto jednostranný. Máme dojem, že Bible se zkoumá jen s tím cílem, aby se nashromáždil materiál, který mluví proti její pravosti a věrohodnosti. V kritických pracích nelze najít náznaky, že Bible by alespoň jednou vypovídala také správně. Dokonce i umírnění badatelé, jako třeba Driver a jiní, citují jen taková místa, ze kterých chtějí vyčíst, na rozdíl od toho, co Bible sama o sobě říká, že vznikla mnohem později. Místa, která ukazují jiným směrem, se jednoduše ignorují.

Sayce říká, na str. 21 své knihy *Higher Criticism and the Monuments*, že má dojem, „že Bibli skutečně mučili, aby z ní vynutili přiznání proti sobě samé. Nepřehlédli ani jedno místo, které by se nechalo vyložit v její neprospěch a ani jednu možnost výkladu, která by nějak dále napomohla

diskriminaci Bible.“ Nikdo, kdo zná historii kritického výzkumu, nemůže popřít její základní negativní jednostrannost. To dokazuje, s jak hlubokou filozofickou předpojatostí se přistupovalo k řešení tak důležitých otázek, jako je vznik biblických knih, a jak je tato metoda k tomu neschopná.

Zdá se, že v dnešní době je slyšet mnohé daleko kladnější výpovědi o Bibli. Ale bohužel je to jen zdání. Před názorem, že by snad v Bibli bylo možno najít věrohodné historické výpovědi, varují totiž mnozí teologové jako před jedem. Mezi nimi je bohužel i mnoho uznávaných vědců. Jejich tendence jsou dnes sice zjemnělé a méně radikální, ale v zásadě stejné jako dříve.

Tyto kritické teorie využili racionalisté a rozhodní nepřátelé církve Pána Ježíše k vědomému útoku na Bibli. Když se na ně díváme z duchovního stanoviska, nelze než hluboce litovat, že se dnes přednášejí na všech teologických školách. Těžko lze říci, že by nějak přispěly k obohacení víry běžných křesťanů. Naopak víra bývá z kateder napadána a zesměšňována, a to vše jenom kvůli dnes tak nejistému pojmu vědeckosti. O pravdu už nejde dávno. Do jakých rozporů se ale kvůli této činnosti dostávají lidé, lze snadno ukázat: Kandidáti na církevní úřad kazatelů musí nejdříve studovat toto kritické učení a potom musí při ordinaci složit přísahu na stará dogmata a zásady víry, které se všechny zakládají na absolutní pravdivosti Bible. Každý, kdo se uchází o úřad kazatele v anglikánské církvi, dostane např. otázku, zda „upřímně věří ve všechny kanonické spisy Starého i Nového zákona“. Kdo přitakal kritickým teoriím a přitom na tuto otázku odpoví „ano“, ten to může učinit jen pomocí „dvojaké pravdy“, tj. na základě morální dvojkolejnosti, kde rozdíl mezi pravdou a nepravdou se dá jen stěží vysvětlit, ať už snaha o překlenutí tohoto etického rozporu je jakkoliv duchaplná. V každém případě prohlašuje něco jiného, než co si myslí. Musíme se ptát, co tady ještě znamená pravda a pravdivost.

Dříve byla určitá dvojkolejnost mezi myšlením a vírou nebo mezi vyznáním a vědeckým poznáním snad jedinou možností, jak se člověk mohl jako věřící křesťan prosadit. Většina se rozhodla buď pro jedno, či pro druhé. Daleko větší počet lidí odhodil ve jménu vědecké pravdy - která tehdy byla dostupná - pravdu víry. Jiní se ve jménu víry v Ježíše Krista rozhodli proti vědeckým poznatkům. Jak bylo toto rozhodování těžké, to pochopí jen ten, kdo je prodělal. Tato doba je ale za námi. Dnes už nás nic nenutí, abychom se ve jménu vědy rozhodovali proti Bibli. Nejnovější objevy ve všech oborech, od archeologie až po moderní fyziku, nám zase otvírají možnost jednotného myšlení. Dnes jde o to, abychom dokázali odhodit balast zastaralých představ a dostali se ke svobodě myšlení a víry upřené na Ježíše Krista.

Kapitola 14

Bible a Babel

Vykopávky v Iráku vynesly na světlo celou řadu tabulek, na kterých se našly zprávy o stvoření a o potopě. Jejich objev vzbudil veliký rozruch. Když byly jejich texty porovnány s Bibli, vznikl mezi učenci spor, který je znám pod jménem „Bible a Babel“. Šlo o otázku, která z obou zpráv je odvozena od zprávy druhé.

Nalezené zprávy se podstatně odlišují od podání knihy Genesis. Obě se má k sobě v poměru asi jako hliněná chýše k paláci: v obém lze žít, obé má dveře i okna, a přece je tu obrovský rozdíl. Právě tak rozdílné jsou biblické a babylonské zprávy o stvoření i o potopě. Pochopitelně jsou si i v něčem podobné. K vysvětlení této podoby byly navrženy dvě opačné hypotézy:

1. Texty na babylonských tabulkách jsou deformované napodobeniny biblických zpráv.
2. Biblické zprávy vznikly z babylonského podání. Autoři Bible je pouze očistili od všech fantastických polyteistických znetvoření.

Nelze očekávat nic jiného, než že konzervativní badatelé se přimkli právě tak samozřejmě k prvnímu vysvětlení, jako zástupci kritické školy k vysvětlení druhému.

V nejdůležitějším bodě mezi nimi vládne shoda: Biblické zprávy stojí nesrovnatelně výše než zprávy babylonské. O tom není pochyb. Jsou věčné, jednoduché a jejich pojetí Boha je úplně čisté.

Babylonská vyprávění naproti tomu hýří fantazií, senzací a jsou prosycena hrubým polyteizmem. Je mezi nimi stejný rozdíl jako mezi čistou vodou Temže u jejího pramenu a mezi špinavou vodou téže řeky v londýnských docích. V obou případech je to voda stejného toku. Stejně je tomu i zde. V Genesi najdeme čistý pramen, babylonské texty prošly špínou polyteizmu, který na nich zanechal stopy. Proč ale převzali zástupci kritiky tak jednotně mínění, že zprávy Genese o stvoření a potopě vznikly očištěním babylonských textů? Odpověď na tuto otázku není těžká: Vycházejí z předpokladu, že Genese byla napsána mnohem později než babylonské texty, z čehož nutně vyplývá, že biblická vyprávění vznikla jejich opisem. Kromě toho odpovídá čistota biblických zpráv i nepřítomnost fantastických znetvoření teorii, že náboženství se pomalu vyvíjelo od polyteizmu k monoteizmu (evoluční teorie). Podle toho zpočátku existovaly velmi nízké, polyteistické představy, které se teprve později pročistily a zjemnily.

Obě zprávy mají společně vlastně jen všeobecné téma. Jednotlivosti babylonských zpráv jsou zapleteny do takového množství mytologických představ, že je téměř nelze rozeznat. Vystupují zde celá stáda vyhrožujících a žárlivých bohů a nacházíme tu groteskní představy o přírodě i o světě. Následující řádky pocházejí za čtvrté tabulky babylonského vyprávění o stvoření. Jsou to řádky, kde se o stvoření pojednává nejasněji. Samy dokazují mnohem lépe než jakékoliv vysvětlování, jak málo pravděpodobná je druhá hypotéza:

Kus trupu pozoroval dlouho,
zvažoval, jak by ho mohl moudře rozdělit.
Rozdělil ho na dvě poloviny:
Z jedné poloviny udělal nebeskou střechu.
ze druhé udělal zemi.

Hvězdami táhl druhou hranici,
aby chránil zemi před strastmi.
Vykročil po nebi a viděl své dílo.
Předstoupil před moře, kde bydlí Ea.

Marduk změřil hranice oceánu,
změřil Ešaru, pevnou zemi.
Protože nebe vystavěl krásné a široké,
udělal tam místo pro Ennil, Ea a Anu.

(Z *In den Tagen des Tamuz Francise Jordana*, str. 117 - volně přeloženo do češtiny)

Babylonské vyprávění o potopě se k biblické zprávě přibližuje trochu více, a sice v následujících bodech:

1. Potopa je trest za hřích.
2. V obou zprávách přichází úkol postavit k záchraně života loď.
3. Podle obou zpráv má loď být utěsněna zemní pryskyřicí (bitumin).
4. Je zmíněna holubice.
5. V obou zprávách dosedá loď po potopě na horu.
6. Podle obou zpráv je po potopě přinášena oběť.

Rámec babylonského vyprávění tedy v hlavních rysech odpovídá svému protějšku v Genesi. Ale i ono je prosyceno polyteizmem a fantasticky pokřiveno. „Bohové se ve strachu plazí jako psi, utíkají v hejnech jako mouchy“ atd. Jenom několik vět připomíná Genesi. Každý detail je znetvořen polyteizmem.

Mnoho knih zastává myšlenku, že bibliční patriarchové v podstatě neměli jiné náboženské představy než ostatní lidé jejich doby a že v tomto ohledu byli stejně závislí na svém okolí jako jejich současníci. Toto tvrzení je ale zcela tendenční a nelze mu proto bez přezkoumání věřit. Máme totiž

stejně právo tvrdit opak. Nadto nás Bible výslovně upozorňuje, že patriarchové se pro své náboženské přesvědčení rozhodně oddělili od svého okolí. Abraham prožil prvních 75 let svého života u Eufratu. Jákob prožil poslední část svého života v Egyptě, Josef tam žil převážně a Mojžíš tam strávil první část života. Ale že by je náboženství těchto zemí nějak ovlivnilo, o tom není ani náznak. Naopak když Abraham ještě žil u Eufratu, zřejmě se dostal do styku s modlářstvím, jakmile ho ale Bůh povolal, přestal pro něho polyteizmus existovat. Z „knihy mrtvých“ víme, že veškeré náboženské představy Egyptanů se točily kolem osudu člověka po smrti a kolem záhrobního života. Tato egyptská zvláštnost se ale nikde neukazuje v náboženském životě patriarchů. A to je přece příznačné! Veškeré „posmrtné náboženství“ na ně mělo tak málo vlivu, že dokonce v celém Starém zákoně nenacházíme téměř nic o stavu duše po smrti.

Pokud se vyskytly poklesky, např. zřízení zlatého telete, byly okamžitě a co nejpřísněji trestány. Stále znovu a znovu je Izrael varován, aby nenapodoboval kultovní praxi okolních národů: „Nesmíte jednat po způsobu egyptské země, v níž jste sídlili, ani po způsobu kenaanské země, do které vás vedu...“ (Lv 18,3).

Kapitola 15

Nový Zákon a kniha Genesis

Není pochyb o tom, jak se na Genesi dívali autoři Nového zákona. Považovali její výpovědi za neoddiskutovatelné Boží slovo a nejvyšší autoritu, takže je používali k doložení nejdůležitějších dogmatických výpovědí Nové smlouvy. Vzpomeňme třeba jen na Římanům 5 nebo 1. Korintským 15. V dopisu do Říma píše Pavel: „Skrze jednoho člověka totiž vešel do světa hřích a skrze hřích smrt; ... Smrt však vládla od Adama až po Mojžíše i nad těmi, kdo hřešili jiným způsobem než Adam...“ Potom pokračuje a vysvětluje rozdíl mezi Adamem a Kristem a popisuje důsledky, které mělo jak Adamovo hříšné jednání v ráji, tak smírcí obět' Kristova na kříži. Je potřeba tento text dobře prostudovat. Kdyby vyprávění o Adamovi a prvotním hříchu bylo pouhým mýtem, pak by Ježíšova smrt byla zbytečná a nepodložená. Pavel ale v dopisu Římanům chápe zprávu o hříchu v ráji jako historickou skutečnost a dokládá jí nutnost Ježíšovy smrti.

V 1K 15,45 je Adam označen za počátek lidské rasy: „Jak je psáno: První člověk Adam se stal duší živou - poslední Adam je však Duchem oživujícím.“ Verš 47: „První člověk byl z prachu země, druhý člověk z nebe.“ A verš 22: „Jako v Adamovi všichni umírají, tak v Kristu všichni dojdou života.“ Tohoto místa se dotýká rovněž 1Tm 2,13 a Žd 4,4.

Ve 2K 11,3 Pavel píše: „Had ve své lstivosti oklamal Evu“ V Žd 11,4 stojí: „Ábel věřil, a proto přinesl Bohu lepší obět' než Kain...“ V 1J 3,12 čteme: „Ne jako Kain, který byl z ďábla a zabil svého bratra. A proč ho zabil? Protože jeho vlastní skutky byly zlé, kdežto bratrovy spravedlivé.“ Juda ví z Genese, že „Henoš sedmý od Adama“. Autor listu Židům píše, že „Noe věřil, a proto pokorně přijal, co mu Bůh oznámila co ještě nebylo vidět, a připravil koráb k záchraně své rodiny“ (Žd 11,7). Petr mluví ve svém prvním listu (1Pt 3,20) o „dnech Noémových. Tenkrát Boží shovívavost vyčkávala s trestem, pokud se stavěl koráb, v němž bylo z vody zachráněno jenom osm lidí.“ Ve druhém dopisu (2Pt 2,5) k tomu připojuje, že Bůh „ani starý svět nešetřil, nýbrž zachoval jen Noéma, spolu se sedmi jinými, když uvedl potopu na svět bezbožných“.

Centrální místo Nového zákona o víře, která zachraňuje, je podloženo životem Abrahamovým. V Gn 15,6 stojí: „Abraham Hospodinovi uvěřil a on mu to připočetl jako spravedlnost.“ Toto místo neuvádí jen Pavel, ale i Jakub. To znamená, že tento verš byl jedním z hlavních argumentů prvotních křesťanů v jejich utkání s židovstvím. Pavel upozorňuje na tuto událost ze života Abrahamova v Ř 4,3 a ptá se: „Co říká Písmo?“ A jako odpověď cituje uvedené místo z Genese. V dopisu Galatským znovu rozvádí tento verš v diskusi o zákonu. Ve Skutcích apoštolů 7,2 říká Štěpán: „Bůh slávy se zjevil našemu praotci Abrahamovi ještě v Mezopotámii, než se usadil v Cháranu, a řekl mu: Opust' svou zemi a své příbuzné a jdi do země, kterou ti ukážu. A tak vyšel Abraham z Chaldejské země...“

Pokud by Abraham byl pouhou legendou, jak to dnes mnozí tvrdí, a kdyby vyprávění o jeho poslušnosti mělo vzniknout jen tak, že Hebrejci promítli svůj ideál zbožnosti do minulosti, byl by tento důkaz Písmem nejen zbytečný, byl by to dokonce zbožný podvod a švindl.

Nový zákon cituje ještě další události z Abrahamova života a to vždy jako skutečné události. V 2Pt 2,6 čteme, že Bůh „...města Sodomu a Gomoru odsoudil k záhubě a obrátil v popel. Tím dal výstrahu budoucím bezbožníkům.“ Podobně píše i Juda. Dopis Židům nám vypráví, že „Abraham věřil, a proto šel obětovat Izáka, když byl podroben zkoušce. Svého jediného syna byl hotov obětovat, ačkoli se mu dostalo zaslíbení a bylo mu řečeno: Z Izáka bude pocházet tvé potomstvo. Počítal s tím, že Bůh je mocen vzkřísit i mrtvé.“ (Žd 11,17-19) .A Jakub se ptá: „Což nebyl náš otec Abraham ospravedlněn ze skutků, když položil na oltář svého syna Izáka?“ (Jk 2,21)

Stejně tak se Nový zákon dívá i na ostatní osoby a události z knihy Genesis jako na historickou pravdu. V Ga 4,23-31 zmiňuje Pavel Izmaele a Izáka a mluví o „synu otrokyně“ a „synu svobodné ženy“. V Žd 11,20 stojí, že „Izák věřil, a proto Jákobovi a Ezauovi dal požehnání v pohledu do budoucna“. V následující kapitole čteme, jak Ezau prodal své právo prvorozeného a potom to chtěl s pláčem vzít zpět. Ve Skutcích 7 uvádí Štěpán, jak synové Jákobovi „žárili na svého bratra Josefa a prodali ho do Egypta; ale Bůh byl s ním, vysvobodil ho ze všech jeho útrap a způsobil, že si ho farao, egyptský král, oblíbil pro jeho moudrost a světil mu správu nad Egyptem i nad celým královským domem“. Stejná kapitola popisuje hlad v Kanaánu a Jákobovo přesídlení do Egypta. Slova Genese cituje i Petr (2Pt 2,7) - podle nich Bůh „vysvobodil... spravedlivého Lota, sužovaného nezřízeným chováním těch zvrhlíků“. V Žd 11,22 stojí, že „Josef věřil, a na sklonku svého života řekl, že synové izraelští vyjdou z Egypta, a nařídil, co se má stát s jeho kostmi.“

Nový zákon zmiňuje téměř všechny události Genese, a to nikoliv jako nejisté náznaky, ale jako skutečné historické události. Na těchto historických událostech se potom buduje nejzákladnější novozákonní učení. Učení a historie jsou v Novém zákoně neoddělitelně spojeny. Je příznačné, že právě toto spojení chce kritická teologie rozdělit. Svou teorii o legendách upírá biblickému vyprávění historickou půdou, a tím poráží i biblické učení! Kde se totiž Novému zákonu upře, že jeho poselství je podepřeno historií, tam ztratí svůj vztah k životu a stane se z něj pouhá teorie. Nový zákon se ale opírá o historii, a to především o historii, kterou popisuje kniha Genesis.

Kapitola 16

Ježíš Kristus a kniha Genesis

Proti teoriím historicko-kritického bádání bude znovu a znovu vystupovat svědectví muže, jehož postoj ke Starému zákonu má zásadní význam - Ježíše Krista. To nikdo nepopírá. Co se mu ale upírá, je jeho právo vůbec do této věci mluvit. Tím si kritici vytváří možnost držet dál své hypotézy přesto, co Ježíš namítá. Vlastně jim ani nic jiného nezbylo, než umlčet Ježíšův hlas, když chtěli ve svém bádání pokračovat. Pokusili se ho umlčet velmi důkladně, a sice tak, že vyvinuli dvě speciální teorie: „teorii akomodace“ a tzv. „kenosis“. První teorie zpochybňuje Ježíšovu důvěryhodnost, druhá jeho vědomosti.

Podle první teorie Ježíš sice věděl, že Genesi napsali neznámí autoři, kteří žili dlouho po Mojžíšovi, prý se ale tvářil, jako by věřil, že knihu napsal Mojžíš. Ačkoliv to věděl lépe, přizpůsobil se omylu své doby.

Tuto námitku jsme již zodpověděli: Celý Ježíšův život dokazuje opak. Kdyby byl věděl, že Genese vznikla tak, jak si to myslí kritická teologie, pak by to byl určitě uvedl jako hlavní argument v boji se svými nepřáteli z řad farizeů. Podívejme se na tuto teorii ještě jednou trochu blíže: Zahrnuje v sobě tvrzení, že Ježíš sice věděl, že Mojžíš neměl s napsáním prvních knih Bible vůbec nic společného a že se např. potopa, jak ji popisuje Gn 7, nikdy nekonala. Aby se ale přiblížil lidem své doby, aby je nešokoval, přizpůsobil své výroky všeobecnému mínění. S takovým myšlenkovým rozparem se ale nemohou vyrovnat ani sami zástupci kritické teologie, aniž by se vnitřně nedostali do nepravdy. Jen si

poslechněme nebo čtème jejich kázání! Skutečně se odvažují tvrdit, že Ježíš by na sebe vzal takovouto nepravdivost? Neznamenaloby to, že staví vlastní mravnost nad mravnost syna Božího? Domysleme jen tuto teorii až do konce!

Druhá teorie, tzv. „kenosis“ (z řeckého „zmařit. Vyprázdnit“: viz Fp 2,7), tvrdí, že Ježíš tehdy nemohl o původu a stavbě Genese vědět tolik, kolik toho dnes ví literární kritika. V jednom kritickém díle umírněného směru se říká: „Kristus a apoštolové nebo autoři Nového zákona zastávali - stejně jako Židovstvo - názor tehdejší doby, že Starý. zákon byl Bohem zjeven, a že proto má božskou autoritu“ (Hastings, *Dictionary of the Bible*, sv. 3, str. 601). Autor těchto řádků pak pospíchá s ujištěním, že tyto „názory tehdejší doby“ jsou přirozeně už dávno zastaralé. Tím jsou ale zastaralé i názory Ježíšovy a jeho autorita se tím naprosto zpochybňuje. Autor nás sice ujišťuje, že Ježíšova slova jsou i dále platná, pokud mluví o náboženských otázkách, ale že Ježíš se mýlil, když mluvil o autorství některých knih nebo textů. Lze ale dělat rozdíl mezi „náboženskými“ a „teologicko-kritickými“ otázkami? Je to pro víru skutečně bez významu, zda třeba nějaké biblické zaslíbení dal opravdu Bůh, či zda je snad později v jakési situaci do textu připsal někdo, kdo třeba měl hluboké náboženské sklony? (Viz výrok „Vaticinium ex eventu“.) V kritické teologii je to obecný zvyk, že se všechna biblická zaslíbení datují tak, jako by vznikla až po události, na kterou se vztahují. Jako by byla vyřčena až zpětně, mají tedy být pouze jakousi dodatečnou božskou legitimací pro to, co se stalo. Byla by tedy tím, čemu dnes říkáme „pobožný podvod“.

Než se pustíme do závěrečné kapitoly, podívejme se do Nového zákona a zkoumejme, jaký byl Ježíšův postoj ke Genesi. Hojně se na ni totiž odvolával, především na její první kapitolu. Cituje i druhou kapitolu, zmiňuje zprávu o stvoření, pád člověka, jmenuje satana, Ábela, Noeho, ví o potopě a zničení Sodomy. Mluví jasně nebo alespoň v náznacích o osobách a událostech z prvních jedenácti kapitol a přirozeně i o životě Abrahamově, Izákově a Jákobově.

V Mt 19,4-5 (sr. Mk 10,6-8) mluví o počátku historie, o stvoření člověka: „Nečetli jste, že Stvořitel od počátku muže a ženu učinil je? A řekl: Proto opustí muž otce a matku a připojí se k své manželce, a budou ti dva jedno tělo.“ Ježíš zde doslova citoval Gn 2,24.

V J 8,44 mluví o satanovi: „Váš otec je ďábel a vy chcete dělat, co on žádá. On byl vrah od počátku a nestál v pravdě, poněvadž v něm pravda není. Když mluví, nemůže jinak než lhát, protože je lhář a otec lži.“ Zde myslí Ježíš zcela jistě na satana v zahradě Eden.

V Lk 11,50-51 se Ježíš znovu zmiňuje o počátku historie a říká, že „tomuto pokolení bude připočtena vina za krev všech proroků prolitou od založení světa, od krve Ábelovy...“

Život Noeho a zprávu o potopě a o arše využívá Ježíš v Lk 17,26-27 k lekci: „Jedli, pili, ženili se a vdávaly až do dne, kdy Noé vešel do korábu a přišla potopa a zahubila všechny.“ Ve verši 28 pak zmiňuje Lota a zahubení Sodomy: „Stejně tak bylo za dnů Lotových: Jedli, pili, kupovali, prodávali, sázeli a stavěli; v ten den, kdy Lot vyšel ze Sodomy, spustil se oheň a síra s nebe a zahubil všechny.“

Ještě daleko častěji mluví Ježíš o Abrahamovi: „Váš otec Abraham zajásal, že spatří můj den; spatřil jej a zaradoval se. Židé mu řekli: Ještě ti není padesát, a viděl jsi Abrahama? Ježíš jim odpověděl: Amen, amen, pravím vám, dříve než se Abraham narodil, já jsem. Tu se chopili kamenů a chtěli po něm házet“ (J 8,56-59). Ve výrocích o patriarších je místo, kde Ježíš je sice prohlašuje za mrtvé, ale právě tím dokazuje, že žijí: „Bůh není Bohem mrtvých, ale živých.“ Když vstal z mrtvých, „začal od Mojžíše a všech proroků a vykládal jim to, co se na něho vztahovalo ve všech částech Písma“ (Lk 24,27). Několik dnů nato (Lk 24,44-45) řekl učedníkům: „To jsem měl na mysli, když jsem byl ještě s vámi a říkal vám, že se musí naplnit všechno, co je o mně psáno v zákoně Mojžíšově, v Prorocích a v Žalmech. Tehdy jim otevřel mysl, aby rozuměli Písmu.“

Dovolte mi, abych tu uvedl ještě osobní zážitek, který se dotýká zmíněných teorií. Před několika lety mne navštívil teolog, kterého jsem ještě osobně neznal. V mé knihovně uviděl knihu *Daniel, prorok*. Řekl: „Vy ale osobně jistě nevěříte, že by Daniel skutečně byl prorok. Během svého studia jsem důkladně poznal, že to není pravda.“ Když jsem odporoval, že Pán Ježíš Daniele za proroka považoval, namítl: „Ježíš o tom nevěděl víc než jeho současníci. Podle profesora X nemohl Daniel v žádném případě napsat knihu ‚Daniel‘. Kniha Daniel ani není prorocství, je to historie, úplně obyčejná historie. Byla napsána teprve potom, co se tyto události staly, a aby dělala dojem, byla sepsána ve formě

prorocství. “ Zeptal jsem se ho potom, komu věří více, zda profesoru X, nebo Pánu Ježíši. Můj host ale byl přesvědčen, že o této věci byl profesor X skutečně lépe informován než Ježíš Kristus, protože Ježíš žil v nekritické době.

Kritická teologie je tedy „lépe informována“ než náš Pán. Podle vysloveného přesvědčení jejich zástupců můžeme Starému zákonu věcně správně porozumět jen za pomoci metod a principů historickokritické práce. Důsledkem toho pak je, že Ježíš se hluboce provinil, když pro zodpovězení tak základních otázek, jako je Starý zákon a jeho prameny, nepoužil kritické metody. Kdyby to byl dělal, pak by - stejně jako zástupci kritické teologie dnes - už ve své době poznal, že Starý zákon nemá původ v Bohu. Viděl by, že je to vlastně jen slepenec s pochybnými tendencemi a že muži víry, které on sám jmenoval, nebyli o nic lepší než ti, kterým dnes říkáme „animisté“. Poznal by, že náboženství Izraele nebylo nic jiného, než jedno z náboženství, jaká existovala odjakživa. Kdyby byl pracoval čistě kriticky a teologicky, jak se tomu dnes rozumí, pak by se - ať mi čtenář odpustí - Ježíš sám nikdy nemohl prohlásit na Mesiáše Židů, pak by se také zřejmě nestal Kristem, a křesťanství by s největší pravděpodobností nikdy nevzniklo. Kdyby lidé uměli už v době Ježíšově pracovat tak teologicky přesně a čistě, jako to umíme my dnes, pak by poznali, že všechna místa Starého zákona, která mluví o Mesiáši, lze vztáhnout na cokoliv a na kohokoliv, ale nikdy na Ježíše z Nazareta. Přes všechnu nejednotnost je totiž kritická teologie v jednom bodě zcela jednotná: Příslušná místa Starého zákona se ani v jednom případě nevztahují na Ježíše Krista. Podívejme se jen do příruček na výklady o Izajáši 53. Podle kritiků neexistuje mezi Starým zákonem a Pánem Ježíšem ani ta nejmenší souvislost, kterou by bylo možno nějak věcně odůvodnit. Ježíš se podle našeho dnešního kritického poznání jednoduše spletl, když se snažil odůvodnit své poslání Starým zákonem. Starý zákon nikdy nemyslel na Ježíše, to se do něj pouze později vložilo.

Tady něco není v pořádku! Tady už nejsou falešné jen výsledky, nýbrž celá základna, předpoklady, celá stavba. Vlák, ve kterém sedíme, jede po koleji. jejíž konečná stanice se jmenuje úplné popření křesťanství. To by ovšem žádný zástupce kritiky nepřiznal, především dnes ne. Ale její principy jsou k tomuto cíli zaměřeny, i když se sama neodvažuje domyslet tuto linii až do konce.

Kapitola 17

Souhrn

Na začátku této knihy jsme vycházeli z těchto předpokladů:

1. Genese byla původně sepsána velmi starým písmem na hliněné tabulky.
2. Byla napsána patriarchy samými, protože oni nejlépe znali události, o kterých kniha vypravuje.
3. Mojžíš z těchto textů později sestavil knihu, která nám byla předána v Bibli.
4. Mojžíš ponechal v textu údaje o tom, odkud čerpal své informace. To přesně odpovídá zvyklostem tehdejší doby.

Autor se domnívá, že shromáždil dostatečné množství materiálu, aby doložil své teze, které určitě mnohé překvapují. Zda se mu to podařilo, musí posoudit čtenáři. Pochopitelně nebylo možno v rámci této knihy zabývat se všemi detaily. Kdyby předložené úvahy umožnily čtenářům nový pohled na staré problémy Genese, pak by autor dosáhl účelu, pro který tuto knihu psal.

Závěrem chceme ještě jednou krátce shrnout důvody, které vedly k našim tvrzením. Shrnutí by mělo ukázat, že náš důkaz se nezakládá jenom na jistotě jednoho argumentu, ale že všechny argumenty směřují ke stejnému cíli. Všechny naše důkazy společně poskytují tak jasný celkový obraz, že snesou jakékoliv srovnání s tezemi kritické teologie.

- (1) Archeologické výzkumy, se kterými se začalo, až když teorie literární kritiky byly už hotové, nám úplně novým způsobem ukázaly dobové pozadí Genese a dokázaly, že údaje obsažené v Genesi tomuto dobovému pozadí plně odpovídají (kap. 2).
- (2) Zprávy Genese naznačují, že civilizace rané doby se oproti všeobecnému mínění vyvíjela velmi rychle. Archeologové se prokopali až na panenskou půdu a zjistili totéž. Vykopávky dokazují,

že lidé dosáhli už v nejranějších počátcích historie vysokého stupně kultury. Sumerská kultura překročila svůj vrchol už před Abrahamem (kap. 3).

- (3) Archeologie korigovala naše představy o raném údobí historie především tím, že nám ukázala, že umění číst a psát bylo známo už velmi brzy. Genese popisuje převážně dobu, kdy písmo bylo už tak běžné, že se zapisovaly i zcela nedůležité věci (kap. 4).
- (4) V textu Genese jsou náznaky. Že první kapitoly této knihy byly napsány už velmi brzy (kap. 5).
- (5) Z Genese samé i z výsledků archeologických vykopávek můžeme usoudit, že zprávy i rodokmeny první knihy Bible byly původně sepsány velmi starým písmem na kamenné nebo hliněné tabulky (kap. 4 a 5).
- (6) Nové objevy nám ukázaly také literární zvyklosti staré doby. Obzvláště nápadný je způsob, jak se na starých tabulkách používal kolofon. Stopy kolofonu lze najít dokonce i v Genesi, když ji ovšem čteme ve světle starých zvyklostí. Kolofon se vyskytuje ve stereotypní formě „Toto je historie...“ Když Mojžíš sestavoval Genesi, převzal tuto formu do textu a udal své prameny (kap. 5 a 6).
- (7) Jiné literární zvyklosti se ukazují např. v tom, jak se používá „titulů“ a „spojovacích hesel“, které slouží k označení souvislosti jednotlivých tabulek.
- (8) Porovnáním jednotlivých míst Genese s texty hliněných tabulek lze dokonce rozeznat staré metody datování, které udávají, kdy byly jednotlivé tabulky napsány. Za těmito výrazy, kterým jsme dříve nemohli porozumět, se často skrývají velmi staré literární zvyky (kap. 6).
- (9) Body 4 až 8 tohoto shrnutí dále potvrzují skutečnost, že ani na jedné z tabulek se nevyskytuje nic, co by nemohla napsat osoba (nebo osoby) uvedená na jejím konci (viz kap. 5). V kapitole 7 jsme se pokusili ukázat, kdy a jak mohlo dojít k sepsání jednotlivých textů. Věříme, že srovnání se starými literárními zvyklostmi s dostatečnou přesvědčivostí ukazuje, že teorie o ústním tradování textů Genese neodpovídá skutečnosti. Proto také není možno zdůvodnit množství podrobností v textu „orientální zálibou ve vyprávění“, jak se někteří snaží tuto překvapující skutečnost vysvětlit.
- (10) Velmi příznačné je, že všechny odstavce textu končí před zprávou o smrti jmenovaného patriarchy. Někdy je na konci textu ještě údaj, ze kterého lze vyčíst datum, kdy byla tabulka sepsána.
- (11) Výskyt babylonských slov v prvních 11 kapitolách Genese ukazuje, že tyto kapitoly vznikly ve velmi rané době v babylonském prostoru (kap. 6).
- (12) V posledních 14 kapitolách se vyskytují mnohá slova egyptská. I celkové pozadí děje je egyptské. Tyto kapitoly mohly vzniknout pouze v Egyptě (kap. 6).
- (13) Zdá se, že první tabulka - zpráva o stvoření - byla napsána na samotném počátku historie. Obsahuje velmi staré výrazy a zdá se, že pochází z doby, kdy se polyteizmus ještě nestačil vyvinout (kap. 7).
- (14) V Bibli není ani jeden náznak, že zprávy a rodokmeny Genese by se předávaly ústním podáním. Naopak: Když se dobře podíváme, najdeme dokonce údaje o tom, že texty byly pravděpodobně písemně zachyceny už ve velmi rané době (kap. 5, 7 a 8).
- (15) Text zmiňuje města, která v Mojžíšově době buď už neexistovala, nebo jejichž starých jmen se už tak dlouho nepoužívalo, že musela být označena příslušným „moderním“ názvem. Doplněním nových jmen a vysvětlivkám porozumíme jen tehdy, když uvážíme, že byly určeny čtenářům, kteří ještě nežili v blízkosti jmenovaných míst. To je další znamení, že Mojžíš před sebou měl velmi staré texty, když sestavoval Genesi pro svůj národ ještě před jeho vstupem do Kanaánu (kap. 7 a 8).
- (16) To, že Genese obsahuje tyto archaické výrazy i jiné stopy starých literárních zvyklostí ještě dnes, je důkazem věrnosti, s jakou nám byl text zachován (kap. 6).
- (17) Starobabylonské zprávy o stvoření a o potopě, které se nám mezitím dostaly do rukou, vznikly bezpochyby pokřivením biblické zprávy. Není možno považovat odpovídající oddíly Genese za očištěné opisy babylonských tabulek (kap. 14).

- (18) Archeologie vyvrátila názor, že Genese obsahuje převážně jen mytická a legendární vyprávění. Bylo nalezeno mnoho dokumentů, které dokazují existenci osob rané doby, o nichž se tvrdilo, že jsou to osoby pouze mytické.
- (19) Údajné textové potíže, na které neustále poukazuje literární kritika, lze vysvětlit úplně přirozeně, když při čtení textů přihlížíme k době jejich vzniku - tj. když víme, že tyto texty byly původně sepsány velmi starým písmem na hliněné tabulky a že je nechaly napsat osoby, které uvádí každá tabulka na konci. Z toho samozřejmě vyplývají rozdíly v literárním stylu i v používání slov (kap. 12).
- (20) Stejně lze vysvětlit i tzv. „dublety“, které přestávají dělat potíže, jakmile je srovnáme např. se sumerskými texty (kap. 12).
- (21) Aby podepřelo svou tezi o značně pozdním vzniku Genese, ukazuje kritické bádání na určitá biblická místa. Když se na ně ale podíváme blíže, nejsou naprosto tak jednoznačná, jak se o nich tvrdí, často dokonce dokazují opak.
- (22) Hledání pramenů v Genesi je opřeno o používání různých Božích jmen. Pokud ale uznáme, že Genese byla původně sepsána velmi starým písmem, které potom muselo být přeloženo, pak tento argument pro hledání pramenů okamžitě padá. Ostatní rozličnosti textu lze lehce vysvětlit tím, že tabulky vznikaly během dlouhé doby a teprve později došlo k jejich sepsání dohromady. Tím je ale řečeno, že není nutné věřit vývodům teorie o různých pramenech Genese, má-li se vysvětlit, jak Genese vznikla. Protože kromě toho je tendence jmenované teorie v přímém rozporu s Biblií, je možno ji právem označit za nevěcnou a zastaralou (kap. 12).
- (23) Autoři knih Nového zákona odůvodňují velmi důležité výpovědi argumenty z Genese. Tyto „důkazy Písmem“ by byly naprosto neúčinné, ba škodlivé, kdyby nebyly podloženy historickou pravdou. Tak by celé poselství Nového zákona stálo na písku (kap. 15).
- (24) Největší význam pro náš postoj ke Genesi mají ale slova Pána Ježíše. Pro věřícího křesťana mají mnohem větší váhu než všechny předchozí body dohromady. Pán Ježíš jednoznačně dosvědčil historickou pravdu Genese (kap. 16).

Těchto 24 bodů přináší ucelený obraz. Jednotlivé argumenty jsou sice velmi rozdílné, ale všechny ukazují jedním směrem, totiž že Genese obsahuje zprávy z velmi staré doby. Stojíme tady na pevné půdě.

Neptali jsme se zde na učení Genese. O tom existuje mnoho skvělých děl. Šlo nám pouze o základní problém, o pravost této knihy. Kolik studentů horlivě hledá pravdivé a věcné řešení, které by bylo v souladu se všemi ostatními biblickými výroky. A právě, co se týče Genese, není nic tak důležité, jako jistota o jejím původu. Všechny pozdější biblické pravdy z ní totiž nějak vycházejí. Jak důležité je, aby tento problém byl dobře vyřešen, ukázal H. G. Wells, když řekl: „Jestliže lidé i zvířata se tedy skutečně vyvíjeli směrem vzhůru, pak nemůže být ani řeči o prvním lidském páru, o zahradě Eden, o prvotním hříchu atd. A jestliže neexistoval prvotní hřích, pak se celá historická budova křesťanství, tj. historie prvotního hříchu jakožto důvodu vykoupění - což tvoří základ křesťanské víry - zřítí jako domeček z karet.“

Dnes jsme už tak daleko, že kniha Genesis má být odhozena. Křesťanství Nového zákona, jak je přinesl Kristus a jak je zvěstovali apoštolové, samozřejmě má zůstat zachováno. To ale nejde. To už by nebylo křesťanství Nového zákona, nýbrž vlastní produkt. K tomu Bůh ale nemůže přitakat. Pro autora této knihy zůstává křesťanství pouze v Pánu Ježíši samém. Víra v historičnost Genese ještě z nikoho křesťana neudělá. Na druhé straně je novozákonní křesťanství tak neoddělitelně spojeno s Božím zjevením v knize Genesis (stvoření, hřích atd.), že rozdělení obou vede ke ztrátě obou. Ale jejich rozdělení není nutné. Nové poznatky nám naopak dávají jistotu, že v Genesi před sebou máme velmi staré texty, které nám předávají Boží zjevení v historii. Jeden z neznámějších archeologů na jedné z největších univerzit světa jednou během vykopávek v Iráku řekl, že když ukončil své studium, byl plně přesvědčen o správnosti výsledků literární kritiky. V důsledku toho nevěřil, že by texty Genese mluvily o historické skutečnosti. Avšak od té doby, co rozluštil tisíce starých tabulek, věří stále více, že Bible obsahuje historickou pravdu. Můžeme Bohu ze srdce děkovat za výsledky archeologie. Dal

nám skrze ně vnější důkazy, takže se dnes můžeme spolehnout, že první a základní kniha Bible je historicky jistá. Víme sice, že pro víru to není rozhodující, ale pro naše myšlení je to velká pomoc.

Vysvětlivky:

¹ Pojmy „historickokritické bádání“ (angl. *Higher Criticism*) a „hledání pramenů“ (něm. *Quellenscheidung*) budeme označovat to odvětví teologie, které přineslo současný názor o vzniku knihy Genesis, spojený s jejím relativně pozdním datováním. Tím, že odmítáme tuto teorii, naprosto nepopíráme, že v teologii nebylo během posledních dvou set let vykonáno veliké množství cenné práce.

² Sr. H. H. Frankfort: *The Birth of Civilization in the Ancient Near East* (1951)

³ Vykopávky v Nimrudu znovu započala v r. 1949 britská expedice vedená profesorem M. E. L. Mallowanem (sr. M. E. L. Mallowan: *Twenty-five Years of Mesopotamian Discovery* (1956)).

⁴ Tento náhled zastává sir Leopard Woolley (oproti A. Parrotovi v *Bibel und Archäologie*, sv. I, 1955, str. 34nn) ve svém nejnovějším díle *Ur Excavations, The Early Period* (1956). Sr. od téhož autora: *Excavations at Ur* (1955).

⁵ Sr. k tomu Joh. Hempel (v *Theologische Literatur-Zeitung*, sešit 5/6, 1956, str. 262, tam je udána další literatura): „Nyní jsme se ovšem důkladně zmýlili o období humanity jakožto téměř dosažené skutečnosti... Myšlenky původního monoteizmu a vývoje dolů tedy už nesmí, alespoň jako protiváha k víře v pokrok, platit za zvláštnost dogmaticky zatvrzelých katolických misionářů.“

⁶ Sr. W. F. Albright (v *Die Religion Israels im Lichte der archäologischen Ausgrabungen* 1957, str. 22): „Po těchto raných vrcholech lidské kultury se následující období od doby Ur v Babylonii, na konci 4. tisíciletí, až k pozdně babylonskému a achémédickému umění. 6. století před Kristem jeví z mnoha hledisek jako mdlé a netvořivé. Jakoby člověk nemohl tak rychle dosáhnout elánu svého mládí.“

⁷ Sr. H. H. Frankfort: *The Birth of Civilization in the Ancient Near East* (1951) a E. A. Speiser: *Ancient Near East: Cradle of History* (1956).

⁸ Zda Amráfel z Gn 14,1 je skutečně babylonský Chamurapi, je těžké jednoznačně prokázat. Známe dnes totiž vedle Chamurapiho z Babylona ještě krále Chamurapiho z Alepa a ještě tři další krále stejného jména.

⁹ Podrobnější údaje o původu a uspořádání klínového písma a o starých literálních zvyklostech viz G. R. Driver: *Semitic Writting* (1944).

¹⁰ Žádný dnešní asyrolog nebude pochybovat o našem vysvětlení výskytu jména Dan v Gn 14,14, protože byly nalezeny doklady o tom, že stejná jména se používala pro několik měst. Viz D. J. Wiseman: *Alakh Tablets* (1953) a B. Isserlin: *Palestine Exploration Quarterly* (1956).

¹¹ Vykopávky prováděné před nedávnem na Kypru (Enkomi) ukázaly, že tam žili Pelištejci více než o sto let dříve, než se dosud předpokládalo. Je přinejmenším velmi pravděpodobné, že v palestinské pobřeží rovině žili Pelištejci v době, kterou popisuje kniha Genesis.

¹² Omylem některých teologů v 15. století došlo k tomu, že se Boží jméno začalo vyslovovat „Jehova“. Židé toto jméno nikdy tímto způsobem nevyslovovali. Staré hebrejské texty měly pouze souhlásky a nebyla v nich ještě pomocnými značkami udána výslovnost. Abychom to ukázali na českém příkladu - pro „dát“ by stálo jen „dvt“. Pro ulehčení čtení i pro lepší srozumitelnost byly později do textu zavedeny pod souhlásky tečky a čárky. Protože Židé jméno Jahve nikdy nevyslovovali, ale četli na jeho místě „Adonaj“, tj. Pán, přišly pod souhlásky slova Jahve (JHWH) samohlásky slova Adonaj. A se měnilo v E a I na konci se ztratilo, proto došlo ve středověku k mylné výslovnosti „Jehova“.

¹³ Pro další vysvětlení tohoto místa viz W. J. Martin: *Stylistic Criteria in Pentateuchical Criticism* (1956) a A. Motyer: *The Revelation of the Divine Name* (1957).